

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวทางการพัฒนาหนังสือเรียนทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ดังนี้

1. หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544
2. สาระและมาตรฐานการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4
3. ลักษณะและความต้องการของผู้เรียนในช่วงชั้นที่ 4
4. การเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4
5. หนังสือเรียนทัศนศิลป์
6. เกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียน
7. แนวทางการพัฒนาหนังสือเรียนทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4 ใน 5 ด้าน คือ
 - 7.1 ด้านผู้แต่ง
 - 7.2 ด้านเนื้อหา
 - 7.3 ด้านกิจกรรมศิลปะ
 - 7.4 ด้านภาพประกอบ
 - 7.5 ด้านการออกแบบและคุณภาพการพิมพ์
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - งานวิจัยในประเทศ
 - งานวิจัยต่างประเทศ

1. หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544 เป็นหลักสูตรแกนกลางของประเทศที่กำหนดมาตรฐานของการศึกษาในภาพรวม โครงสร้างของหลักสูตร กำหนดจุดหมาย หลักการ มาตรฐานการเรียนรู้แต่ละกลุ่มสาระ และมาตรฐานการเรียนรู้ช่วงชั้น ที่ใช้เป็นกรอบกำหนดทิศทางของการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ตั้งแต่ประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่โรงเรียนและครูสอนสามารถปรับใช้ให้ยืดหยุ่นได้ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชน สังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์รวมทั้งให้สอดคล้องกับความสามารถความถนัดของผู้เรียน

ดังนั้นการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการ จุดหมาย โครงสร้าง การจัดหลักสูตร และการจัดเวลาเรียนจะทำให้ผู้สอนสามารถนำหลักสูตรไปใช้ในการดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

กระทรวงศึกษาธิการได้กล่าวถึงหลักการ จุดหมาย โครงสร้างการจัดหลักสูตร และการจัดเวลาเรียนของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานไว้ดังนี้

หลักการ

เพื่อให้การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นไปตามแนวนโยบายการจัดการศึกษาของประเทศ จึงกำหนดหลักการของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ไว้ดังนี้

1. เป็นการศึกษาเพื่อความเป็นเอกภาพของชาติ มุ่งเน้นความเป็นไทยควบคู่กับความเป็นสากล
2. เป็นการศึกษาเพื่อปวงชน ที่ประชาชนทุกคนจะได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน โดยสังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
3. ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาและเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด สามารถพัฒนาตามธรรมชาติ และเต็มตามศักยภาพ
4. เป็นหลักสูตรที่มีโครงสร้างยืดหยุ่นทั้งด้านสาระ เวลา และการจัดการเรียนรู้
5. เป็นหลักสูตรที่จัดการศึกษาได้ทุกรูปแบบ ครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย สามารถเทียบโอนผลการเรียนรู้ และประสบการณ์

จุดหมาย

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข และมีความเป็นไทย มีศักยภาพในการศึกษาต่อ และประกอบอาชีพ จึงกำหนดจุดหมายซึ่งถือเป็นมาตรฐานการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเกิดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยในตนเอง ปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ มีคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์
2. มีความคิดสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน รักการอ่าน รักการเขียน และรักการค้นคว้า
3. มีความรู้อันเป็นสากล รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการ มีทักษะ และศักยภาพในการจัดการ การสื่อสารและการใช้เทคโนโลยี ปรับวิธีการคิด วิธีการทำงาน ได้เหมาะสมกับสถานการณ์
4. มีทักษะและกระบวนการ โดยเฉพาะทางคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ทักษะการคิด การสร้างปัญหา และทักษะในการดำเนินชีวิต
5. รักการออกกำลังกาย ดูแลตนเองให้มีสุขภาพและบุคลิกภาพที่ดี

6. มีประสิทธิภาพในการผลิตและการบริโภค มีค่านิยมเป็นผู้ผลิตมากกว่าผู้บริโภค
7. เข้าใจในประวัติศาสตร์ของชาติไทย ภูมิใจในความเป็นไทย เป็นพลเมืองดี ยึดมั่นในวิถีชีวิต และการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข
8. มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ภาษาไทย ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี กีฬา ภูมิปัญญาไทย ทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนาสิ่งแวดล้อม
9. รักประเทศชาติและท้องถิ่น มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามให้สังคม

โครงสร้าง

เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปตามหลักการ จุดหมายและมาตรฐานการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ให้สถานศึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้องมีแนวปฏิบัติในการจัดหลักสูตรสถานศึกษา จึงได้กำหนดโครงสร้างของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้

1. ระดับช่วงชั้น

- กำหนดหลักสูตรเป็น 4 ช่วงชั้น ตามระดับพัฒนาการของผู้เรียน ดังนี้
- ช่วงชั้นที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3
 - ช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6
 - ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3
 - ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6

2. สาระการเรียนรู้

กำหนดสาระการเรียนรู้ตามหลักสูตร ซึ่งประกอบด้วย องค์ความรู้ ทักษะหรือกระบวนการการเรียนรู้ และคุณลักษณะหรือค่านิยม คุณธรรม จริยธรรมของผู้เรียนออกเป็น 8 กลุ่ม ดังนี้

1. ภาษาไทย
2. คณิตศาสตร์
3. วิทยาศาสตร์
4. สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม
5. สุขศึกษาและพลศึกษา
6. ศิลปะ
7. การงานอาชีพและเทคโนโลยี
8. ภาษาต่างประเทศ

สาระการเรียนรู้ทั้ง 8 กลุ่มนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญที่ผู้เรียนทุกคนต้องเรียนรู้ โดยอาจจัดเป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก ประกอบด้วย ภาษาไทย คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นสาระการเรียนรู้ที่สถานศึกษาต้องใช้เป็นหลักในการจัดการเรียนการสอน เพื่อสร้างพื้นฐานการคิดและเป็นกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาและวิกฤตของชาติ

กลุ่มที่สอง ประกอบด้วย สุขศึกษาและพลศึกษา ศิลปะ การงานอาชีพและเทคโนโลยี และภาษาต่างประเทศ เป็นสาระการเรียนรู้ที่เสริมสร้างพื้นฐานความเป็นมนุษย์ และสร้างศักยภาพในการคิดและการทำงานอย่างสร้างสรรค์

เรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษา หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ไว้ในสาระการเรียนรู้กลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะ กลุ่มวิทยาศาสตร์ กลุ่มสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กลุ่มสุขศึกษาและพลศึกษา

กลุ่มภาษาต่างประเทศ กำหนดให้เรียนภาษาอังกฤษทุกช่วงชั้น ส่วนภาษาต่างประเทศอื่น ๆ สามารถเลือกจัดการเรียนรู้ได้ตามความเหมาะสม

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน กำหนดสาระการเรียนรู้ในแต่ละกลุ่มไว้เฉพาะส่วนที่จำเป็นในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนทุกคนเท่านั้น สำหรับส่วนที่ตอบสนองความสามารถ ความถนัดและความสนใจของผู้เรียนแต่ละคนนั้น สถานศึกษาสามารถกำหนดเพิ่มขึ้นได้ ให้สอดคล้องและสนองตอบศักยภาพของผู้เรียนแต่ละคน

3. กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน

เป็นกิจกรรมที่จัดให้ผู้เรียนได้พัฒนาความสามารถของตนเองตามศักยภาพ มุ่งเน้นเพิ่มเติมจากกิจกรรมที่ได้จัดให้เรียนรู้ตามกลุ่มสาระการเรียนรู้ทั้ง 8 กลุ่ม การเข้าร่วมและปฏิบัติกิจกรรมที่เหมาะสมร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุขกับกิจกรรมที่เลือกด้วยตนเองตามความถนัดและความสนใจอย่างแท้จริง การพัฒนาที่สำคัญ ได้แก่ การพัฒนาองค์รวมของความเป็นมนุษย์ให้ครบทุกด้าน ทั้งร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และสังคม โดยอาจจัดเป็นแนวทางหนึ่งที่จะสนองนโยบายในการสร้างเยาวชนของชาติให้เป็นผู้มีศีลธรรม จริยธรรม มีระเบียบวินัย และมีคุณภาพเพื่อพัฒนาองค์รวมของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ปลูกฝังและสร้างจิตสำนึกของการทำประโยชน์เพื่อสังคม ซึ่งสถานศึกษาจะต้องดำเนินการอย่างมีเป้าหมาย มีรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสม กิจกรรมพัฒนาผู้เรียนแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

3.1 กิจกรรมแนะแนว เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาความสามารถของผู้เรียนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล สามารถค้นพบและพัฒนาศักยภาพของตน เสริมสร้างทักษะชีวิต วุฒิภาวะทางอารมณ์ การเรียนรู้ในเชิงพหุปัญญา และการสร้างสัมพันธภาพที่ดี ซึ่งผู้สอนทุกคนต้องทำหน้าที่แนะแนวให้คำปรึกษาด้านชีวิต การศึกษาต่อและการพัฒนาตนเองสู่โลกอาชีพและการมีงานทำ

3.2 กิจกรรมนักเรียน เป็นกิจกรรมที่ผู้เรียนเป็นผู้ปฏิบัติด้วยตนเองอย่างครบวงจร ตั้งแต่ศึกษา วิเคราะห์ วางแผน ปฏิบัติตามแผน ประเมิน และปรับปรุงการทำงาน โดยเน้นการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม เช่น ลูกเสือ เนตรนารี ยุวกาชาด และผู้บำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น

4. มาตรฐานการเรียนรู้

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน กำหนดมาตรฐานการเรียนรู้ตามกลุ่มสาระการเรียนรู้ ๘ กลุ่ม ที่เป็นข้อกำหนดคุณภาพผู้เรียนด้านความรู้ ทักษะ กระบวนการ คุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมของแต่ละกลุ่ม เพื่อใช้เป็นจุดมุ่งหมายในการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ซึ่งกำหนดเป็น 2 ลักษณะ คือ

4.1 มาตรฐานการเรียนรู้การศึกษาขั้นพื้นฐาน

เป็นมาตรฐานการเรียนรู้ในแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ เมื่อผู้เรียนเรียนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน

4.2 มาตรฐานการเรียนรู้ช่วงชั้น

เป็นมาตรฐานการเรียนรู้ในแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ เมื่อผู้เรียนเรียนจบในแต่ละช่วงชั้น คือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 และ 6 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และ 6

มาตรฐานการเรียนรู้ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน กำหนดไว้เฉพาะ มาตรฐานการเรียนรู้ที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนทุกคนเท่านั้น สำหรับมาตรฐานการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ตลอดจนมาตรฐานการเรียนรู้ที่เข้มข้นขึ้นตามความสามารถ ความถนัด และความสนใจของผู้เรียน ให้สถานศึกษาพัฒนาเพิ่มเติมได้

5. เวลาเรียน

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน กำหนดเวลาในการจัดการเรียนรู้และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนไว้ดังนี้

ช่วงชั้นที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 - 3 มีเวลาเรียนประมาณปีละ 800 - 1,000 ชั่วโมง

โดยเฉลี่ยวันละ 4 - 5 ชั่วโมง

ช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 - 6 มีเวลาเรียนประมาณปีละ 800 - 1,000 ชั่วโมง

โดยเฉลี่ยวันละ 4 - 5 ชั่วโมง

ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 - 3 มีเวลาเรียนประมาณปีละ 1,000 - 1,200 ชั่วโมง

โดยเฉลี่ยวันละ 5 - 6 ชั่วโมง

ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 - 6 มีเวลาเรียนปีละไม่น้อยกว่า 1,200

ชั่วโมง

โดยเฉลี่ยวันละไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง

ทั้งนี้ สถานศึกษาอาจจัดเวลาเรียนและกลุ่มสาระต่าง ๆ ได้ตามสภาพกลุ่มเป้าหมาย สำหรับการศึกษานอกระบบ สามารถจัดเวลาเรียนและช่วงชั้นได้ตามระดับการศึกษา

การจัดหลักสูตร

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นหลักสูตรที่กำหนดมาตรฐานการเรียนรู้ในการพัฒนาผู้เรียน ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 สำหรับผู้เรียนทุกคน ทุกกลุ่มเป้าหมาย สามารถปรับใช้ได้กับการจัดการศึกษาทุกรูปแบบ ทั้งในระบบ นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

ในส่วนของจัดการศึกษาปฐมวัย กำหนดให้มีหลักสูตรการศึกษาปฐมวัยเป็นการเฉพาะ เพื่อเป็นการสร้างเสริมพัฒนาการและเตรียมผู้เรียนให้มีความพร้อมในการเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานที่สถานศึกษานำไปใช้จัดการเรียนรู้ในสถานศึกษานั้น กำหนดโครงสร้างที่เป็นสาระการเรียนรู้ จำนวนเวลาอย่างกว้าง ๆ มาตรฐานการเรียนรู้ที่แสดงคุณภาพผู้เรียนเมื่อจบ 12 ปี และเมื่อจบการเรียนรู้แต่ละช่วงชั้นของสาระการเรียนรู้แต่ละกลุ่ม สถานศึกษาต้องนำโครงสร้างดังกล่าวนี้ ไปจัดทำเป็นหลักสูตรสถานศึกษา โดยคำนึงถึงสภาพปัญหา ความพร้อม เอกลักษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ทั้งนี้ สถานศึกษาต้องจัดทำรายวิชาในแต่ละกลุ่มให้ครบถ้วนตามมาตรฐานที่กำหนด

นอกจากนี้ สถานศึกษาสามารถจัดทำสาระการเรียนรู้เพิ่มเติม เป็นหน่วยการเรียนรู้ รายวิชาใหม่ ๆ รายวิชาที่มีความเข้มข้นอย่างหลากหลาย ให้ผู้เรียนได้เลือกเรียนตามความถนัด ความสนใจ ความต้องการ และความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยเลือกสาระการเรียนรู้จาก 8 กลุ่ม ในช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 และช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 และจัดทำมาตรฐานการเรียนรู้ของสาระการเรียนรู้ หรือรายวิชานั้น ๆ ด้วย สำหรับช่วงชั้นที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 นั้น ยังไม่ควรให้เลือกเรียนรายวิชาที่เข้มข้น ควรเรียนเฉพาะรายวิชาพื้นฐานก่อน

สถานศึกษาต้องจัดสาระการเรียนรู้ให้ครบทั้ง ๘ กลุ่มในทุกช่วงชั้น ให้เหมาะสมกับธรรมชาติการเรียนรู้ และระดับพัฒนาการของผู้เรียน โดยในช่วงการศึกษาภาคบังคับ คือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จัดหลักสูตรเป็นรายปี ปีละชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 4-6 จัดเป็นหน่วยกิต ดังนี้

ช่วงชั้นที่ 1 และ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 และปีที่ 4-6 การศึกษาระดับนี้เป็นช่วงแรกของการศึกษาภาคบังคับ หลักสูตรที่จัดขึ้น มุ่งเน้นให้ผู้เรียนพัฒนาคุณภาพชีวิต กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ทักษะพื้นฐานด้านการอ่าน การเขียน การคิดคำนวณ การคิดวิเคราะห์ การติดต่อสื่อสาร และพื้นฐานความเป็นมนุษย์ เน้นการบูรณาการอย่างสมดุลทั้งในร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคมและวัฒนธรรม

ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 เป็นช่วงสุดท้ายของการศึกษาภาคบังคับ มุ่งเน้นให้ผู้เรียนสำรวจความสามารถ ความถนัด ความสนใจตนเอง และพัฒนาบุคลิกภาพส่วนตน พัฒนาความสามารถ ทักษะพื้นฐานด้านการเรียนรู้ และทักษะในการดำเนินชีวิต ให้มีความสมดุล ทั้งด้านความรู้ ความคิด ความสามารถ ความดีงาม และความรับผิดชอบต่อสังคม สามารถเสริมสร้างสุขภาพส่วนตนและชุมชน มีความภูมิใจในความเป็นไทย ตลอดจนใช้เป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพหรือศึกษาต่อ

ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 เป็นหลักสูตรที่มุ่งเน้นการศึกษาเพื่อเพิ่มพูนความรู้ และทักษะเฉพาะด้าน มุ่งปลูกฝังความรู้ ความสามารถ และทักษะในวิทยาการและเทคโนโลยี เพื่อให้เกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษา และการประกอบอาชีพ มุ่งมั่นพัฒนาตนและประเทศตามบทบาทของตน สามารถเป็นผู้นำ และผู้ให้บริการชุมชน ในด้านต่าง ๆ

ลักษณะหลักสูตรในช่วงชั้นนี้ จัดเป็นหน่วยกิตเพื่อให้มีความยืดหยุ่นในการจัดแผนการเรียนรู้อันตอบสนองความสามารถ ความถนัด ความสนใจ ของผู้เรียนแต่ละคนทั้งด้านวิชาการ และวิชาชีพ

การจัดเวลาเรียน

ให้สถานศึกษาจัดเวลาเรียนให้ยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสมในแต่ละชั้นปี ทั้งการจัดเวลาเรียน ในสาระการเรียนรู้ 8 กลุ่ม และรายวิชาที่สถานศึกษาจัดทำเพิ่มเติม รวมทั้งต้องจัดให้มีเวลาสำหรับกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนทุกภาคเรียนตามความเหมาะสม

ช่วงชั้นที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 ให้สถานศึกษาจัดเวลาเรียนเป็นรายปี โดยมีเวลาเรียนวันละประมาณ 4-5 ชั่วโมง ช่วงชั้นนี้ เป็นช่วงชั้นแรกของการศึกษาขั้นพื้นฐาน เด็กจำเป็นต้องพัฒนาทักษะพื้นฐานที่จำเป็น เพื่อช่วยให้สามารถเรียนสาระการเรียนรู้กลุ่มอื่น ๆ ได้รวดเร็วขึ้น ทักษะเหล่านี้ ได้แก่ ภาษาไทยด้านการอ่านและการเขียน และทักษะคณิตศาสตร์ ดังนั้น การฝึกทักษะด้านการอ่าน การเขียน และการคิดคำนวณ จึงควรใช้เวลาประมาณร้อยละ 50 ของเวลาเรียนทั้งหมดในแต่ละสัปดาห์ ส่วนเวลาที่เหลือก็ใช้สอนให้ครบทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ ซึ่งรวมทั้งกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนด้วย

ช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 ให้สถานศึกษาจัดเวลาเรียนเป็นรายปี โดยมีเวลาเรียนวันละประมาณ 4-5 ชั่วโมง การจัดเวลาเรียนในกลุ่มภาษาไทย และคณิตศาสตร์อาจใช้เวลา

ลดลง เหลือประมาณร้อยละ 40 ของเวลาเรียนในแต่ละสัปดาห์ โดยให้เวลากับกลุ่มวิทยาศาสตร์มากขึ้น สำหรับการเรียนภาษาไทยและคณิตศาสตร์ แม้เวลาเรียนจะลดลง ยังคงต้องฝึกฝน ทบทวนอยู่เป็นประจำ เพื่อพัฒนาทักษะขั้นพื้นฐานในระดับที่สูงขึ้น ดังนั้น สถานศึกษา จะมีเวลาอย่างเพียงพอให้เด็กมีโอกาเล่น ทำกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนและปฏิบัติงานต่าง ๆ โดยต้องจัดเวลาเรียนในแต่ละกลุ่มสาระและกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนประมาณร้อยละ 20 ส่วนเวลาที่เหลือ สถานศึกษาสามารถจัดกิจกรรมอื่น ๆ ได้ตามความเหมาะสม

ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 ให้จัดเวลาเรียนเป็นรายปี มีเวลาเรียนประมาณวันละ 5-6 ชั่วโมง การกำหนดเวลาเรียน สำหรับ 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ ทั้ง 8 กลุ่ม ควรให้สัดส่วนใกล้เคียงกัน แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มภาษาไทย คณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ยังคงมีความสำคัญ ควรจัดเวลาเรียนให้มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ สำหรับผู้เรียนที่มีความประสงค์จะศึกษาต่อและจัดรายวิชาอาชีพหรือโครงการอาชีพสำหรับผู้เรียนที่มีความสามารถที่จะออกไปสู่โลกอาชีพ

ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 ให้จัดเวลาเรียนเป็นรายภาค โดยให้คณาจารย์ของรายวิชาที่เรียนเป็นหน่วยกิต ใช้เกณฑ์ 40 ชั่วโมงต่อภาคเรียน มีค่าน้ำหนักวิชา 1 หน่วยกิต และมีเวลาเรียนประมาณวันละไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง การจัดเวลาและสาระการเรียนรู้ ในช่วงชั้นนี้เป็นการเริ่มเข้าสู่การเรียนเฉพาะสาขา จึงให้มีการเลือกเรียนในบางรายวิชาของแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้และจัดทำ "รายวิชาเพิ่มเติมใหม่" บางรายวิชาที่น่าสนใจ หรือที่มีความยากในระดับสูงขึ้นไป เช่น แคลคูลัสในคณิตศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์ชั้นสูง สำหรับผู้เรียนกลุ่มสาระนี้ ได้ดีเป็นพิเศษ นอกจากนี้ สถานศึกษาสามารถปรับรูปแบบการจัดการจัดหาหลักสูตรให้เหมาะสมยิ่งขึ้นได้ในบางกลุ่มสาระ เช่น ศิลปะ การงานอาชีพและเทคโนโลยี ซึ่งยังจำเป็นต้องเรียนอยู่ อาจจัดเป็นรายวิชาสั้น ๆ หรือรายวิชาเดี่ยว ๆ หรือรวมกันในลักษณะบูรณาการ เมื่อสถานศึกษาจัดการเรียนรู้ได้ตามมาตรฐานการเรียนช่วงชั้น ที่ระบุไว้แล้ว ก็อาจพัฒนาเป็นวิชาเลือกเฉพาะทางในระดับสูงขึ้นไปได้เช่นเดียวกัน

การจัดเวลาเรียนดังกล่าวข้างต้น เป็นแนวทางสำหรับการจัดการศึกษาในระบบ สถานศึกษา ส่วนการจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น ให้พิจารณายืดหยุ่นเวลาเรียนตามสถานการณ์และโอกาสที่เอื้ออำนวยให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้

สาระและมาตรฐานการเรียนรู้กลุ่มศิลปะ

จากการที่หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ได้กำหนดสาระการเรียนรู้ และมาตรฐานการเรียนรู้ออกเป็น 8 กลุ่ม และกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะเป็นกลุ่มสาระการเรียนรู้หนึ่งที่มีความสำคัญ โดยมุ่งเน้นให้มีการส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ มีจินตนาการ เสริมสร้างความเป็นมนุษย์ สร้างศักยภาพในการคิดและการทำงานอย่างสร้างสรรค์ แสดงให้เห็นว่าศิลปะนั้นมีบทบาทในการพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข และมี

ความเป็นคนไทย มีศักยภาพในการศึกษาต่อ และสามารถประกอบอาชีพ ตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรที่กำหนดไว้

หลักสูตรจึงได้กำหนดสาระและมาตรฐานการเรียนรู้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดคุณภาพของผู้เรียนว่า เมื่อเรียนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งกำหนดไว้เฉพาะส่วนที่จำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตให้มีคุณภาพ สำหรับสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ตามความสามารถ ความถนัด และความสนใจของผู้เรียน สถานศึกษาสามารถเพิ่มเติมได้ ดังนั้นสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ มีความสำคัญ วิสัยทัศน์ คุณภาพของผู้เรียน สาระและมาตรฐานการเรียนรู้ สามารถสรุปได้ดังนี้

ความสำคัญ

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะเป็นกลุ่มสาระการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการส่งเสริมให้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีจินตนาการทางศิลปะ ชื่นชมความงาม สนุกทริยภาพ ความมีคุณค่า ซึ่งมีผลต่อคุณภาพชีวิตมนุษย์ ดังนั้น กิจกรรมศิลปะสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาผู้เรียนโดยตรง ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม ตลอดจนนำไปสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความเชื่อมั่นในตนเองและแสดงออกในเชิงสร้างสรรค์ พัฒนาระบวนการรับรู้ทางศิลปะ การเห็นภาพรวม การสังเกตรายละเอียด สามารถค้นพบศักยภาพของตนเอง อันเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อหรือประกอบอาชีพได้ ด้วยการมีความรับผิดชอบ มีระเบียบวินัย สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

วิสัยทัศน์

การเรียนรู้ศิลปะมุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจ การคิดที่เป็นเหตุเป็นผลถึงวิธีการทางศิลปะ ความเป็นมาของรูปแบบ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และรากฐานทางวัฒนธรรม ค้นหาว่าผลงานศิลปะสื่อความหมายกับตนเอง ค้นหาศักยภาพ ความสนใจส่วนตัว ฝึกการเรียนรู้ การสังเกตที่ละเอียดอ่อนอันนำไปสู่ความรัก เห็นคุณค่าและเกิดความซาบซึ้งในคุณค่าของศิลปะและสิ่งรอบตัว พัฒนาเจตคติ สมาธิ รสนิยมส่วนตัว มีทักษะ กระบวนการ วิธีการแสดงออก การคิดสร้างสรรค์ ส่งเสริมให้ผู้เรียนตระหนักถึงบทบาทของศิลปกรรมในสังคม ในบริบทของการสะท้อนวัฒนธรรมทั้งของตนเองและวัฒนธรรมอื่น พิจารณาว่าผู้คนในวัฒนธรรมของตนมีปฏิกิริยาตอบสนองต่องานศิลปะ ช่วยให้มีมุมมองและเข้าใจโลกทัศน์กว้างไกล ช่วยเสริมความรู้ ความเข้าใจ มโนทัศน์ด้านอื่น ๆ สะท้อนให้เห็นมุมมองของชีวิต สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และความเชื่อ ความศรัทธาทางศาสนา ด้วยลักษณะธรรมชาติของกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ การเรียนรู้ เทคนิค วิธีการทำงาน ตลอดจนการเปิดโอกาสให้แสดงออกอย่างอิสระ ทำให้ผู้เรียนได้รับการส่งเสริม สนับสนุนให้คิดริเริ่ม สร้างสรรค์ ดัดแปลง จินตนาการ มีสุนทรียภาพ และเห็นคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมไทยและสากล

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะเสริมสร้างให้ชีวิตมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ช่วยให้ มีจิตใจที่งดงาม สมานที่แน่นอน สุขภาพกายและสุขภาพจิต มีความสมดุล เป็นรากฐานของการ พัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์ เป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของมนุษยชาติโดยส่วนตน และส่งผลต่อ การยกระดับคุณภาพชีวิตของสังคมโดยรวม

คุณภาพของผู้เรียน

เมื่อจบการศึกษาขั้นพื้นฐานในกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะแล้ว ผู้เรียนจะมีสภาพจิตใจที่ งดงาม มีสุนทรียภาพ มีรสนิยม รักความสวยงาม รักความเป็นระเบียบ มีการรับรู้อย่างพินิจ พิเคราะห์ เห็นคุณค่าความสำคัญของศิลปะ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมอัน เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของคนในชาติ สามารถค้นพบศักยภาพความสนใจของตนเองอันเป็น พื้นฐานในการศึกษาต่อหรือประกอบอาชีพทางศิลปะ มีจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ มีความ เชื่อมมั่นพัฒนาตนเองได้ และแสดงออกได้อย่างสร้างสรรค์ มีสมาธิในการทำงาน มีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

2. สาระและมาตรฐานการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6

หลักสูตรหรือสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะมีบทบาทและเป็น องค์ประกอบที่สำคัญสำหรับผู้เรียนเรียงหนังสือเรียนศิลปะศึกษาให้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อกำหนดโครงสร้างของเนื้อหาและกิจกรรมของหนังสือเรียนโดยรวมให้มีความสอดคล้องและ ครอบคลุมขอบเขตตามจุดมุ่งหมายของกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะแบ่งออกเป็น 3 สาระ ได้แก่ สาระที่ 1 ทัศนศิลป์ สาระที่ 2 ดนตรี สาระที่ 3 นาฏศิลป์

สำหรับสาระทัศนศิลป์ในช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 ได้แบ่งเป็นสาระและ มาตรฐานการเรียนรู้ดังนี้

มาตรฐาน ศ 1.1 : สร้างสรรค์งานทัศนศิลป์ตามจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ วิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์คุณค่างานทัศนศิลป์ ถ่ายทอดความรู้สึก ความคิดต่องานศิลปะอย่าง อิสระ ชื่นชม และประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

1. เข้าใจวิธีสื่อความคิด จินตนาการ ความรู้สึก ความประทับใจ ด้วยวัสดุ อุปกรณ์ เทคนิค วิธีการทางศิลปะ และสื่อความหมายได้

2. คิดริเริ่ม ดัดแปลง ยืดหยุ่น ใช้ทัศนธาตุและหลักองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ เทคนิค วิธีการ รูปแบบใหม่ ๆ ในการพัฒนางานตามความถนัดและความสนใจ

3. ใช้กระบวนการสร้างสรรค์งานทัศนศิลป์และประยุกต์ใช้สื่อ วัสดุ อุปกรณ์และเทคโนโลยีได้อย่างเหมาะสม มีประสิทธิภาพ และมีความรับผิดชอบ

4. แสดงออกถึงความรู้สึกในการรับรู้ความงามจากประสบการณ์ จินตนาการ โดยใช้หลักและความงามของศิลปะตามความถนัดและความสนใจ

5. แสดงความคิดเห็นต่อผลงานทัศนศิลป์ โดยวิเคราะห์ทัศนธาตุและความงามของศิลปะ

6. นำความรู้เทคนิคและวิธีการทางทัศนศิลป์ที่ตนถนัดและสนใจไปใช้กับกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่น ๆ และชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

มาตรฐาน ศ 1.2 : เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างทัศนศิลป์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม เห็นคุณค่างานทัศนศิลป์ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทยและสากล

1. เข้าใจรูปแบบยุคสมัยและวิวัฒนาการทางศิลปวัฒนธรรมของไทยและสากล

2. เห็นคุณค่า รัก และภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย เข้าใจการสืบทอดการทำงานทัศนศิลป์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมระดับชาติและนานาชาติ

จุดมุ่งหมายของกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6

เมื่อจบการศึกษาในช่วงชั้นที่ 4 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6) ผู้เรียนจะมีคุณภาพ ดังนี้

1. สร้าง นำเสนอหรือแสดงผลงานศิลปะ โดยเลือกใช้การผสมผสานของทัศนธาตุ องค์ประกอบดนตรี องค์ประกอบนาฏศิลป์ และทักษะทางเทคนิคให้ได้ผลตามที่ต้องการ ประเมินผลงานของตนเองและอธิบายให้ผู้อื่นรับรู้ได้

2. วิเคราะห์เทคนิคการจัดทัศนธาตุ องค์ประกอบดนตรี องค์ประกอบนาฏศิลป์ที่มีผลต่อการสื่อความคิด ความรู้สึกและผลกระทบต่องานศิลปะสาขาต่าง ๆ และอธิบายหลักและความงามของศิลปะในการสร้างงานศิลปะได้

3. วิเคราะห์งานศิลปะสาขาต่าง ๆ โดยวิธีการเปรียบเทียบความแตกต่างของงานศิลปะจากกาลเวลาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน อธิบายเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่องานศิลปะได้

4. นำความรู้ทางศิลปะที่ตนถนัดและสนใจไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และการเรียนรู้กลุ่มสาระนั้น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. เห็นคุณค่าของการสร้างสรรค์งานศิลปะ รับผิดชอบ และมุ่งมั่นในการปฏิบัติงาน แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ในการทำงานศิลปะร่วมกับผู้อื่น

6. เห็นคุณค่าของศิลปะ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รัก ห่วงแทน ภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยและสากล การสืบทอดงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมไทย

3. ลักษณะของผู้เรียนในช่วงชั้นที่ 4

สำหรับการศึกษาในระบบโรงเรียน มักแบ่งกลุ่มการศึกษาออกเป็นระดับต่างๆ ตามกลุ่มผู้เรียนดังนี้ (สุจินต์ วิศวชิรานนท์ ,2536)

1. การศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา หรือที่เรียกว่า อนุบาลศึกษา หรือการศึกษาของเด็กก่อนวัยเรียน เป็นการศึกษาที่จัดสำหรับผู้เรียนที่มีอายุระหว่าง 3-5 ปี โดยทั่วไปแล้วไม่เป็นการบังคับให้เด็กในวัยนี้ทุกคนต้องเข้าเรียน การจัดการศึกษาจะมุ่งอบรมเลี้ยงดูผู้เรียนเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมในการเข้าศึกษาในระดับต่อไป

2. การศึกษาระดับประถมศึกษา เป็นการศึกษาที่จัดสำหรับผู้เรียนที่มีอายุประมาณ 6-11 ปี การศึกษาระดับนี้ ทุกประเทศมักจัดให้เป็นการศึกษาภาคบังคับที่เยาวชนทุกคนต้องเรียน มีความมุ่งหมายให้ความรู้พื้นฐานแก่ผู้เรียนให้อ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น และเป็นพลเมืองดีตามระบบการปกครองของประเทศนั้นๆ

3. การศึกษาระดับมัธยมศึกษา เป็นการศึกษาที่จัดสำหรับผู้เรียนที่มีอายุประมาณ 12-17 ปี เป็นการศึกษาที่ต่อเนื่องจากประถมศึกษา ในบางประเทศจัดให้การศึกษาระดับนี้เป็นการศึกษาภาคบังคับที่เยาวชนทุกคนต้องเรียน

4. การศึกษาระดับอุดมศึกษา เป็นการศึกษาที่จัดสำหรับผู้เรียนที่มีอายุประมาณ 18 ปีเป็นต้นไป มักจะไม่เป็นการศึกษาภาคบังคับ ผู้เรียนเลือกเรียนตามความถนัดและความสนใจของตน

จะเห็นว่า การศึกษาระดับมัธยมศึกษา เป็นการศึกษาสำหรับผู้เรียนที่มีอายุ 12-17 ปี และเป็นการศึกษาต่อจากการศึกษาระดับประถมศึกษา และเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาระดับอุดมศึกษา และดังคำกล่าวของคาร์เตอร์ วี กู๊ด (Carter V. Good) ที่ว่า มัธยมศึกษาเป็นการจัดการศึกษาแก่เยาวชนที่มีอายุระหว่าง 12-17 ปี เน้นเนื้อหาด้านการค้นคว้า การเรียนรู้ การแสดงออกให้เข้าใจในความเป็นไปของชีวิต การพัฒนาด้านเจตคติ สังคม ร่างกาย และสติปัญญา นั่นคือ มัธยมศึกษา เป็นการศึกษาในระดับกลางเชื่อมการศึกษาระดับประถมศึกษาและระดับอุดมศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษา มีหน้าที่ให้ความรู้ ความชำนาญ ด้านการฝึก เน้นการประกอบอาชีพเป็นกำลังของประเทศและในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ได้อธิบายความหมายของมัธยมศึกษาว่า เป็นการศึกษาในระดับที่ฟังคำนี้ถึงเอกภพจึงจัดเป็นสายสามัญเพื่อให้มีพื้นฐานความรู้ทั่วไปและสายอาชีพ เพื่อให้ความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพบ้าง อาจจัดสอนประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น และประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย รวมในโรงเรียนเดียวกันหรือแยกกันได้

พอสรุปได้ว่า การศึกษาระดับมัธยมศึกษา คือ การศึกษาสำหรับผู้เรียนที่มีอายุประมาณ 12-17 ปี โดยจัดเป็นสายสามัญที่ให้ความรู้ทั่วไปและสายอาชีพ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้

เกิดพัฒนาการทางด้านเจตคติ สังคม ร่างกาย สติปัญญา และเกิดทักษะในการประกอบอาชีพ ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาระดับอุดมศึกษาต่อไป

จุดมุ่งหมายของการมัธยมศึกษา ประกอบด้วยแนวทางสำคัญดังต่อไปนี้

1. เพื่อพัฒนาบุคคล เป็นจุดมุ่งหมายที่จะส่งเสริมผู้เรียนให้มีพัฒนาการทั้งทางด้าน สติปัญญา ร่างกาย อารมณ์ และสังคม
2. เพื่อพัฒนาสังคม เป็นจุดมุ่งหมายที่จะพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดี รับผิดชอบ ต่อสังคม เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมและครอบครัว อันจะส่งผลในการพัฒนาสังคม
3. เพื่อเตรียมผู้เรียนให้มีความพร้อมในการประกอบอาชีพที่เหมาะสม จุดมุ่งหมาย ตามแนวนี้นับเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญ เพราะผู้เรียนระดับมัธยมศึกษาเป็นวัยรุ่น เมื่อจบ การศึกษาแล้ว หากผู้เรียนไม่ต้องการหรือไม่สามารถศึกษาต่อในระดับสูงต่อไป ก็จะเข้าสู่ ตลาดแรงงานทันที สถาบันการศึกษาระดับมัธยมศึกษา จะต้องบรรลุจุดมุ่งหมายการเตรียม ความพร้อมเพื่อไปประกอบอาชีพที่เหมาะสมให้แก่แก่นักเรียนด้วย
4. เพื่อเตรียมผู้เรียนในการศึกษาต่อในระดับสูง เนื่องจากการศึกษาระดับ มัธยมศึกษา เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของการศึกษาระดับอุดมศึกษา การให้ความรู้พื้นฐานที่ จำเป็นต่อการศึกษาในชั้นสูง จึงเป็นสิ่งที่สถาบันการศึกษาระดับมัธยมศึกษาต้องคำนึง

การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นผู้ที่สมบูรณ์มีความ สมดุลทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ และสังคม สามารถพัฒนาตนเองและร่วมมือกับ ผู้อื่นได้อย่างสร้างสรรค์ โดยกำหนดหลักสูตรเป็น 4 ช่วงชั้นตามระดับพัฒนาการของผู้เรียน ได้แก่ ช่วงชั้นที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 ช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 และช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 หรือมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งมีความสำคัญต่อการวางรากฐานความรู้แก่ประชาชน และยังเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อในการ ตัดสินใจเลือกแนวทางในอนาคตของแต่ละคนด้วย

การศึกษาในช่วงชั้นที่ 4 มีวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้คือ มุ่งเน้นการศึกษาเพื่อเพิ่มพูน ความรู้และทักษะเฉพาะด้าน มุ่งปลูกฝังความรู้ ความสามารถ และทักษะในวิทยาการและ เทคโนโลยี เพื่อให้เกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาต่อ และ การประกอบอาชีพ มุ่งมั่นพัฒนาตนและประเทศตามบทบาทของตน สามารถเป็นผู้นำและผู้ ให้บริการชุมชนในด้านต่างๆ (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2545)

การจัดการเรียนการสอนที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดผลการเรียนรู้ตามหลักสูตรการศึกษาขั้น พื้นฐาน พ.ศ.2544 ผู้สอนควรมีความรู้ความเข้าใจในลักษณะธรรมชาติ ตลอดจนพัฒนาการ ต่างๆ ของผู้เรียน โดยลักษณะของผู้เรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย คือ วัยรุ่นที่มีอายุ

ระหว่าง 15-18 ปี เป็นวัยที่มีพัฒนาการทางด้านการคิดอย่างมีเหตุผล และสามารถเกิดความคิดรวบยอดในสิ่งที่เป็นนามธรรม ใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ เป็นวัยที่มีสมาธิ สถิติปัญญาดี มีความคิดกว้างไกล สนใจแสวงหาความรู้ใหม่ๆ เพื่อพัฒนาตนเอง มีความรับผิดชอบ ชอบแสดงความคิดเห็นและกระทำสิ่งต่างๆ ด้วยความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองให้เหมาะสมกับกาลเทศะ สนใจหาประสบการณ์แปลกใหม่และท้าทายอยู่เสมอ (ทวี ไพลินพัฒน์พงษ์, 2545)

โลเวนเฟลด์ (1987) ได้กล่าวถึงทฤษฎีพัฒนาการศิลปะของเด็กไว้ว่า เขาให้ความสำคัญกับการแสดงออกทางความคิด ความรู้สึกตามความแตกต่างระหว่างบุคคลซึ่งพัฒนาขึ้นตามวัย และวุฒิภาวะ ซึ่งโลเวนเฟลด์แบ่งขั้นพัฒนาการทางศิลปะออกเป็น 6 ขั้น ในที่นี้จะขอเสนอพัฒนาการในขั้นที่ 6 ของเด็กช่วงอายุ 14-17 ปี ซึ่งอยู่ช่วงขั้นที่ 4 ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 ขั้นที่ 6 ขั้นการตัดสินใจ (the period of decision) หมายถึง เด็กช่วงอายุ 14-17 ปี การแสดงออกทางศิลปะของเด็กวัยนี้จะแสดงออกด้วยตนเองอย่างมีจุดมุ่งหมายและความพยายามในการพัฒนาทักษะ ในช่วงนี้เด็กเป็นอิสระจากผู้ใหญ่และเริ่มมีความรักเพศตรงข้าม การวาดภาพคนมีความใกล้เคียงกับธรรมชาติ และแสดงการกระทำ เสื้อผ้ามีรอยยับย่นขณะกำลังเคลื่อนไหวได้เหมือนจริง กลุ่มที่มีการรับรู้ทางจักษุประสาทจะวาดรูปคนที่มีสัดส่วนถูกต้องมากขึ้น และมีแสงเงา เริ่มมีการใช้ช่องไฟในการมอง และจะวาดวัตถุเล็กลงตามระยะ มีการใช้สีตามผลกระทบบรรยากาศ และมีการใช้สีอ่อนแก่ การออกแบบเป็นไปตามหลักสุนทรียภาพ ความสมดุลย์และท่วงทำนอง ส่วนกลุ่มเด็กที่แสดงออกตามอารมณ์จะแสดงออกตามความประทับใจที่มีต่อสิ่งนั้นๆ แล้วยังคงแสดงออกโดยการใช้เส้นฐาน และใช้สีสัมพันธ์กับอารมณ์ การออกแบบเป็นนามธรรม (abstract) ทั้งสองกลุ่มจะออกแบบหน้าที่ของเครื่องใช้ต่างๆ ทางอุตสาหกรรมได้

โยธิน เผือกผ่อง (2539) ได้สรุปลักษณะของผู้เรียนในระดับมัธยมศึกษาไว้ดังนี้ นักเรียนในระดับมัธยมศึกษาคือ ผู้ที่อยู่ในช่วงวัยรุ่นเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน การจัดกิจกรรมทางศิลปะศึกษาให้เหมาะสมกับวัยรุ่น จึงควรต้องมีความละเอียดอ่อนและใช้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง การให้ความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนของเด็กวัยนี้ควรคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้คือ

1. วัยรุ่นเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต เพราะเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงในทุกๆ ด้าน จึงมีความวิตกกังวลต่อการเปลี่ยนแปลง และยังวิตกกังวลจากการที่ต้องเผชิญกับความคาดหวังของสังคมหรือจากพ่อแม่ และตัวเด็กวัยรุ่นเองต้องมีกิจกรรมทางสังคมมากขึ้น

2. ตามหลักจิตวิทยาพัฒนาการวัยรุ่น เป็นวัยที่มีความต้องการค้นหาเอกลักษณ์ของตนเอง สร้างความนับถือในตนเอง มีความต้องการที่จะตัดสินใจเลือกกิจกรรมและมีพลังที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ในทางสร้างสรรค์ได้มาก รวมทั้งวัยรุ่นที่เริ่มคิดหาเหตุผลและต้องการคำอธิบาย จึงเป็นช่วงสำคัญอย่างมากต่อการพัฒนาการสติปัญญา

3.วัยรุ่นมีพฤติกรรมทางสังคมมากขึ้นและกว้างขวาง เด็กในวัยรุ่นเริ่มทำตัวเป็นอิสระจากครอบครัว และให้ความสำคัญกับเพื่อนมาก มีการคบเพื่อนเป็นหมู่คณะ มีความต้องการเรียนรู้และมีบทบาทในสังคม ต้องการการยอมรับของเพื่อน ดังนั้นการยอมรับและการให้ความสำคัญต่อการรวมกลุ่มวัยรุ่น จึงมีความสำคัญที่จะพัฒนาให้เด็กวัยรุ่นรู้จักความรับผิดชอบ รู้จักริเริ่มสร้างสรรค์ และรู้จักบทบาทของตนเองในสังคม

4.เด็กวัยรุ่นมีความละเอียดอ่อนทางด้านจิตใจ จึงมีความเหมาะสมที่จะใช้งานศิลปะในแขนงต่างๆ มาพัฒนาให้เด็กวัยรุ่นเกิดสุนทรีย์และก่อให้เกิดจินตนาการ

พัฒนาการวัยรุ่น

วัยรุ่น คือ ผู้ที่มีอายุระหว่าง 12-18 ปี ส่วนใหญ่เรียนระดับมัธยมศึกษา โดยแบ่งเป็นนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.1-ม.3) อายุระหว่าง 12-15 ปี และนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.4-ม.6) อายุระหว่าง 16-18 ปี พัฒนาการวัยรุ่นสามารถสังเกตเห็นในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา และพัฒนาการทางศิลปะ ดังนี้

1. พัฒนาการทางด้านร่างกายของเด็กวัยรุ่น

ความเจริญเติบโตของวัยรุ่น จะมีอัตราการเพิ่มของส่วนสูงและน้ำหนักอย่างรวดเร็ว สามารถเห็นชัดเจนในเพศชาย อวัยวะเพศของเด็กวัยรุ่นชาย อันได้แก่ องคชาติ อัณฑะ จะมีขนาดโตขึ้น จะเริ่มผลิตอสุจิ มีหนวดเครา ขนรักแร้ ขนตามตัว ขนบริเวณอวัยวะเพศ กล้ามเนื้อเป็นมัดๆ และเสียงห้าว ในเพศหญิง อวัยวะเพศของเด็กวัยรุ่นหญิง ได้แก่ รังไข่ จะมีขนาดเพิ่มขึ้น เริ่มมีประจำเดือน ลักษณะเพศจะปรากฏชัดเจน เช่น เต้านม ขนตามตัว และบริเวณอวัยวะเพศ เสียงแหลม สะโพกขยาย

2. พัฒนาการทางด้านอารมณ์ของเด็กวัยรุ่น

ฮอลล์ (G. Stanley Hall) กล่าวว่า อารมณ์ของเด็กวัยรุ่นเหมือนพายุบูแคม (Muuss R.E. 1962 : 34) ซึ่งหมายถึงอารมณ์ต่อไปนี้

2.1 อารมณ์รุนแรง หมายถึง การแสดงออกของอารมณ์มากเมื่อได้รับความกระทบกระเทือนใจเพียงเล็กน้อย เช่น เมื่อพ่อแม่ขัดใจ อาจแสดงออกด้วยการหนีออกจากบ้าน ฆ่าตัวตาย

2.2 อารมณ์อ่อนไหว ไม่คงที่ เกิดง่ายและหายเร็ว

2.3 ความคุมการแสดงออกของอารมณ์ไม่ค่อยได้

2.4 มักมีอารมณ์ค้าง

3. พัฒนาการทางด้านสังคมของเด็กวัยรุ่น

วัยรุ่นจะเริ่มมีความสัมพันธ์กับเพื่อน โดยแบ่งออกเป็น 3 ระยะคือ

ระยะที่ 1 คบเป็นหมู่คณะ คือ เลือกคบเพื่อนที่มีความสนใจตรงกัน

ระยะที่ 2 คบเป็นเพื่อนสนิท คือ เลือกคบเฉพาะเพื่อนที่สนิทสนมประมาณ 4-5 คน

ระยะที่ 3 คบเป็นเพื่อนคู่หู คือ คบเฉพาะเพื่อนที่จะเล่าทุกสิ่งทุกอย่างให้ฟังได้ ส่วนมากจะมีราว 1-2 คน

และการคบเพื่อนต่างเพศ จะเริ่มเมื่ออายุประมาณ 14-16 ปี และจะเริ่มสัมพันธ์กับต่างเพศ จนแยกเป็นคู่ๆ ราวอายุ 16-17 ปี (สุชา จันทน์เอม 2527 : 152)

4. พัฒนาการทางด้านสติปัญญาของเด็กวัยรุ่น

สติปัญญา หมายถึง ความสามารถในการเรียนรู้ ฌ็องค์ ปีอาเจต์ (Jean Piaget) ได้สรุปลักษณะสติปัญญาของเด็กวัยรุ่นว่าเป็นเด็กที่คิดแบบมีเหตุผลเชิงนามธรรม ซึ่งมีลักษณะเด่นคือ (Ginsburg H. and Oppen S. 1979 : 181)

1. คิดในสิ่งที่ป็นนามธรรมได้
2. สามารถตั้งสมมติฐานได้
3. สามารถทดสอบสมมติฐานได้

5. พัฒนาการทางศิลปะของเด็กวัยรุ่น

เพื่อหวังผลสัมฤทธิ์สูงสุดในการจัดการเรียนการสอนศิลปะในระดับมัธยมศึกษา นอกจากจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในพฤติกรรมของนักเรียนในระดับนี้ เพื่อการสนองตอบความต้องการของเด็กในวัยรุ่นนี้แล้ว ครูศิลปะควรมีความรู้ความเข้าใจและเห็นความสำคัญของพัฒนาการทางศิลปะของเด็กวัยรุ่นด้วย เพื่อจะได้ทราบว่า เด็กวัยรุ่นนี้มีพัฒนาการทางศิลปะคือมีศักยภาพในการแสดงออกทางด้านศิลปะแค่ไหน อย่างไร

นักศิลปะศึกษา ชาวอเมริกัน คือ วิคเตอร์ โลเวนเฟลด์ (Viktor Lowenfeld) ได้เสนอขั้นพัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก (Stages of Creative Development) ที่กำหนดขึ้นโดยมีความสัมพันธ์กับอายุดังนี้

1. ขั้นขีดเขียน (Scribbling Stage) อายุ 2-4 ปี
2. ขั้นก่อนสัญลักษณ์ (Preschematic Stage) อายุ 4-7 ปี
3. ขั้นสัญลักษณ์ (Schematic Stage) อายุ 7-9 ปี
4. ขั้นเริ่มเหมือนจริง (The Dawning Realism) อายุ 9-12 ปี
5. ขั้นเหตุผล (The Age of Reasoning) อายุ 12-14 ปี
6. ขั้นการตัดสินใจ (The Period of Decision) หรือขั้นศิลปะวัยรุ่น (Adolescent Art) อายุ 14-17 ปี

Art) อายุ 14-17 ปี

นั่นคือ นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย หรือช่วงชั้นที่ 4 จะอยู่ในขั้นที่ 6 คือ ขั้นการตัดสินใจ ดังมีรายละเอียดของพัฒนาการทางความคิดสร้างสรรค์ทางศิลปะดังนี้คือ

ขั้นการตัดสินใจ (The Period of Decision) อายุ 14-17 ปี

ลักษณะนิสัยในการวาดเส้น (Drawing Characteristic)

1. สามารถวาดเส้นได้ใกล้เคียงกับเด็กระดับอายุ 12 ปี
2. สามารถพัฒนาทักษะทางศิลปะมากขึ้น
3. สามารถวาดภาพโดยให้รายละเอียดด้วยแสงเงาได้
4. สามารถใช้วัสดุได้ทุกประเภท
5. สามารถควบคุมให้การวาดภาพเป็นไปตามจุดมุ่งหมายได้

การใช้พื้นที่ว่าง (Space Representation)

1. สามารถใช้หลักการของทัศนียภาพ (Perspective) ได้ และให้ความสนใจต่อการสร้างบรรยากาศในภาพ

2. สามารถแสดงออกในสิ่งซึ่งไม่ใช่เป็นความจริงในธรรมชาติ เช่น การแสดงออกซึ่งความรู้สึกทางสีหน้า และมีการเปลี่ยนแปลงหรือตัดทอนพื้นที่ว่างได้ตามความต้องการที่จะเห็น

การวาดภาพคน (Human Figure Representation)

1. สามารถวาดภาพคนเหมือนจริงได้
2. สามารถวาดภาพสัดส่วน ท่าทางและรายละเอียดได้ถูกต้อง
3. สามารถวาดภาพคนโดยมีรายละเอียดที่มีขนาดใหญ่เกินความจริงในส่วนที่ต้องการเน้น

4. สามารถวาดภาพคนโดยจินตนาการได้

ครูศิลปะในระดับมัธยมศึกษา ควรทำความเข้าใจกับศักยภาพทางศิลปะของเด็กในวัยนี้ ว่า เขามีขีดความสามารถในระดับใด ทั้งนี้เพื่อการจัดการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับวุฒิภาวะของเด็กนักเรียน และเพื่อกำหนดเกณฑ์การวัดและการประเมินผล

แต่ในที่สุดครูศิลปะต้องตระหนักว่า นักเรียนในวัยนี้บางคนอาจจะมีความสามารถมากกว่า หรือน้อยกว่าเกณฑ์มาตรฐานนี้ ซึ่งถือว่าเป็นความสามารถที่พิเศษเพื่อเขาจะได้มีพัฒนาการทางศิลปะที่สูงสุด แต่สำหรับนักเรียนที่มีความสามารถทางศิลปะน้อยหรือเป็นไปตามขั้นพัฒนาการความคิดสร้างสรรค์ทางศิลปะของโลเวนเฟลด์ ครูศิลปะควรเน้นการสอนที่เหมาะสมกับความสนใจและวุฒิภาวะของนักเรียน โดยมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนอยู่ที่การส่งเสริมการแสดงออกอย่างเสรีของผู้เรียน ทั้งนี้เพื่อพัฒนาการในทุกด้าน โดยเฉพาะด้านความคิดสร้างสรรค์ของผู้เรียน

พอสรุปได้ว่า พัฒนาการทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา และพัฒนาการทางด้านศิลปะของเด็กวัยรุ่น คือ เด็กวัยรุ่นมีอัตราการเพิ่มของส่วนสูง และน้ำหนักแบบพุ่งขึ้น

มีอารมณ์แบบพายุบุแคม ยึดเพื่อนเป็นหลัก เริ่มมีความสัมพันธ์กับเพื่อนต่างเพศ มีสติปัญญาแบบเหตุผลเชิงนามธรรมและสามารถวาดได้ใกล้เคียงความเป็นจริง

4. การเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4

การเรียนการสอนศิลปะศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายเป็นช่วงที่มีความสำคัญมาก เพราะผู้เรียนอยู่ในวัยที่เรียกว่า วัยรุ่น ซึ่งเป็นวัยที่กำลังค้นหาสิ่งที่ตนเองถนัด เพื่อสร้างเอกลักษณ์ให้กับตนเองตามกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะเป็นกลุ่มสาระการเรียนรู้หนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้เรียน โดยมุ่งเน้นการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีจินตนาการทางศิลปะ ชื่นชมความงามสุนทรียภาพ ความมีคุณค่า ซึ่งมีผลต่อคุณภาพชีวิตมนุษย์ กิจกรรมศิลปะสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาผู้เรียนโดยตรง ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม ตลอดจนนำไปสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความเชื่อมั่นในตนเองและแสดงออกในเชิงสร้างสรรค์ พัฒนาการกระบวนการรับรู้ทางศิลปะ การเห็นภาพรวม การสังเกตรายละเอียด สามารถค้นพบศักยภาพของตนเองอันเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อหรือประกอบอาชีพได้ ด้วยการมีความรับผิดชอบ มีระเบียบวินัย และสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2545)

วุฒิ วัฒนสิน (2541) ได้เสนอแนวคิดในการจัดการศึกษาทางศิลปะศึกษาสำหรับวัยรุ่นว่า “ปลูกบ้านตามใจผู้อยู่ ปลูกอู่ตามใจผู้นอน” เป็นสุภาษิตไทย ที่ใช้เป็นแนวคิดในการจัดการศึกษาทางศิลปะศึกษาสำหรับวัยรุ่นได้ เพราะมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้จัดการศึกษาหรือครูในโรงเรียน จะต้องมีความรู้และความเข้าใจในเครื่องรับ นั่นคือนักเรียนมัธยมศึกษาซึ่งอยู่ในช่วงวัยรุ่น ว่ามีพัฒนาการ พฤติกรรม และจิตวิทยาอย่างไร ทั้งนี้เพื่อปรับเครื่องรับและเครื่องส่งให้ตรงกัน โดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดอยู่ที่การแสดงออกถึงศักยภาพที่มีอยู่ในตัวของนักเรียนมัธยมศึกษา โดยได้เสนอแนวทางการจัดการเรียนการสอนศิลปะที่สอดคล้องกับคุณลักษณะของวัยรุ่นดังนี้คือ

1. วัยรุ่นมีความสามารถหลายด้าน ครูศิลปะจึงควรจัดกิจกรรมศิลปะให้นักเรียนในหลายด้าน เพื่อให้นักเรียนได้มีโอกาสค้นหาความถนัดของตนเองและได้ทำในกิจกรรมที่ตนชอบ

2. วัยรุ่นสนใจเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาชีวิตและปรัชญา ครูศิลปะควรเปิดโอกาสให้นักเรียนได้พูดคุยและหาทางแก้ปัญหาชีวิตและปรัชญา แล้วนำความคิด ปัญหาและปรัชญาที่ได้รับมาสร้างสรรค์ขึ้นเป็นงานศิลปะโดยวิธีการที่ตนเองถนัดและชอบ

3. วัยรุ่นนิยมแสดงความคิดเห็นที่รุนแรงในเรื่องเกี่ยวกับสังคมและการเมือง ครูศิลปะควรจัดให้นักเรียนได้แสดงออกและทำกิจกรรมศิลปะในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการแก้ปัญหาของสังคมและการเมือง โดยครูต้องเป็นผู้ชี้แนะที่ถูกต้องยุติธรรม

4. วิจารณ์ใจร้อน ต่วนตัดสินใจ ครูศิลปะควรจัดกิจกรรมศิลปะที่นักเรียนสามารถทำเสร็จภายในเวลาที่กำหนด ไม่ควรเน้นฝีมือของผลงานเป็นสำคัญ แต่ควรเน้นถึงการแสดงออกอย่างเสรีของนักเรียน ควรจัดกิจกรรมที่ไม่ยากเกินสมรรถภาพของนักเรียน เพื่อให้นักเรียนเกิดทัศนคติที่ดีต่อกิจกรรมศิลปะ

5. วิจารณ์มองปัญหาเพียงด้านเดียว ไม่รอบคอบ ครูศิลปะควรสอนแบบบูรณาการ เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ทั้งทางด้านศิลปะและนำศิลปะไปใช้ในวิชาการอื่นๆ ได้

6. วิจารณ์รักความยุติธรรม ต้องการเหตุผลและความถูกต้อง ครูศิลปะต้องค้นหาวิธีการประเมินผลที่ยุติธรรม มีหลักเกณฑ์ที่เชื่อถือได้ ควรวัดและประเมินผลงานของนักเรียนอย่างเปิดเผย สามารถอธิบายให้เด็กเข้าใจและยอมรับในผลของการตัดสินใจได้และครูศิลปะควรให้ความสำคัญของการวิจารณ์ผลงานศิลปะ โดยจัดให้นักเรียนได้มีโอกาสออกมาวิจารณ์ผลงานของตนเองหรือผู้ร่วมชั้น ทำให้นักเรียนได้แสดงความคิดเห็นต่างๆ ที่อาจแอบแฝงอยู่ในผลงาน และจะเป็นส่วนที่นักเรียนได้ร่วมในการประเมินตัวเองหรือเพื่อนร่วมชั้นด้วย

7. วิจารณ์มีอาการอ่อนไหว ครูศิลปะควรเปิดโอกาสให้นักเรียนได้เสนอความคิดเห็นนาการอย่างอิสระเสรี ให้ความรู้แก่นักเรียนว่าผลงานศิลปะที่มีคุณค่าทุกชิ้นที่สร้างสรรค์ขึ้นมา ต้องมีที่มาคือ แรงบันดาลใจ ความประทับใจ และความฉับไวต่อความสวยงามในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรหมั่นให้กำลังใจและแสดงความชื่นชมในผลงานของนักเรียนด้วยความจริงใจ

8. วิจารณ์เริ่มคบหาเพื่อนต่างเพศ ครูศิลปะควรคำนึงถึงความสัมพันธ์และความแตกต่างของความเป็นผู้หญิงผู้ชาย เข้าใจถึงความต้องการการยอมรับของวัยรุ่นต่อเพื่อนต่างเพศ ควรจัดการสอนที่มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน เพราะการให้วัยรุ่นทำงานร่วมกันเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมในอนาคตด้วย

9. วิจารณ์ชอบทำกิจกรรมกลุ่ม ครูศิลปะควรเน้นการทำงานที่เป็นกระบวนการกลุ่ม การสร้างสรรค์ผลงานเป็นกลุ่ม เพื่อให้เด็กกล้าแสดงออกถึงความคิดเห็นส่วนตัว รู้จักยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น และเคารพให้ความคิดเห็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นแล้ว กิจกรรมกลุ่มจะช่วยสนับสนุนลักษณะความเป็นผู้นำและการตระหนักในการทำงานกลุ่มที่ต้องรับผิดชอบร่วมกัน

10. วิจารณ์คิดในสิ่งที่ป็นนามธรรมได้ ครูศิลปะควรให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจต่อความหมายของรูปธรรมและนามธรรม สามารถอธิบายให้เห็นความสำคัญต่อนามธรรมได้ แล้วจึงมีการปฏิบัติการสร้างสรรค์ทางศิลปะออกมาในรูปแบบของนามธรรมด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน

11. วิจารณ์สามารถตั้งและทดสอบสมมุติฐานได้ ครูศิลปะควรเตรียมปัญหาให้นักเรียนมีโอกาสฝึกคิด ฝึกตั้งสมมุติฐานต่างๆ ทดสอบสมมุติฐานและให้เหตุผลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ อาจเป็นปัญหาในเนื้อหาบางวิชาของศิลปะศึกษา เช่น ประวัติศาสตร์ศิลป์ สุนทรียศาสตร์และศิลปวิจารณ์

12. วัยรุ่นต้องการความรักและการยอมรับจากหมู่เพื่อน ครูศิลปะต้องมีการติดตาม ดูแล พฤติกรรมของนักเรียนอย่างใกล้ชิด ให้ความรัก ความอบอุ่น คอยแนะนำและช่วยชี้แนะแนวทาง แก้ปัญหาที่เกิดขึ้น สำหรับกิจกรรมศิลปะควรเน้นเรื่องความสามารถเฉพาะตน ควรจัดกิจกรรม เพื่อทำให้นักเรียนเกิดความภาคภูมิใจในตนเองและเพื่อให้เพื่อนๆ ยอมรับในความสามารถ จะเป็นเหตุให้นักเรียนตั้งใจในการเรียนศิลปะศึกษามากขึ้น

13. วัยรุ่นรักความอิสระเสรี ครูศิลปะควรให้อิสระเสรีต่อเด็กนักเรียน ได้แก่ เสรีภาพในการคิดและการแสดงออกที่ไม่มีขอบเขต เด็กจะเกิดความรู้สึกพอใจ ไม่อึดอัดและสามารถทำทุกสิ่งได้ตามที่ตนอยากทำ แต่ทั้งนี้ต้องอยู่ภายใต้การชี้แนะของครูและต้องไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น

14. วัยรุ่นชอบของแปลกๆ ใหม่ๆ ที่ท้าทาย ครูศิลปะควรเป็นผู้ที่ตื่นตัวและพร้อมเสมอ สำหรับข่าว ความเปลี่ยนแปลง ความก้าวหน้าและผลงานต่างๆ เกี่ยวกับหลักสูตร วิธีสอนและแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนศิลปะในปัจจุบัน กิจกรรมศิลปะที่สอนควรให้มีความหลากหลายเทคนิคที่ใช้ วัสดุอุปกรณ์ที่แตกต่างกันตามสมควร การใช้สื่อการสอนสมัยใหม่จะทำให้การเรียนการสอนน่าสนใจขึ้น

15. วัยรุ่นชอบแสดงออกถึงความคิดสร้างสรรค์ ครูศิลปะควรเตรียมกิจกรรมศิลปะในลักษณะที่ท้าทายความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ ให้เด็กได้มีโอกาสคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาได้ พฤติกรรมการเรียนการสอนที่จะช่วยให้เด็กนักเรียนมีความคิดสร้างสรรค์สูงสุด ได้แก่ การเปิดโอกาสให้เด็กได้แสดงออกอย่างเสรี ไม่มีการบีบบังคับ เปิดโอกาสให้นักเรียนได้คิดค้นในหลายๆ ด้านทดลองทำในหลายๆ วิธีการ แล้วลองให้นักเรียนเลือกวิธีการและรูปแบบที่ตนเองคิดว่าดีที่สุด

พวงรัตน์ อดุลย์ (2542) กล่าวว่า การจัดการเรียนการสอนศิลปะศึกษาสำหรับผู้เรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาชั้นนั้น นอกจากจะมุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา การรับรู้สุนทรียภาพ และการสร้างสรรค์ จากกระบวนการเรียนการสอนที่ครูเป็นผู้กระตุ้นให้ผู้เรียนได้เกิดการเสาะแสวงหาความรู้ด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ สุนทรียศาสตร์ และศิลปะปฏิบัติเท่านั้น แต่ยังให้ความสำคัญต่อการแสดงความรู้สึกนึกคิด ทศนคติ ความเชื่อของตนผ่านกระบวนการวิจารณ์ศิลปะ โดยอาศัยภาษาสื่อสารอย่างมีหลักการอีกด้วย

วุฒิ วัฒนสิน (2541) กล่าวว่า ชั้นของการเรียนรู้ของนักเรียนเพื่อความรู้ความเข้าใจนั้น จะมามากขึ้นตามลำดับ จากสิ่งที่เป็นนามธรรมสู่ความเป็นรูปธรรม นั่นคือ จากการอธิบาย (นามธรรม) ดูรูปภาพ ดูวีดิทัศน์ ดูของจำลอง และดูของจริง (รูปธรรม) ทั้งนี้เป็นไปตามหลักการ "กรวยประสบการณ์" (Cone of Experience) ของเอ็ดการ์ เดลีย์ ที่ได้สมมุติให้ประสบการณ์แต่ละชนิดบรรจุลงในกรวย โดยจัดให้ประสบการณ์ที่เป็นรูปธรรมมากที่สุดอยู่ที่ฐานกรวย ซึ่งมีพื้นที่มากที่สุด และที่ปลายซึ่งมีพื้นที่น้อยที่สุด จัดเป็นประสบการณ์ที่เป็นนามธรรมมากที่สุด ดังนี้ คือ

1. วัจนสัญลักษณ์ คือ สัญลักษณ์ที่เป็นคำพูด ตัวหนังสือ เช่น การอ่านหนังสือ หรือฟังคำอธิบาย บรรยาย
2. ทัศนสัญลักษณ์ คือ สัญลักษณ์ที่เป็นการดู การอ่าน เช่น การดูแผนภูมิ แผนที่ รูปภาพ สไลด์ ฯลฯ
3. เครื่องเสียง คือ การให้ความรู้ด้วยเครื่องเสียง เช่น วิทยุ เทปบันทึกเสียง
4. ภาพยนตร์ โทรทัศน์ และวีดิทัศน์ คือ การให้ความรู้ด้วยอุปกรณ์ที่มีการเคลื่อนไหว และมีเสียงประกอบด้วย
5. การจัดนิทรรศการ คือ การให้ความรู้โดยการจัดแสดงผลงานหรือกิจกรรมให้ผู้สนใจ
6. การศึกษานอกสถานที่ คือ การศึกษาหาความรู้ โดยให้นักเรียนมีประสบการณ์ตรงต่อสิ่งที่กำลังศึกษาค้นคว้า ซึ่งอยู่นอกห้องเรียน
7. การสาธิตหรือทดลอง คือ การให้การศึกษา โดยการปฏิบัติให้ดูเป็นขั้นตอน หรือการให้โอกาสศึกษาโดยการทดลองทำดู
8. นาฏกรรมและการแสดง คือ การให้ความรู้ความเข้าใจกับนักเรียน โดยให้ประสบการณ์ในการเห็นการแสดง โดยอาจเป็นการแสดงบนเวทีหรืออาจเป็นการแสดงแบบบทบาทสมมติ
9. ประสบการณ์จำลอง คือ การให้ความรู้ความเข้าใจต่อนักเรียน โดยการให้ประสบการณ์จำลอง เช่น ให้อุปกรณ์จำลอง ของตัวอย่างแทนของจริง เป็นสื่อการเรียนที่ได้ผลรองลงมาจากของจริง
10. ประสบการณ์จริง คือ การให้ความรู้ความเข้าใจต่อนักเรียน โดยการจัดประสบการณ์จริง ได้สัมผัสกับของจริง สิ่งที่ได้เห็นได้สัมผัส และปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นสื่อการสอนที่ดีที่สุด

จากกรวยประสบการณ์จะเห็นว่า การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในชั้นเรียน เพื่อความรู้และความเข้าใจของนักเรียน ครูศิลปะจะต้องคำนึงถึงขั้นตอนที่ 2-4 เพราะเป็นสื่อที่ช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับนักเรียน ซึ่งจำเป็นต่อการส่งเสริมการเรียนการสอนศิลปะในชั้นเรียน และในที่นี้เรียกว่า "สื่อการสอน" (Instruction Media)

สื่อการสอน คือ การนำวัสดุ อุปกรณ์ วิธีการมาเป็นตัวกลางที่ครูให้นักเรียนรับรู้ เกิดความรู้ ความคิด ความเข้าใจ และมีความหมายต่อนักเรียน

สื่อการสอนเป็นสิ่งเ้าอย่างหนึ่งในการจัดการเรียนการสอน นักเรียนระดับมัธยมศึกษาที่อยู่ในวัยรุ่น วัยที่ชอบของแปลกใหม่ อยากทำ และอยากทดลอง สื่อการสอนจึงมีความสำคัญที่จะกระตุ้นให้การเรียนการสอนมีความน่าสนใจและสนุกสนานยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นสื่อการสอนที่น่าสนใจควรมีลักษณะ ดังนี้

1. มีความเหมาะสมกับบุคลิกภาวะของนักเรียน
2. ตรงกับเนื้อหาการสอน และเนื้อหาต้องเร้าความสนใจ

3. ให้ความคิด ความรู้ และความเข้าใจ
4. รูปแบบควรแปลกใหม่ สะดุดตา
5. สี สัน ลวดลายควรดึงดูดความสนใจ

การเรียนการสอนในปัจจุบันจำเป็นอย่างไรที่จะต้องใช้สื่อการสอนมากขึ้น เพราะสื่อการสอนสามารถทำให้เนื้อหาความรู้ที่ยากที่จะเข้าใจ เข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะในยุคแห่งความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ซึ่งเกิดความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการอยู่ตลอดเวลา

ครูอาจารย์ภาควิชาโสตทัศนศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง (2531) ได้กล่าวสรุปถึงคุณค่าของสื่อการสอนไว้ดังนี้

1. ช่วยกระตุ้นความสนใจของผู้เรียนให้อยากที่จะเรียนรู้
2. สามารถใช้โสตทัศนูปกรณ์ประกอบการสอนได้กับเนื้อหาทั้ง 3 ประเภท คือ พุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย
3. ช่วยให้นักเรียนมีประสบการณ์กว้างไกล
4. ช่วยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมกันในการเรียนการสอน
5. ช่วยให้ผู้เรียนสามารถเรียนได้ตามความแตกต่างระหว่างบุคคล ผู้ที่อ่อนก็มีโอกาสเรียนทันนักเรียนที่เรียนเก่งได้ และผู้ที่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนในสถานศึกษาก็มีโอกาสศึกษาด้วยตนเองได้
6. ช่วยให้การเรียนการสอนมีความเป็นธรรมชาติยิ่งขึ้น กล่าวคือ ช่วยให้สิ่งที่เข้าใจยาก กลายเป็นสิ่งที่เข้าใจง่ายขึ้น และขจัดปัญหาความไม่เข้าใจกันของผู้เรียน
7. ช่วยให้การเรียนรู้ติดแน่นทนนานอยู่ในสมองของผู้เรียน
8. สามารถเอาชนะข้อจำกัดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเวลา ระยะทาง ขนาด และความซับซ้อนได้ เช่น

- ช่วยให้สิ่งที่เคลื่อนไหวเร็วสามารถทำให้ช้าได้
- ช่วยให้สิ่งที่เคลื่อนไหวช้า ทำให้เร็วขึ้นได้
- นำสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตเข้ามาให้ศึกษาได้
- นำสิ่งที่อยู่ไกลเกินไปเข้ามาศึกษาได้
- ย่อสิ่งที่ใหญ่เกินไปให้เล็กลงได้
- ขยายสิ่งที่เล็กเกินไปให้ใหญ่ขึ้นได้

9. สามารถใช้โสตทัศนูปกรณ์ได้ทุกขั้นตอนของการสอน นับตั้งแต่ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน ขั้นสอน ขั้นสรุป ทบทวนบทเรียน ขั้นวัด และประเมินผล

10. โสตทัศนูปกรณ์ที่เป็นเทคโนโลยีทางการศึกษา สามารถนำมาแก้ไขปัญหาการขาดแคลนครูที่มีคุณภาพ ปัญหาผู้เรียนจำนวนมาก และสถานที่เรียนไม่เพียงพอได้

หนังสือจัดว่าเป็นสื่อการสอนอย่างหนึ่งที่มีระบบระเบียบในการนำเสนอและมีคุณค่ามาก ผู้เขียนหนังสือสามารถย่อโลกทั้งโลกลงมาเป็นตัวอักษรที่ให้ความรู้ บรรยายความรู้สึก ถ่ายทอด

แนวความคิดให้แก่ผู้อ่าน ครูศิลปะควรใช้สื่อการสอนประเภทหนังสือด้วย เพราะในวิชาศิลปะก็มีเนื้อหาสาระที่เป็นองค์ความรู้ บางครั้งครูศิลปะมักจะเน้นอย่างหนักในภาคปฏิบัติ จนลืมที่จะให้ความรู้จากหนังสือซึ่งเป็นภาคทฤษฎี การเรียนการสอนศิลปะที่ดีควรมีความรู้และมีทักษะในระดับที่สมดุล หนังสือที่เป็นสื่อการสอน ซึ่งเป็นส่วนช่วยให้นักเรียนเกิดความรู้และความเข้าใจ นั้น ไม่จำกัดเฉพาะหนังสือที่เป็นภาษาไทย แต่หนังสือภาษาอังกฤษที่ผลิตในต่างประเทศก็สามารถให้ความรู้ที่ทันสมัยและเป็นปัจจุบันที่ครูศิลปะควรให้ความสำคัญมากขึ้น

5. หนังสือเรียนทัศนศิลป์

ความหมายของหนังสือเรียน

หนังสือเรียนเป็นคู่มือของผู้เรียนที่ใช้ประกอบการเรียนกับเนื้อหาในแต่ละวิชาตามที่กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนด นักวิชาการได้ให้ความหมายของแบบเรียนและหนังสือเรียนไว้ดังนี้

วิชัย ราษฎร์ศิริ (2526) ได้ให้ความหมายไว้ว่า แบบเรียน แต่เดิมเรียกว่าสมุด สมุดตำราเรียน สมุดแบบเรียน ตำรา ปัจจุบันตำราและแบบเรียนมีความหมายต่างกันไป ตำราหมายถึง หนังสือที่ใช้ค้นคว้าอ้างอิงเกี่ยวกับหลักการ ทฤษฎี กฎเกณฑ์ และแนวปฏิบัติ ส่วนใหญ่ใช้ในระดับอุดมศึกษาหรือใช้ศึกษาเกี่ยวกับวิชาชีพและกิจกรรมต่างๆ ส่วนแบบเรียนบางทีก็เรียกว่าหนังสือเรียน ซึ่งพอสรุปได้ว่า แบบเรียน หมายถึง หนังสือที่เขียนขึ้นตามแนวของหลักสูตรแต่ละระดับ ใช้เป็นหลักในการเรียนการสอนวิชาต่างๆ ระหว่างครูกับนักเรียน แบบเรียนจะไม่มีรายละเอียดมากเหมือนตำรา แบบเรียนมีใช้มากในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ในประเทศไทยแบบเรียนจะจัดพิมพ์จำหน่ายได้ต้องได้รับการตรวจอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ แบบเรียนจึงมีความหมายเช่นเดียวกันกับหนังสือเรียน

วาริ ธีระจิตร (2531) ได้ให้ความหมายของหนังสือเรียนว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่ทางกระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้ใช้เป็นหนังสือเรียนประจำวิชา โดยเป็นหนังสือที่รวบรวมความรู้ในหมวดวิชาใดวิชาหนึ่ง ซึ่งมีเนื้อเรื่องตรงตามหลักสูตรที่กำหนดไว้อย่างถูกต้องและครบถ้วน จัดทำเป็นรายวิชาตามลำดับชั้น อาจมีลักษณะเป็นเล่ม เป็นแผ่นหรือเป็นชุดย่อยๆ สอดคล้องกับความหมายของ จินตนา ไบกาชุยี (2538) ว่า หนังสือเรียนเป็นหนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้ใช้สำหรับการเรียนมีสาระตรงตามที่ระบุไว้ในหลักสูตร อาจมีลักษณะเป็นเล่มเป็นแผ่นหรือเป็นชุด

จินตนา ไบกาชุยี (2538) กล่าวว่า หนังสือเรียน หมายถึง หนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้ใช้สำหรับการเรียน มีสาระตรงตามที่ระบุไว้ในหลักสูตร

ฉวีวรรณ คูหาภินันท์ (2527) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่ใช้สอนเป็นหลักในวิชาที่เรียนของเด็กแต่ละระดับชั้น หนังสือเรียนจะต้องมีการจัดลำดับเนื้อเรื่องให้เหมาะสมและถูกต้อง เพื่อเป็นอุปกรณ์การเรียนอันสำคัญสำหรับวิชาที่กำหนดให้

นพคุณ คุณาชีวะ (2530) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่เป็นสื่อกลางในการเรียนรู้วิชาใดวิชาหนึ่ง ที่มีเนื้อหาสาระครบถ้วนตามที่หลักสูตรกำหนดไว้

บันลือ พฤษะวัน (2536) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่กระทรวงประกาศบังคับใช้ โดยกำหนดว่าผู้เรียนในระดับชั้นนั้นๆ จำต้องมี เพื่อจะได้ใช้ฝึกอ่านเป็นพื้นฐานของวิชานั้นๆ ตามที่เนื้อหาของหลักสูตรได้กำหนด

สมศักดิ์ ศรีมาโนชน์ (2523) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่มีเนื้อหาตรงตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ อนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนในโรงเรียนได้ ผู้แต่งอาจจะเป็นคนเดียวหรือหลายคนก็ได้

สุพัตรา ชุมเกต (2522) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการ อนุญาตให้ใช้สอนในโรงเรียนได้ตามหลักสูตรของแต่ละชั้นและวิชาที่เรียน หนังสือเรียนในวิชาเดียวกันอาจมีหลายสำนวนและผู้แต่งหลายคน ซึ่งหนังสือเหล่านั้นกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนได้ทุกเล่ม

อรสา ปราชญ์นคร (2525) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่บรรจุเนื้อหาตามหลักวิชาและกำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักสำหรับการเรียนการสอนระหว่างครูกับนักเรียน

Hummel (1988) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ วัสดุสิ่งพิมพ์ที่มีโครงสร้างและการออกแบบเพื่อใช้ในกระบวนการเรียนการสอน ซึ่งอาจเป็นหนังสือเรียนประจำวิชา หรือสิ่งพิมพ์อื่นๆ เช่น หนังสือพิมพ์ บทกวี เป็นต้น

กระทรวงศึกษาธิการ (กรมวิชาการ, 2538) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้ใช้สำหรับการเรียน มีสาระตรงตามที่ระบุไว้ในหลักสูตรอย่างถูกต้อง อาจจะมีลักษณะเป็นเล่ม เป็นแผ่น หรือเป็นชุดก็ได้

กระทรวงศึกษาธิการ (2545) ให้ความหมายของหนังสือเรียนไว้ว่า หมายถึง สื่อการเรียนการสอนในชั้นเรียน ซึ่งมีเนื้อหาสาระครอบคลุมขอบข่ายสาระการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ในหลักสูตร นำเสนอข้อเท็จจริงหรือความรู้ต่าง ๆ และให้แนวทางแก่ผู้เรียนในการศึกษาความรู้เพิ่มเติม พัฒนาความคิด และการนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

จากความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าว สรุปได้ว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่ผ่านการตรวจพิจารณาและอนุญาตให้ใช้จากกระทรวงศึกษาธิการ โดยรวบรวมเนื้อหาความรู้ตามแต่ละรายวิชาที่ตรงตามหลักสูตร และเป็นสื่อการเรียนการสอนที่ใช้เป็นหลักสำหรับการเรียนการสอนในชั้นเรียน

ประโยชน์และความสำคัญของหนังสือเรียน

แม้ว่าในปัจจุบันจะมีเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมาย แต่หนังสือยังคงเป็นแหล่งค้นคว้าข้อมูลความรู้ที่สำคัญอย่างมาก ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญและประโยชน์ของหนังสือเรียนไว้ดังนี้คือ

สมพร จารุณัฐ (2533) กล่าวว่า บทบาทของหนังสือเรียนในกระบวนการเรียนการสอน จำแนกได้หลายบทบาท ได้แก่

1. หนังสือเรียนเป็นเครื่องมือซึ่งครูใช้ช่วยให้นักเรียนได้รับความรู้ ความเข้าใจและเกิดความคิด หนังสือเรียนไม่ได้ทำขึ้นสำหรับให้นักเรียนใช้โดยลำพัง แต่สำหรับให้ครูเป็นผู้ช่วยให้นักเรียนเรียนรู้จากหนังสือเรียน หนังสือเรียนมีลักษณะพิเศษที่จะช่วยผู้เรียนให้ศึกษาทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ เป็นขั้นตอน จนเกิดการเรียนรู้สิ่งที่กว้างขวางขึ้น

2. หนังสือเรียนเป็นเครื่องชี้แนะให้แนวทางแก่ผู้อ่านในการศึกษาหาความรู้ พัฒนาความคิด และการนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ด้วย

3. หนังสือเรียนเป็นแหล่งประมวลความรู้ผสมผสานความรู้ทั้งที่เป็นข้อเท็จจริงและความรู้ที่เป็นความคิดเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสม หนังสือเรียนที่ดีจึงต้องมีลักษณะที่เป็นแหล่งความรู้ที่มีค่าและมีความหมายต่อผู้เรียน ซึ่งอาจหาไม่ได้จากหนังสือประเภทอื่น

4. หนังสือเรียนเป็นหนทางนำไปสู่ความหมายของความจริง การแสวงหาความหมายในการศึกษาจากหนังสือเรียนจึงสำคัญมากเป็นสิ่งที่ครูและนักเรียนจะต้องเข้าใจบทบาทของหนังสือเรียนในแง่นี้ ทำให้ครูต้องเอาใจใส่เกี่ยวกับผู้แต่งหนังสือเรียน สำนักพิมพ์ บทนำเรื่องในแต่ละบท ตลอดจนบทวิเคราะห์หนังสือเรียน เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการหาความหมายของสิ่งที่จะเรียนรู้

5. หนังสือเรียนเป็นแรงกระตุ้นและความบันดาลใจ หนังสือเรียนอาจทำให้น่าสนใจได้ด้วยการสร้างคุณสมบัติภายนอกและภายในให้ดึงดูดความสนใจ หนังสือเรียนที่มีคุณสมบัติดึงดูดความสนใจที่เหมาะสมกับประสบการณ์ความรู้ของนักเรียนจะช่วยเอื้ออำนวยต่อการตีความหมาย การพัฒนาความคิด และการนำความรู้ไปใช้ให้เป็นประโยชน์

นพคุณ คุณาชีวะ (2530) กล่าวถึงความสำคัญของหนังสือเรียนไว้ดังนี้

1. หนังสือเรียนเป็นอุปกรณ์ราคาถูกซึ่งนักเรียนส่วนมากพอจะจัดหาไว้ใช้ส่วนตัวช่วยให้สามารถเรียนรู้เนื้อหาได้ครบถ้วนสมบูรณ์ เพราะหนังสือเรียนจะต้องจัดเนื้อหาวิชาให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร และมีเนื้อหาครบถ้วนตามหลักสูตร

2. หนังสือเรียนเป็นแหล่งความรู้ที่ถูกต้อง มีการจัดเนื้อหาวิชาอย่างเป็นระเบียบและสัมพันธ์ต่อเนื่อง ช่วยให้ครูวางแผนการเรียนการสอนได้ง่ายและสอดคล้องกับหลักการเรียนรู้

3. หนังสือเรียนเป็นสื่อกลางในการเรียนการสอนระหว่างครูกับนักเรียน ช่วยให้ครูและนักเรียนเข้าใจเนื้อหาได้ตรงกัน

4. หนังสือเป็นแหล่งวิชาการที่นักเรียนสามารถศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม และใช้ทบทวนความรู้

โกชัย สาริกบุตร และสมพร สาริกบุตร (2521) ได้กล่าวถึงความสำคัญและประโยชน์ของหนังสือเรียนไว้ดังนี้

1. หนังสือเรียนเป็นแหล่งข้อมูลที่ให้เนื้อเรื่องและคำตอบในปัญหาต่างๆ อย่างมีขอบเขตในวิชานั้นๆ และเหมาะกับระดับความรู้ของผู้เรียนในชั้นนั้น
2. หนังสือเรียนเป็นแหล่งสำหรับตรวจสอบผลการทดลอง กฎเกณฑ์หรือทฤษฎีต่างๆ ว่าตรงกับการทดลองจริงหรือตรงกับแหล่งอื่นหรือไม่
3. หนังสือเรียนเป็นแหล่งกิจกรรม เป็นคู่มือแนะแนวทางให้เกิดการศึกษาสอบสวน หรือค้นคว้าทดลอง
4. หนังสือเรียนเป็นเครื่องมือที่กระตือรือร้น ช่วยสรุป ช่วยย้ำความรู้ความเข้าใจอย่างมีระเบียบ ทั้งยังมีกิจกรรมหรือแบบฝึกหัดเสริมสร้างความเข้าใจให้พัฒนาสูงขึ้นเรื่อยๆ ตามระดับชั้นเรียน
5. หนังสือเรียนเป็นพื้นฐานสำคัญที่ช่วยสร้างความคิดอันดับแรก ซึ่งทำให้นักวิชาการหลายท่าน เกิดแรงบันดาลใจในการที่จะสร้างสรรค์ผลงานหนังสือเล่มอื่นๆ ติดตามออกมา เช่น หนังสือวิจารณ์ หนังสืออ่านประกอบ หนังสืออ่านเพิ่มเติม เพื่อให้นักเรียนได้รับความรู้ที่กว้างมากขึ้น ชัดเจนมากขึ้น

บันลือ พฤกษ์วัน (2536) กล่าวว่า หนังสือเรียนช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่ครูผู้สอน เป็นเครื่องมือสำคัญที่ครูใช้ตรวจสอบเนื้อหาที่หลักสูตรกำหนด ช่วยให้ครูเข้าใจขอบเขตของเนื้อหาสาระที่จำเป็น ทำให้สามารถวางจุดประสงค์เฉพาะแต่ละบทเรียนได้ดียิ่งขึ้น ช่วยในการกำหนดและจัดกิจกรรมประสบการณ์สำหรับผู้เรียน เพื่อให้บรรลุผลตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ และสามารถใช้เป็นแนวสำหรับอ้างอิงหรือวางขั้นตอนในการเตรียมการสอนได้ดีขึ้น นอกจากนี้หนังสือเรียนยังอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เรียนในการอ่านเพื่อการค้นคว้า ขยายประสบการณ์ และสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง

เสรี ชิวคำ (2540) ได้กล่าวถึง ความสำคัญและประโยชน์ของหนังสือเรียนว่า ในปัจจุบันแม้ว่าจะเป็นยุคโลกาภิวัตน์ที่มีการนำเทคโนโลยีและสื่อนวัตกรรมต่างๆ มากมายมาใช้ในการเรียนการสอน แต่ในสภาพสังคมไทยสื่อเหล่านี้ยังไม่แพร่หลาย เพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ทั้งความพร้อมในเรื่องสถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวก งบประมาณ และเจตคติของผู้ใช้ทั้งครูและผู้เรียน ดังนั้นหนังสือเรียนจึงยังคงเป็นแหล่งค้นคว้าหาความรู้และปัญหาที่สำคัญ ในด้านการเรียนการสอนหนังสือเรียนยังคงเป็นเครื่องมือสื่อความคิดที่ใช้เป็นหลักในวงการศึกษาอย่างกว้างขวาง

สำหรับการศึกษาทางด้านศิลปศึกษานั้น หนังสือเรียนนับว่าเป็นสื่อหนึ่งที่มืบทบาทสำคัญต่อการเรียนการสอนศิลปศึกษาเป็นอย่างมาก จากการศึกษาบทบาทของครูศิลปศึกษาเกี่ยวกับการใช้หนังสือเรียนศิลปศึกษาของ ไพโรจน์ พวงมณี (2540) สรุปได้ว่า ครูศิลปศึกษาใช้หนังสือเรียนเป็นแนวทางในการเรียนการสอน การเตรียมเนื้อหาความรู้และการกำหนดให้นักเรียนศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบต่างๆ จากหนังสือเรียน เช่น ภาพประกอบเนื้อหา กิจกรรมคำศัพท์ทางวิชาการ โดยลักษณะการใช้หนังสือเรียนนั้น ครูศิลปศึกษาจะศึกษาเฉพาะบทเรียนที่

น่าสนใจและสามารถนำมาประยุกต์เป็นกิจกรรมอื่นๆ ได้อย่างเหมาะสม และนำมาจัดเป็นกิจกรรมการเรียนการสอนในห้องเรียน

ในการเรียนการสอนศิลปศึกษาของต่างประเทศ หนังสือเรียนเป็นสื่อการเรียนการสอนที่มีบทบาทสำคัญเช่นเดียวกันกับการศึกษาศิลปศึกษาในประเทศไทย โดยจะมีความหลากหลาย ทั้งลักษณะและรูปแบบ นอกจากนี้ยังมีคู่มือหรือหนังสืออ้างอิงอื่นๆ มาใช้ประกอบการค้นคว้าหาความรู้ รวมทั้งเป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนศิลปศึกษาอีกด้วย หนังสือเรียนศิลปศึกษาของต่างประเทศจะได้รับการพัฒนาให้ทันสมัยและมีคุณภาพเหมาะสมกับสภาพการศึกษาอยู่เสมอ (กิตติมา เก่งเขตรกิจ, 2546)

หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา

หนังสือเรียนศิลปศึกษาเป็นสื่อที่มีความสำคัญสำหรับครูในการนำมาใช้เป็นเครื่องมือประกอบการเรียนการสอน ในต่างประเทศมีสำนักพิมพ์ผลิตขึ้นมาเป็นจำนวนมากในแต่ละระดับชั้น และมีชื่อเรียกได้หลายลักษณะ คือ Art Education Textbook, Art Textbook, Artbook โดยมีการเรียบเรียงให้สอดคล้องกับหลักสูตรการเรียนศิลปศึกษา Discipline-Based Art Education (DBAE)

Monro (1956) ได้กล่าวถึงหนังสือเรียนศิลปศึกษาไว้ในบริบทของการนำมาใช้เป็นเครื่องมือประกอบการสอนว่า หนังสือเรียนศิลปศึกษาเป็นสื่อที่รวบรวมเนื้อหาเกี่ยวกับการวาดภาพและการระบายสีที่ดีที่สุดสำหรับนักเรียน

Foster (1990) อธิบายว่า หนังสือเรียนศิลปศึกษาเป็นอุปกรณ์ที่รวบรวมแนวความคิด ข้อเท็จจริง และเนื้อหาทางด้านศิลปศึกษา ประวัติศาสตร์ศิลป์ เทคนิควิธีในการสร้างงานศิลปะ อย่างเป็นระบบถูกต้องตามหลักการและสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรศิลปศึกษา

Luka และ Kent (1970) อธิบายว่าหนังสือเรียนศิลปะเป็นสื่อที่ช่วยให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเทคนิควิธีการในการปฏิบัติกิจกรรมและการใช้สื่อในการสร้างสรรค์งานศิลปะ เช่น เทคนิคการวาดภาพระบายสี การวาดเขียน และเทคนิคการทำโมเสก

จากทัศนะของนักการศึกษาดังกล่าวสรุปได้ว่า หนังสือเรียนศิลปศึกษา คือ หนังสือเรียนที่มีการรวบรวมแนวความคิด เนื้อหา เทคนิควิธีการที่เป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการสร้างสรรค์งานศิลปะได้อย่างถูกต้องและเป็นระบบ ทั้งเนื้อหาทางด้านศิลปศึกษา กิจกรรมการสร้างสรรค์งานศิลปะ และเนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร

ลักษณะหนังสือเรียนศิลปศึกษาในประเทศไทย

สำหรับลักษณะหนังสือเรียนศิลปศึกษาของประเทศไทยนั้น จากการศึกษาของวิรุณ ตั้งเจริญ (2532) มีข้อสรุปเกี่ยวกับลักษณะหนังสือเรียนศิลปศึกษาของไทย คือ หนังสือเรียนศิลปศึกษาของไทยส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการประกาศให้ใช้ หนังสือเรียน

ศิลปศึกษายุคแรกมีลักษณะเป็นตำราวาดเขียน ลักษณะของหนังสือเรียนศิลปศึกษาแบ่งออกได้ดังนี้คือ

หนังสือเรียนที่อยู่ในช่วงหลักสูตรการศึกษา พ.ศ.2464 ลักษณะเป็นหนังสือแบบฝึกหัดให้ลอกเลียนตามแบบภาพตัวอย่าง เช่น การวาดภาพเลขาคณิต การวาดภาพสัตว์ การเขียนภาพตามเส้น เป็นต้น โดยส่วนใหญ่เป็นหนังสือเรียนในระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา

หนังสือเรียนที่อยู่ในช่วงหลักสูตรการศึกษา พ.ศ.2503 หนังสือเรียนในยุคนี้จะมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากมีแบบฝึกหัดให้ลอกเลียนตามแบบภาพตัวอย่างแล้ว ยังมีแบบฝึกหัดที่มีกิจกรรมศิลปะที่หลากหลาย เช่น การระบายสี การพิมพ์ภาพ การปั้น การแกะสลัก การออกแบบงานกระดาษต่างๆ

หนังสือเรียนที่จัดทำเพื่อใช้กับหลักสูตรการศึกษาหลัง พ.ศ.2503 มีความเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรมศิลปะมากขึ้น โดยมีแบบฝึกหัดที่มีกิจกรรมหลากหลาย เช่น การสร้างสรรค์งานจากวัสดุต่างๆ การวาดภาพระบายสีที่ใช้เทคนิควิธีการที่แตกต่างกัน เป็นต้น รวมถึงมีจำนวนผู้แต่งหนังสือเรียนศิลปศึกษาเพิ่มมากขึ้น

หนังสือเรียนสำหรับใช้กับหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ทางกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดบัญชีรายชื่อหนังสือเรียนสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนได้ 1 รายการ โดยมีทั้งหนังสือเรียนและคู่มือครู ซึ่งผ่านการตรวจประเมินคุณภาพและประกาศให้ใช้จากกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีสำนักพิมพ์ที่จัดทำหนังสือเรียนทางด้านศิลปศึกษา ได้แก่ กระทรวงศึกษาธิการ สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ อจท. สำนักพิมพ์ประสานมิตรและสำนักพิมพ์แม็ค

จากการศึกษาสภาพของหนังสือเรียนศิลปศึกษาหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ได้สาระโดยสรุป ดังนี้คือ หนังสือเรียนของทุกสำนักพิมพ์ประกอบไปด้วยเนื้อหา 4 ด้านคือ เนื้อหาความรู้ความเข้าใจพื้นฐานศิลปะ เนื้อหาความซาบซึ้งในศิลปะ เนื้อหาศิลปะปฏิบัติ และเนื้อหาการนำศิลปะไปใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความสอดคล้องกับจุดประสงค์ของวิชาศิลปศึกษา ได้แก่ เพื่อให้มีความรู้และความเข้าใจพื้นฐานศิลปะ เพื่อให้เห็นคุณค่าของศิลปะ เพื่อให้สามารถใช้ศิลปะพัฒนาจิตใจ บุคลิกภาพและรสนิยม เพื่อให้สามารถปฏิบัติงานศิลปะได้ตามความสามารถ ความถนัดและความสนใจของตนเอง และสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายในคำอธิบายรายวิชา คือ เพื่อให้สามารถนำความรู้และความเข้าใจทางศิลปะมาปรับใช้อย่างเหมาะสมกลมกลืนกับชีวิตประจำวัน เพื่อสามารถใช้ศิลปะให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

เนื้อหาในหนังสือเรียนศิลปศึกษา หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ของแต่ละสำนักพิมพ์มีความมากน้อยของเนื้อหาแต่ละด้านในหนังสือเรียนศิลปศึกษาแตกต่างกันบ้าง ตามจุดเน้นของหนังสือเรียนศิลปศึกษาของแต่ละสำนักพิมพ์ สำหรับกิจกรรมศิลปะในหนังสือเรียนศิลปศึกษาของแต่ละสำนักพิมพ์นั้น มีทั้งส่วนที่วัดความรู้

ความเข้าใจในเนื้อหาและกิจกรรมปฏิบัติงานศิลปะ ส่วนประกอบด้านอื่นๆ ในหนังสือเรียน ศิลปศึกษาของแต่ละสำนักพิมพ์มีสาระดังต่อไปนี้คือ

ภาพประกอบ เฉลี่ยทุกสำนักพิมพ์เป็นภาพสีมากกว่าภาพขาวดำ ผู้แต่งให้ความสำคัญกับภาพประกอบอย่างมาก

ขนาดของหนังสือ ทุกสำนักพิมพ์มีขนาด 8 หนัวยกพิมพ์ (18.5x26 เซนติเมตร) แนวตั้งมากที่สุด ซึ่งสำนักพิมพ์ส่วนใหญ่จะกำหนดขนาดรูปเล่มหนังสือตามขนาดของกระดาษมาตรฐาน คือ A4 หรือ 8 หนัวยกพิมพ์ ซึ่งเหมาะกับแท่นพิมพ์ที่สำนักพิมพ์ทั่วไปใช้

กระดาษเนื้อในของทุกสำนักพิมพ์ ส่วนใหญ่เป็นกระดาษปรู๊ฟ

สำหรับหนังสือเรียนศิลปศึกษาระดับประถมศึกษาชั้นนั้น ไม่มีหนังสือเรียนที่ทางกระทรวงศึกษาธิการประกาศให้ใช้ ครูผู้สอนสามารถเลือกใช้หนังสือที่มีเนื้อหากิจกรรมเองตามความเหมาะสม ซึ่งวิชาศิลปศึกษาในระดับประถมศึกษาจัดอยู่ในกลุ่มวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย

จากการศึกษาของ ปฐมรัตน์ ยิ้มประเสริฐ (2544) สรุปสาระเกี่ยวกับหนังสือเรียนศิลปศึกษาในระดับประถมศึกษาได้ว่า ส่วนใหญ่ทั้งหนังสือเรียนศิลปศึกษาของสำนักพิมพ์รัฐบาลและสำนักพิมพ์เอกชน จะประกอบด้วยกิจกรรมศิลปะและแบบฝึกหัดต่างๆ ซึ่งกิจกรรมศิลปะประกอบไปด้วย กิจกรรมวาดภาพระบายสีด้วยวัสดุและเทคนิคต่างๆ การปั้น การพิมพ์ ภาพ การสร้างสรรค์งานกระดาษ การออกแบบงานประดิษฐ์ โดยส่วนใหญ่การนำเสนอกิจกรรมศิลปะของแต่ละสำนักพิมพ์จะเป็นการอธิบายเนื้อหาและให้นักเรียนทำกิจกรรมประกอบการเรียน

สำนักพิมพ์ที่จัดทำหนังสือเรียนศิลปศึกษาในระดับประถมศึกษา ได้แก่ สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ(ศสว.) สำนักพิมพ์องค์การคำครุสภา สำนักพิมพ์แม็ค สำนักพิมพ์สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช และสำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ อจท.

หนังสือเรียนศิลปศึกษาที่ผลิตใช้นั้นมีลักษณะและรูปแบบการนำเสนอความรู้ทางศิลปะประกอบกิจกรรมที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งจากการศึกษาลักษณะหนังสือเรียนศิลปศึกษาของไทยรวมถึงจากการเปรียบเทียบกับหนังสือเรียนศิลปศึกษาในต่างประเทศนั้น ยังพบว่ายังมีปัญหาในด้านต่างๆ ที่ไม่เอื้อต่อการเรียนการสอนด้านศิลปะในปัจจุบัน

เฉลิม นาศิริรักษ์และคณะ (อ้างถึงใน ไพโรจน์ พวงมณี, 2540) กล่าวว่า หลักสูตรศิลปศึกษาเป็นองค์ประกอบสำคัญทางการเรียบเรียงหนังสือเรียน เป็นส่วนช่วยขยายเนื้อหาและกิจกรรมให้มีความชัดเจนและอยู่ในขอบเขตที่หลักสูตรกำหนดไว้

ลักษณะหนังสือเรียนศิลปศึกษาในต่างประเทศ

การศึกษาวิชาศิลปศึกษาในต่างประเทศมีการนำวิทยาการทางเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนมากขึ้น โดยเฉพาะสื่ออิเล็กทรอนิกส์ แต่อย่างไรก็ตามสิ่งตีพิมพ์

ผลงานศิลปะ หนังสือเรียนก็ยังคงเป็นสิ่งที่ต้องใช้ต่อไป (Hubbard, 1990) หนังสือเรียนวิชา ศิลปะศึกษาในต่างประเทศมีพัฒนาการมาเป็นลำดับ ซึ่งพอสรุปลักษณะโดยทั่วไปของหนังสือ เรียนในต่างประเทศได้ดังนี้คือ

หนังสือเรียนวิชาศิลปะในประเทศญี่ปุ่นระดับประถมศึกษา มีลักษณะเป็นหนังสือปกแข็ง ขนาดสั้น หน้า 28 หน้าในแต่ละเล่ม ส่วนใหญ่เป็นหนังสือเล่มเล็กๆ ภายในเล่มประกอบไปด้วย ภาพตัวอย่างผลงานเด็ก การเลือกผลงานลงในหนังสือเหมาะสมกับวัยของเด็กที่ใช้หนังสือ มีการ เรียบเรียงที่ดึงดูดใจ ส่งเสริมให้เด็กพัฒนาทักษะการสร้างภาพ งานประดิษฐ์ และผลงาน ประเภทอื่นๆ มีการถ่ายทอดความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ตีพิมพ์ผลงานศิลปะชิ้นเยี่ยมของศิลปิน ตะวันตก รวมทั้งศิลปินชาวญี่ปุ่น แต่ละบทจะมีบทสรุป หนังสือเรียนศิลปะศึกษาของญี่ปุ่นจะมีการเปลี่ยนแปลงทุกๆ 10 ปี และมีการปรับปรุงทุกๆ 3 ปี (Foster, 1990)

หนังสือเรียนศิลปะศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในญี่ปุ่น หนาประมาณ 40 หน้า ประกอบด้วยภาพประกอบ ข้อเขียน พิมพ์สีสับนกระดาษคุณภาพดี ในหน้ากระดาษแต่ละคู่จะมี ผลงานศิลปะหรือสื่องานประดิษฐ์ มีการพิมพ์ผลงานศิลปะทั้งของศิลปินชาวตะวันตกและศิลปิน ชาวญี่ปุ่นรวมทั้งผลงานของนักออกแบบด้วย นอกจากนี้ยังมีผลงานของนักเรียน ซึ่งเป็น แนวทางในการสอนในหัวข้อต่างๆ มีทั้งวิธีการและเทคนิคการผลิตผลงานศิลปะ (Mason, 1994)

Gregory (1989) ได้ศึกษาลักษณะหนังสือเรียนศิลปะศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นใน สหรัฐอเมริกา มีตัวอย่างดังนี้คือ

1. หนังสือ Art in Action เป็นหนังสือปกแข็ง มีประมาณ 95 บทเรียน แต่ละบทเรียนจะ แบ่งออกเป็น 4 ส่วนหลักคือ

1.1. ความคิดสร้างสรรค์และการสังเกต เสนอคำศัพท์ศิลปะ ข้อมูลการวิจารณ์ ศิลปะ ประวัติศาสตร์ศิลปะ หรือข้อมูลทางศิลปะปฏิบัติ

1.2. การสอนการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ นำเสนอขั้นตอนการสร้างสรรค์งาน ศิลปะ

1.3. วัสดุทางศิลปะ เสนอวิธีการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการทำงานศิลปะ

1.4. แผนภูมิ เสนอโครงร่างเนื้อหาอย่างเป็นลำดับขั้นตอนในรูปแบบแผนภูมิ

ทุกบทเรียนมีภาพประกอบขาวดำ ภาพถ่ายสีธรรมชาติ ผลงานศิลปะเด็กหรือ ผลงานศิลปะชิ้นเยี่ยมของโลก อภิธานศัพท์ ประวัติผลงานศิลปิน ดัชนี และนำเสนอแนวทางการ สร้างสรรค์งานศิลปะอย่างเป็นขั้นตอนด้วยเทคนิค วิธีการที่หลากหลาย

2. หนังสือ Art Talk เป็นหนังสือปกแข็ง หน้า 372 หน้า มี 12 บทเรียน ประกอบด้วย เนื้อหา 3 ส่วนได้แก่ ความซาบซึ้งในทัศนศิลป์ องค์ประกอบศิลป์ และหลักการออกแบบ

สรุปศิลปะตะวันตก ลำดับเหตุการณ์โดยกว้างๆ ประกอบด้วยวัตถุประสงค์ของการเรียน ศิลปะ คำศัพท์ศิลปะ กิจกรรมเสริม เทคนิคเกี่ยวกับกิจกรรมศิลปะปฏิบัติ ศิลปะวิจารณ์ และทักษะ การคิด ประวัติศิลปินที่เด่นๆ และบทบททวน ที่มีภาพขาวดำ และภาพสีผลงานชิ้นเยี่ยมของโลก

ศิลปะเด็ก แผนภูมิ แผนภาพ และภาพถ่าย กระบวนการทำงานศิลปะปฏิบัติ บรรณานุกรม ดัชนี และอภิธานศัพท์

3.หนังสือ Understanding and Creating Art หนังสือปกแข็ง แบ่งเนื้อหาออกเป็น

- 3.1.การตอบสนองต่อผลงานศิลปะ
- 3.2.ความเข้าใจในเนื้อหาศิลปะ
- 3.3.การผลิตผลงานศิลปะ
- 3.4.ความเข้าใจในความสำคัญของศิลปะและขยายไปสู่กฎของศิลปะ
- 3.5.การประเมินผลงานศิลปะ

หนังสือแบ่งออกเป็นส่วนๆ จะมีข้อมูลเสริมในตอนท้ายบท มีคำถามย่อ สรุป กิจกรรม อภิธานศัพท์ ดัชนี ภาพประกอบขาวดำ ภาพถ่ายสีธรรมชาติ ผลงานชิ้นเยี่ยมของโลกและศิลปะเด็ก มีแผนภูมิ แผนภาพลายเส้น รายละเอียดผลงาน กิจกรรมศิลปะ

สรุปโดยภาพรวมแล้ว หนังสือศิลปะศึกษาของญี่ปุ่นมีลักษณะที่เน้นคุณภาพการพิมพ์ โดยพิมพ์สี่สี กระดาษคุณภาพดี ส่วนภาพประกอบผลงานศิลปะมีหลากหลายทั้งภาพผลงานของศิลปินยุโรป ญี่ปุ่น รวมทั้งผลงานของเด็กที่เหมาะสมกับวัย เนื้อหาทั้งวิธีการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ ส่วนหนังสือเรียนศิลปะศึกษาของสหรัฐอเมริกาจะมีเนื้อหาศิลปะที่หลากหลายทั้ง การสร้างสรรค์ศิลปะ องค์ประกอบศิลป์ การออกแบบ สุนทรียศาสตร์ การประเมินผลงานศิลปะ เป็นต้น นอกจากนี้ในแต่ละบทเรียน จะมีภาพประกอบผลงานศิลปะชิ้นนำมามากมายทั้งสีและขาวดำ และมีข้อนำสังเกต ก็คือ ในส่วนท้ายเล่มยังมีรายการอ้างอิง อภิธานศัพท์ ประวัติผลงานศิลปิน อันเป็นแหล่งค้นคว้าเพิ่มเติมสำหรับนักเรียนที่มีความสนใจที่จะศึกษาเพิ่มเติมได้

ประเภทของหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษา

หนังสือเรียนที่ใช้ในโรงเรียนนั้นมีหลายประเภทดังที่นักวิชาการได้นำเสนอ ดังนี้

ยุทธศักดิ์ ฮมแสน (2535 : 137) กล่าวว่าหนังสือที่ใช้ในโรงเรียน สามารถจำแนกได้ 2 ประเภทดังนี้

1. แยกตามประเภทของหนังสือ

1.1 หนังสือเรียนเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระตรงตามหลักสูตรลักษณะอาจเป็นเล่ม เป็นชุด เป็นแผ่น เป็นหนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดใช้ในการเรียน

1.2 หนังสือเสริมประสบการณ์ เป็นหนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้แต่ไม่ได้กำหนดเป็นหนังสือเรียน เช่น หนังสืออ่านนอกเวลา หนังสืออ่านเพิ่มเติม หนังสืออุเทศ หนังสือส่งเสริมการอ่าน

1.3 แบบฝึกหัดคือ สื่อการเรียนสำหรับผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมให้เกิดทักษะในการเรียน หนังสือประเภทนี้ กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนด

สรุปได้ว่าหนังสือเรียนมี 3 ประเภทได้แก่ หนังสือตรงตามสาระของหลักสูตร หนังสือเสริมประสบการณ์และแบบฝึกหัด

2. แยกตามการใช้หนังสือเรียน

2.1 หนังสือบังคับใช้ หนังสือบังคับใช้ในโรงเรียนก็คือ หนังสือเรียนและหนังสือแบบฝึกหัด ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการกำหนดว่าหนังสือนี้บังคับใช้ทุกรายการจะต้องผ่านการตรวจโดยคณะกรรมการก่อนถ้าเป็นหนังสือของกระทรวงศึกษาธิการจัดทำ จะมอบให้องค์การค้ำชูสภาพพิมพ์จำหน่าย ที่หน้าปกจะมีตราของกระทรวงศึกษาธิการ เป็นรูปเสมาธรรมจักรและมีข้อความว่า “กระทรวงศึกษาธิการ” พิมพ์ไว้ให้เห็นอย่างชัดเจน ภายในเล่มจะมีประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องอนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน และมีตัวเลขแสดงกำกับอยู่ที่เครื่องหมายขององค์การค้ำชูสภาพพิมพ์ทุกเล่ม

ส่วนหนังสือเอกชนที่จัดพิมพ์จำหน่ายจะต้องมีข้อความว่า “กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้” หรือหนังสือนี้ผ่านการตรวจโดยคณะกรรมการ ซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิที่กระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งขึ้นและอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้ พร้อมทั้งมีตรามูลนิธิรูปเสมาธรรมจักร ส่วนด้านหลังปกหรือปกหลังด้านในจะมีใบอนุญาตของกระทรวงศึกษาธิการพิมพ์ไว้อย่างชัดเจน ซึ่งระบุชื่อ หนังสือ ครั้งที่พิมพ์ จำนวนพิมพ์ และกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือประเภทใดระดับชั้นใด

หนังสือบังคับใช้นี้ กระทรวงศึกษาธิการจะมีคำสั่ง - ประกาศ เรื่อง กำหนดหนังสือเรียนแต่ละปีการศึกษาว่าด้วยหนังสือเป็นหนังสือบังคับใช้เท่านั้น ให้เป็นที่เลือกใช้ในโรงเรียน

2.2 หนังสือไม่บังคับใช้ หนังสือประเภทนี้เป็นหนังสือที่จะช่วยส่งเสริมการเรียนการสอนของผู้เรียน และผู้สอน แต่ไม่จำเป็นต้องให้ผู้เรียนมีไว้ใช้ประจำตัว หนังสือประเภทนี้ได้แก่

2.2.1 หนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้ โดยระบุว่าเป็นหนังสืออ่านนอกเวลา หนังสืออ่านเพิ่มเติม หนังสือส่งเสริมการอ่าน หนังสืออุเทศ ฯลฯ

2.2.2 หนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการมิได้อนุญาต แต่เป็นหนังสือที่มีคุณภาพที่เหมาะสมกับผู้เรียน

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า หนังสือเรียนแบ่งออกได้ 2 ประเภทคือ แบ่งตามลักษณะหนังสือและแบ่งตามการใช้คือแบบบังคับใช้และไม่บังคับใช้โดย โรงเรียนจะบังคับให้ผู้เรียนซื้อไม่ได้ และโรงเรียนต้องจัดหาไว้ในห้องสมุด มุมหนังสือ ฯลฯ การคัดเลือกหนังสือถ้ากระทรวงศึกษาธิการอนุญาตก็นำมาใช้ได้เลย

หนังสือเรียนกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ที่ได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ

แนวการปฏิบัติในการเลือกซื้อสื่อการเรียนรู้อตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ของสถานศึกษาในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานนั้น

เพื่อให้การเลือกใช้สื่อการเรียนรู้ของสถานศึกษาเป็นไปอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้แจ้งให้สถานศึกษาเลือกใช้สื่อการเรียนรู้ตามหลักสูตรที่ได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งจะสังเกตได้จากประกาศกระทรวงศึกษาธิการเรื่องอนุญาตให้ใช้หนังสือ/สื่อการเรียนรู้ในสถานศึกษา โดยหนังสือเรียนที่แนะนำให้สถานศึกษาเลือกใช้มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ หนังสือเรียนที่ผ่านการตรวจประเมินคุณภาพทางวิชาการจากกระทรวงศึกษาธิการแล้ว ปกหลังจะมีใบอนุญาตให้ใช้เป็นสื่อการเรียนรู้ในสถานศึกษา ซึ่งระบุเวลาไว้ ๕ ปี และหนังสือเรียนที่อนุญาตให้จัดพิมพ์จำหน่ายก่อนการตรวจอนุญาต โดยปกหลังจะมีใบรับประกันคุณภาพสื่อการเรียนรู้ของสำนักพิมพ์ เมื่อผ่านการตรวจประเมินคุณภาพจากกระทรวงศึกษาธิการแล้ว จึงจะได้รับใบอนุญาตให้ใช้เป็นสื่อการเรียนรู้ในสถานศึกษาจากกระทรวงศึกษาธิการ

สำหรับหนังสือเรียนกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 ที่ได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ มีจำนวนทั้งหมด 11 เล่ม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6

หนังสือเรียนทัศนศิลป์ ของบริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4

หนังสือเรียนศิลปะ ทัศนศิลป์ ขององค์การค้าของคุรุสภา กระทรวงศึกษาธิการ

หนังสือเรียนทัศนศิลป์ ของบริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

หนังสือเรียนทัศนศิลป์ ของบริษัท พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด

หนังสือเรียนศิลปะ เล่ม 1 ของบริษัท สำนักพิมพ์แม็ค จำกัด

หนังสือเรียนทัศนศิลป์ ของบริษัท สำนักพิมพ์ประสานมิตร (ปสม.) จำกัด

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5

หนังสือเรียนทัศนศิลป์ ของบริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

หนังสือเรียนทัศนศิลป์ ของบริษัท พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด

หนังสือเรียนศิลปะ เล่ม 2 ของบริษัท สำนักพิมพ์แม็ค จำกัด

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6

หนังสือเรียนทัศนศิลป์ ของบริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

หนังสือเรียนทัศนศิลป์ ของบริษัท พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด

ส่วนหนังสือเรียนกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 ที่ผ่านการประกันคุณภาพโดยสำนักพิมพ์ มีจำนวนทั้งหมด 2 เล่ม คือ

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4

หนังสือเรียนทัศนศิลป์ ของบริษัท สำนักพิมพ์ประสานมิตร (ปสม.) จำกัด

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6

หนังสือเรียนศิลปะ เล่ม 3 ของบริษัท สำนักพิมพ์แม็ค จำกัด

การใช้สื่อการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์

จากสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด จำเป็นต้องมีแนวทางการจัดการเรียนรู้เพื่อสนับสนุนส่งเสริมและพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ตามเป้าหมาย โดยอาศัยกระบวนการเรียนการสอนเป็นสำคัญ โดยทั่วไปแล้วกระบวนการเรียนการสอนจะประสบผลสำเร็จได้นั้นขึ้นอยู่กับตัวแปรสำคัญ 2 ชนิด ก็คือ ตัวแปรภายใน ซึ่งได้แก่ ครู วิธีการสอน อุปกรณ์ในการสอน หนังสือเรียน และสภาพแวดล้อมในห้องเรียน และตัวแปรภายนอก ซึ่งประกอบด้วย แผนการศึกษาชาติ หลักสูตร นโยบายของรัฐบาล ความต่อเนื่องกับวิชาชีพ สภาพสังคมและค่านิยม (เสรี ชิวค้ำ, 2540)

หนังสือเรียนเป็นตัวแปรหนึ่งที่มีผลต่อความสำเร็จในการเรียนการสอน หนังสือเรียนเป็นเครื่องมือสื่อความคิดที่ใช้เป็นหลักในวงการศึกษาราวกว้างขวาง การศึกษาในประเทศไทยเกือบทุกระดับจะมีหนังสือเรียนประจำวิชา โดยเฉพาะวิชาศิลปะศึกษาหนังสือเรียนมีความสำคัญต่อการเรียนการสอนอย่างมาก จากงานวิจัยของวัลลภ ภูโชติ (2527) เรื่องสภาพการณ์และความต้องการการใช้สื่อการสอนของครูโรงเรียนผู้นำการใช้หลักสูตรในระดับมัธยมศึกษา ผลการวิจัยพบว่า ครูต้องการใช้หนังสือเรียนเป็นสื่อการสอนมากที่สุด และจากรายงานการติดตามผลและแนะนำการใช้หลักสูตรมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 8 (สำนักงานศึกษาธิการเขต 8, ม.ป.ป.) พบว่า ครูศิลปะศึกษาส่วนมากใช้หนังสือเรียนเป็นแผนการสอน สอดคล้องกับงานวิจัยของ Lampela (1991) เรื่อง The Use of The Art Textbooks by Selected Elementary Classroom Teacher and Selected Elementary Middle and High School Art Teacher ผลการวิจัยพบว่า ครูศิลปะเกือบทั้งหมดใช้หนังสือเรียนประกอบการสอน

จากการวิจัยของธารรงค์ศักดิ์ ธารงเลิศฤทธิ์ (2540) ในเรื่องสื่อการเรียนการสอนของหลักสูตรศิลปะศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในทศวรรษหน้า พ.ศ.2541-2550 พบว่า หนังสือเรียนศิลปะศึกษายังคงเป็นสื่อการเรียนการสอนที่สำคัญในการจัดการเรียนการสอนศิลปะศึกษา พัฒนาคุณภาพของหนังสือเรียนศิลปะศึกษาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยพัฒนากระบวนการเรียนการสอนด้านศิลปะศึกษาให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เนื่องจากหนังสือเรียนยังคงเป็นสื่อการเรียนรู้พื้นฐานสำหรับการเรียนการสอนในชั้นเรียน และเป็นสื่อการสอนหลักที่ครูนิยมใช้มากที่สุด แม้ว่าปัจจุบันจะมีสื่อเทคโนโลยีต่างๆ มาใช้ในการเรียนการสอน แต่ก็ยังมีข้อจำกัดในการนำมาใช้ หนังสือเรียนจึงยังเป็นสื่อที่มีความสำคัญและเป็นหัวใจของสื่อการเรียนการสอนมาจนปัจจุบัน (เสรี ชิวค้ำ, 2540)

ในการเลือกสื่อการเรียนรู้อย่างเฉพาะหนังสือเรียนศิลปะศึกษาที่เหมาะสมกับผู้เรียนนั้น ครูผู้สอนจำเป็นต้องวิเคราะห์ลักษณะผู้เรียน เพื่อที่จะได้รับรู้พัฒนาการด้านต่างๆ ทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์และสังคมของผู้เรียน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องอย่างมากกับความสามารถ

ทางด้านการเรียนรู้ จากสาระสำคัญของผลการวิจัยเกี่ยวกับสัมฤทธิ์ผลของหลักสูตรมัธยมศึกษา ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533 ของกองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ (2540) พบว่า ครูผู้สอนในระดับมัธยมศึกษาที่ยึดหนังสือเรียนเป็นหลัก และไม่สร้างบทเรียนให้ตอบสนองเจตนารมณ์ของหลักสูตร สื่อ เครื่องมือ หนังสือ และอุปกรณ์ต่างๆ ยังเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการจัดการเรียนการสอน

อัมพร ถกลประจักษ์ (2534) กล่าวถึงการใช้หนังสือเรียนของครูในระดับมัธยมศึกษาว่า ครูยังยึดอยู่กับการสอนแบบเก่าๆ คือ ครูเป็นผู้บอกหรือให้คำตอบเอง โดยมีหนังสือเรียน ซึ่งอาจเป็นของกรมวิชาการหรือสำนักพิมพ์ใดสำนักพิมพ์หนึ่ง เป็นคู่มือในการสอนและยังสร้างค่านิยมให้กับนักเรียนด้วยว่า หากขาดหนังสือแล้ว จะไม่สามารถเรียนหรือมีข้อมูลในการอ่านเพื่อสอบได้

วิบูลย์ จันทร์แย้ม (2531) ทำการศึกษาเกี่ยวกับสภาพการจัดการเรียนการสอนของครูศิลปศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ค้นพบว่า ในด้านสื่อการเรียนการสอนเกี่ยวกับเรื่องที่คุณให้ความสำคัญมากคือ การเลือกใช้หนังสือเรียนซึ่งเป็นหน้าที่หลักของครูผู้สอนในการเลือกใช้หนังสือเรียนของสำนักพิมพ์ต่างๆ ที่เห็นว่าเหมาะสม โดยผ่านความเห็นชอบของหมวดและฝ่ายวิชาการ

Pinneau, Jane Louise (1998) กล่าวว่า ปัญหาที่ครูศิลปะให้ความสำคัญในการจัดการเรียนการสอนศิลปะคือการจัดการในการใช้หนังสือเรียน

โกวิทย์ ประवालพฤษ (2535) กล่าวถึงเป้าหมายของการสอนและแนวทางการพัฒนาสื่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและการประเมินผลศิลปะกับชีวิตในระดับมัธยมศึกษาว่า แนวคิดพื้นฐานในการเรียนการสอนของกลุ่มวิชานี้ในสภาวะปัจจุบัน หนังสือและการเรียนการสอนค่อนข้างล้าสมัย ทำให้การเรียนการสอนไม่เป็นไปในทิศทางที่ควรจะเป็น ผู้เรียนระดับมัธยมศึกษาควรได้รับการฝึกทักษะในการพึ่งตนเองทั้งเรื่องการศึกษาและแสวงหาความรู้ที่จำเป็นต้องใช้ในการแก้ปัญหาหรือสถานการณ์เฉพาะ การเรียนรู้สิ่งที่กำหนดในหลักสูตรอาจไม่เพียงพอ ผู้เรียนจึงต้องมีทักษะและความพร้อมอยู่เสมอ ในการที่จะแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง (อัมพร ม้าคอง, 2544)

วิไล วัฒนดำรงกิจ (2539) ทำการศึกษาพบว่า การสอนโดยสื่อทางเดียว มีประสิทธิภาพสูงสุดในกลุ่มผู้เรียนระดับมัธยมศึกษา ซึ่งการสอนโดยสื่อสิ่งพิมพ์มีประสิทธิภาพสูง โดยเฉพาะกลุ่มผู้เรียนในระดับมัธยมศึกษา

วุฒิ วัฒนสิน (2541) กล่าวถึงการใช้สื่อการสอนในการเรียนการสอนศิลปศึกษาระดับมัธยมศึกษาว่า ครูศิลปะควรใช้สื่อการสอนประเภทหนังสือเรียนด้วย เพราะในวิชาศิลปศึกษามีเนื้อหาสาระที่เป็นองค์ความรู้ และหนังสือจัดว่าเป็นสื่อการเรียนการสอนที่มีระบบระเบียบในการนำเสนอและมีคุณค่ามาก

สมพร จารุณัฐ (2540) กล่าวว่า การตระหนักถึงพัฒนาการของนักเรียนช่วยในการจัดการเรียนการสอนอย่างเหมาะสม ไม่ว่าหนังสือเรียนจะมีข้อจำกัดอย่างไร ที่สำคัญคือครูผู้สอนหรือผู้แต่งหรือสื่อเรียนควรปรับเปลี่ยนรูปแบบการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับพัฒนาการของนักเรียนที่เปลี่ยนแปลงไปตามวัย สอดคล้องกับข้อค้นพบของ Anne R. Reeve (2001) ว่า ครูจำเป็นต้องรับรู้เรื่องราวของวัยรุ่น ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนในการพัฒนาการ ความต้องการ ความสนใจ ความสามารถพิเศษ หรือความเชื่อต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ครูให้ความสะดวกผู้เรียนในเรื่องการใช้หนังสือเรียนได้ง่ายขึ้น

โยธิน เมือกผ่อง (2539) กล่าวว่า ผู้เรียนควรได้รับการส่งเสริมให้มีค่านิยมที่ดีต่อวิชาศิลปะศึกษาในระดับมัธยมศึกษา เพราะในวัยของผู้เรียนคือวัยรุ่น เป็นวัยที่เหมาะสมในการที่จะส่งเสริมปลูกฝังสิ่งที่มีคุณค่า เพื่อเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต เสริมสร้างความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น สอดคล้องกับข้อสรุปของ วุฒิ วัฒนสิน (2541) ว่า การจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษาในระดับมัธยมศึกษา มีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ซึ่งการจัดการศึกษาสำหรับวัยรุ่น มีลักษณะพฤติกรรมที่มีเอกลักษณ์ โดยครูศิลปะต้องศึกษาแล้วหาวิธีจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนที่สามารถสนองตอบความต้องการทุกอย่างของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาซึ่งเป็นวัยรุ่นได้

จากการสรุปข้อมูลดังกล่าว พบว่า หนังสือเรียนยังคงมีบทบาทในการเป็นสื่อหลักสำหรับการศึกษาระดับมัธยมศึกษา โดยครูผู้สอนนำหนังสือเรียนมาใช้เป็นหลัก เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนศิลปะศึกษาให้บรรลุผลที่คาดหวังตามหลักสูตรการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา ดังนั้น หนังสือเรียนศิลปะศึกษา ควรได้รับการพัฒนาคุณภาพเพื่อสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของหลักสูตรการศึกษา ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการค้นคว้าหาความรู้ของครูซึ่งยังคงใช้หนังสือเรียนศิลปะศึกษาเป็นสื่อการเรียนการสอนที่สำคัญ

การผลิตหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษา

การศึกษาเกี่ยวกับการผลิตหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาโดยเฉพาะนั้นยังไม่มีการรวบรวมเป็นเอกสารหรือตำราที่แพร่หลาย ส่วนมากจะเป็นเพียงเอกสาร หรือตำราเกี่ยวกับการผลิตหนังสือในสาขาวิชาอื่นๆ ซึ่งก็จะมีลักษณะเฉพาะของแต่ละสาขา ถึงแม้ว่าจะมีขั้นตอนการผลิตที่ไม่แตกต่างกันมากนักก็ตาม

กระทรวงศึกษาธิการได้อนุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ซึ่งการผลิตหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นนี้มีขั้นตอนต่างๆ โดยสรุปดังนี้คือ

1. ขั้นตอนเตรียมการก่อนเขียน

1.1. ศึกษาวิธีการเขียนหนังสือจากการศึกษาหรือดูวิธีการเขียนหนังสือเรียนศิลปะของสำนักพิมพ์ต่างๆ หรือดูจากหนังสือศิลปะต่างประเทศ

1.2. ค้นคว้าข้อมูลส่วนมากมาจากหนังสือศิลปะทั่วไปทั้งในและต่างประเทศ รองลงมาได้จากเอกสาร ตำราที่เคยใช้ประกอบการเรียนหนังสือมาในอดีต จากประสบการณ์การสอนหนังสือและการศึกษาวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.3. กำหนดเนื้อหาวิชาโดยการศึกษาหลักสูตร จุดประสงค์รายวิชา แล้วจึงกำหนดกิจกรรมให้สอดคล้องกับเนื้อหา

2. ชั้นลงมือเขียน

2.1. กำหนดจุดมุ่งหมายในการเขียนโดยคำนึงถึงเด็ก โดยการศึกษาจิตวิทยาพัฒนาการเด็ก วุฒิภาวะ และธรรมชาติของเด็ก ประสบการณ์ในการสอน และศึกษาพัฒนาการทางศิลปะของเด็ก

2.2. วางโครงสร้างเนื้อหาตลอดทั้งเล่ม กำหนดตามหลักสูตร จากนั้นกำหนดเนื้อหาตามคำอธิบายรายวิชาโดยการเพิ่มเนื้อหาและกิจกรรมเข้าไป

2.3. วางโครงสร้างแต่ละบท เนื้อหาแต่ละบทจะอิงจากเนื้อหาหลักสูตร กำหนดเป็นหัวข้อตามลำดับก่อนหลัง กำหนดการเรียนรู้จากสิ่งที่ง่ายไปสู่สิ่งที่ยาก หรือสิ่งที่ใกล้ตัวไปสู่สิ่งที่ไกลตัว ส่วนรูปแบบการเขียนจะเริ่มจากจุดประสงค์ เนื้อหา และการประเมินผล

2.4. กำหนดหัวข้อเรื่องภายในบท ส่วนมากจะกำหนดสิ่งที่ เป็นพื้นฐานไปสู่สิ่งที่ลึกซึ้งมากขึ้น เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกันก็จะนำมารวมเป็นหัวข้อเดียวกัน หลักการเรียงลำดับเรื่อง จะเรียงตามคำอธิบายรายวิชา หรือตามลำดับเนื้อหาหลักสูตร

2.5. การนำเสนอกิจกรรม ส่วนมากใช้ประสบการณ์การสอนเป็นหลัก กิจกรรมมีลักษณะกว้างๆ ให้แต่ละท้องถิ่นสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสภาพได้ และต้องอิงกับจุดประสงค์กับหลักทฤษฎีพัฒนาการทางศิลปะของเด็กด้วย

2.6. การเตรียมภาพประกอบ ส่วนมากจะนำมาจากหนังสือศิลปะทั้งในและต่างประเทศ นิตยสาร สื่อบัตร การวาดหรือเขียนขึ้นใหม่ การถ่ายภาพ ภาพประกอบถือว่ามีความสำคัญมากสำหรับหนังสือเรียนวิชาศิลปะ เพราะต้องเรียนรู้ด้วยการมองเห็น

3. ชั้นหลังการเขียน

3.1. การตรวจสอบเนื้อหาทางวิชาการ เป็นหน้าที่ของกรมวิชาการที่จะแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิมาตรวจสอบ เพื่อขออนุญาตจัดพิมพ์

3.2. การประเมินผลหนังสือก่อนพิมพ์จำหน่าย ส่วนมากจะใช้วิธีการนำไปทดลองสอนกับเด็ก การสอบถามความคิดเห็นของครูและนักเรียน ประกอบการใช้ประสบการณ์การสอนนักเรียนในวิชานี้ร่วมด้วย

3.3. การติดต่อกับสำนักพิมพ์โดยทางสำนักพิมพ์จะติดต่อให้เขียน การขออนุญาตกรมวิชาการจะเป็นหน้าที่ของสำนักพิมพ์ ผู้เขียนมีหน้าที่แก้ไขตามที่กรมวิชาการเสนอแนะมาจนกว่าหนังสือจะผ่านการตรวจ

3.4. การปรับปรุงเนื้อหาหลังจากจัดพิมพ์ อาจมีการแก้ไขคำผิด ปัญหาที่พบในการเขียนหนังสือ ส่วนมากเป็นเรื่องการใช้ภาษาเขียน

3.5. การตรวจสอบเนื้อหาหนังสือเรียนก่อนจัดพิมพ์ ทางสำนักพิมพ์จะมีฝ่ายวิชาการคอยตรวจสอบ ซึ่งจะมี 2 กลุ่มคือ บุคลากรที่นั่งประจำสำนักพิมพ์ และบุคลากรภายนอกตามสถาบันต่างๆ ที่สำนักพิมพ์เชิญมาเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ โดยจะตรวจสอบเนื้อหาตรงตามหลักสูตร แนวคิดด้านวิธีสอน แนวคิดด้านการวัดผล และภาษาอ่านเข้าใจง่าย

3.6. การขออนุญาตจากกรมวิชาการ เริ่มจากส่งต้นฉบับไปที่กองพัฒนาหนังสือแบบเรียนให้ผู้เชี่ยวชาญของกรมวิชาการตรวจ โดยไม่บอกว่าเป็นหนังสือนี้ใครเขียน และสำนักพิมพ์ใดนำเสนอ กรมวิชาการจะแต่งตั้งผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิสาขาต่างๆ ตรวจสอบ ทางสำนักพิมพ์ต้องเสียค่าอ่านตรวจให้ หากมีข้อบกพร่องก็ส่งให้ผู้เขียนแก้ไขจนกว่าจะผ่านการตรวจ เมื่อผ่านแล้วจะได้รับใบอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียน ซึ่งจะพิมพ์ไว้ที่ปกหลังของหนังสือเรียน หลังจากนั้นก็ขอพิมพ์โดยนำปกหนังสือเรียนที่จะพิมพ์ไปให้กระทรวงศึกษาธิการในเสมาทางสำนักพิมพ์ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายให้ด้วย

4. ขั้นตอนการจัดพิมพ์

4.1. การกำหนดขนาดตัวอักษรของเนื้อหา สำหรับเด็กวัยนี้ จะมีมาตรฐานของตัวอักษรอยู่ประมาณ 14-18 พอยท์

4.2. การกำหนดขนาดรูปเล่มหนังสือ ส่วนมากสำนักพิมพ์จะกำหนดตามขนาดของกระดาษมาตรฐาน คือ ขนาด A4 หรือ 8 หน้ายกพิมพ์ 18.5x26 ซม. บางสำนักพิมพ์กำหนดขนาดหนังสือใหญ่กว่าขนาดมาตรฐาน เพื่อสามารถเสริมภาพ ขนาดตัวอักษรให้มีมากขึ้นได้

4.3. การกำหนดกระดาษพิมพ์ กระดาษปกจะคำนึงถึงความคงทนในการใช้งาน จึงใช้กระดาษอาร์ตเคลือบมัน ส่วนกระดาษเนื้อในจะเป็นกระดาษปรู๊ฟ เพราะราคาถูกช่วยลดต้นทุนการผลิต บางสำนักพิมพ์ใช้กระดาษปอนด์ขาว คุณภาพการพิมพ์จะดีกว่าภาพสีจะเพี้ยนน้อยและมีความสวยงามมากกว่า

4.4. การกำหนดเทคนิคการพิมพ์ คำนึงถึงต้นทุนการผลิตเป็นสำคัญ ดังนั้นหลายสำนักพิมพ์จึงใช้เทคนิคการพิมพ์ที่มีทั้งภาพสีและภาพขาวดำอยู่ในหนังสือเรียน ซึ่งเป็นเทคนิคหนึ่งในการลดต้นทุนการผลิตได้

4.5. การกำหนดการเข้าเล่ม โดยทั่วไปจะมี 2 วิธี ได้แก่ วิธีที่หนึ่ง คือ เย็บอก เหมาะสำหรับหนังสือที่ไม่หนา ต้องการใช้พื้นที่ของหน้าหนังสือได้อย่างเต็มที่ หรือหนังสือที่ให้เด็กทำกิจกรรมวาดภาพระบายสีในหนังสือ การเข้าเล่มวิธีนี้จะมีความคงทนสูง วิธีที่สอง คือ ใสสันทากาว เหมาะกับหนังสือที่มีความหนาพอสมควร รูปเล่มจะมีความสวยงามเพราะมีสันปก ซึ่งสามารถพิมพ์ชื่อรายวิชา ทำให้สะดวกในการหยิบเข้าชั้นหนังสือ แต่ความคงทนทานจะน้อยกว่าการเย็บอก

4.6. การกำหนดจำนวนหน้า พิจารณาจากเนื้อหาต้องครอบคลุมหลักสูตร จำนวนคาบเวลาเรียนในแต่ละเทอม ความลงตัวในด้านการพิมพ์คือต้องลงหน้ายกพอดีไม่เหลือเศษ

4.7. การกำหนดจำนวนพิมพ์ ขึ้นอยู่กับจำนวนผู้บริโภคหนังสือเป็นหลัก แต่โดยทั่วไปพิมพ์ต่ำสุดประมาณ 5,000 เล่มต่อครั้ง

4.8. การกำหนดราคาจำหน่าย กรมมีมาตรฐานกลางในการกำหนดราคาซึ่งคิดจากรายละเอียดทางการพิมพ์ และจะกำหนดราคากลับมาให้ทางสำนักพิมพ์ หากราคาที่ทางสำนักพิมพ์ตั้งไว้สูงกว่าราคากลางที่กรมตั้งไว้ ทางสำนักพิมพ์ก็ต้องปรับราคาตามที่กรมตั้งไว้ กรมจึงจะอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้

ขั้นตอนการพิมพ์หนังสือเรียน สามารถสรุปโดยย่อได้ดังนี้คือ

ขั้นตอนที่หนึ่ง นำหลักสูตรที่กระทรวงฯประกาศมาวิเคราะห์ว่าทางสำนักพิมพ์จะทำหนังสืออะไรได้บ้าง

ขั้นตอนที่สอง ติดต่อผู้เขียน โดยพิจารณาคุณสมบัติให้เหมาะสมกับวิชานั้นๆ

ขั้นตอนที่สาม ผู้เขียนกับสำนักพิมพ์จัดทำโครงสร้างของหนังสือเรียนเพื่อจะได้เป็นข้อกำหนดเบื้องต้นก่อนที่จะเรียบเรียง

ขั้นตอนที่สี่ ผู้เขียนเรียบเรียงเนื้อหาตามโครงสร้างที่กำหนดไว้

ขั้นตอนที่ห้า นำต้นฉบับที่ผ่านการเรียบเรียงแล้วส่งให้นักวิชาการของสำนักพิมพ์เป็นผู้

ตรวจสอบ

ขั้นตอนที่หก นำต้นฉบับเข้าไปสู่การเรียงพิมพ์ จัดหน้า ใส่ภาพประกอบ

ขั้นตอนที่เจ็ด นำต้นฉบับเรียงพิมพ์นำเสนอกรมวิชาการเพื่อตรวจและแก้ไขจนกว่าจะได้รับอนุญาต

ขั้นตอนที่แปด นำต้นฉบับที่ได้รับอนุญาตแล้วมาแก้ไขอาร์ตเวิร์ก เรียบเรียงและติดภาพประกอบให้เรียบร้อย

ขั้นตอนที่เก้า นำอาร์ตเวิร์กที่แก้ไขแล้วส่งให้กรมวิชาการ เพื่อขออนุญาตจัดพิมพ์ตามจำนวนที่สำนักพิมพ์จะจัดพิมพ์ โดยต้องกำหนดราคาและยอดที่จะจัดพิมพ์ให้กรมออกใบอนุญาตที่ใช้พิมพ์บนหลังปกหนังสือมาให้

ขั้นตอนที่สิบ นำต้นฉบับและใบอนุญาตจากกรมวิชาการมาออกแบบรูปเล่มโดยสมบูรณ์ทั้งปกและเนื้อใน

ขั้นตอนที่สิบเอ็ด นำไปจัดทำแม่พิมพ์และดำเนินการจัดพิมพ์ จนออกมาเป็นรูปเล่มตามที่ต้องการ

ขั้นตอนที่สิบสอง นำหนังสือไปจัดจำหน่ายผ่านทางร้านค้าหรือผ่านทางพนักงานขายของสำนักพิมพ์นำเสนอตามโรงเรียนต่างๆ โดยตรง

การออกแบบจัดพิมพ์หนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาโดยภาพรวมไม่แตกต่างจากการจัดพิมพ์หนังสือวิชาการอื่นๆ แต่หนังสือเรียนศิลปะศึกษาจะเน้นสีสันทันให้มากขึ้น

ปัญหาที่พบในการจัดพิมพ์หนังสือเรียนมีหลากหลายทั้งด้านบุคลากรในสำนักพิมพ์ที่ไม่มีความสามารถตรงกับลักษณะงานที่ทำ ด้านผู้เขียน ส่วนมากมีงานประจำทำให้มีเวลาน้อย ทำให้ส่งต้นฉบับได้ล่าช้า ด้านภาพประกอบต้องจัดทำขึ้นใหม่บางครั้งมีเรื่องลิขสิทธิ์ภาพทำให้ยุ่งยากเสียเวลา ด้านกรณวิชาการมีความล่าช้าในการตรวจพิจารณาหนังสือและควรวกเลิกกระบวนการตรวจพิจารณาหนังสือเพราะเป็นการจำกัดด้านวิชาการ การนำเสนอ กรรมการให้ทำอะไร สำนักพิมพ์ก็ต้องทำตามไม่เช่นนั้นก็จะไม่ผ่านการตรวจพิจารณา และด้านความเข้าใจผู้บริโภค แต่ละภูมิภาคมีความแตกต่างกัน จึงเป็นการยากที่จะทำให้หนังสือเรียนเล่มเดียวสามารถใช้ได้ทุกโรงเรียนทั่วประเทศ

ลักษณะของหนังสือเรียนที่ดี

หนังสือเรียนที่ดีจะต้องได้มาตรฐานตามลักษณะทางกายภาพและทางด้านเนื้อหา เพื่อนำมาใช้ในการศึกษา การค้นคว้า และการนำมาใช้เป็นแนวทางประกอบการเรียนการสอนของครู นักการศึกษาและนักวิชาการหลายสาขาวิชาได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหนังสือเรียนที่ดีไว้ดังต่อไปนี้คือ

พรทิพย์ สิงห์โตทอง (2528) ได้สรุปลักษณะของหนังสือเรียนที่ดีไว้ดังนี้

1. มีเนื้อหาสาระตรงตามหลักสูตรกำหนดและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของแต่ละวิชา
2. เนื้อหามีความถูกต้องและเที่ยงตรงในเรื่องของข้อเท็จจริง โดยพิจารณาจากคุณวุฒิ และประสบการณ์ของผู้แต่ง การเสนอเนื้อหามีความเป็นกลาง
3. การเสนอเนื้อหามีความเหมาะสมกับวัยและวุฒิภาวะของผู้เรียนในระดับชั้นนั้นๆ มีลักษณะการเขียนที่ทำให้เกิดความเข้าใจง่าย
4. เนื้อหาของหนังสือเรียนได้มาตรฐานตามหลักวิชา
5. การนำเสนอเนื้อหาสนับสนุนความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาสังคม
6. เนื้อหาช่วยพัฒนาความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ
7. การเสนอเนื้อหาให้สาระทางด้านความคิดและสติปัญญาเป็นอย่างดี
8. เนื้อหามีความสัมพันธ์กับประสบการณ์เดิมของผู้เรียนเป็นอย่างดี
9. ผู้เขียนมีความรู้ ความสามารถในด้านวิชาการ มีคุณวุฒิ และการเขียนเหมาะสมกับระดับชั้นของผู้เรียน
10. วิธีการเขียนมีการใช้ถ้อยคำสำนวนภาษาที่น่าสนใจชวนให้อ่าน ใช้ศัพท์เหมาะสมกับระดับของผู้ใช้ และมีความยากง่ายเหมาะสมกับวัยของนักเรียน
11. การเรียบเรียงเนื้อหาและความสมบูรณ์ของเนื้อหา ผู้เรียบเรียงได้มีการเรียบเรียงอย่างมีหลักเกณฑ์ เหตุผล และแสดงแนวคิดที่สำคัญๆ ไว้อย่างชัดเจน
12. ความสัมพันธ์ของเนื้อหาในบทเรียนมีการเรียงลำดับความสำคัญของเนื้อหาวิชา

13. อุปกรณ์ช่วยการเรียนรู้การสอนมีประสิทธิภาพพอที่จะช่วยกระตุ้นครูและนักเรียน เช่น ภาพประกอบมีความชัดเจนและตรงตามวัตถุประสงค์ของเนื้อหา และมีจำนวนภาพที่เหมาะสมกับเรื่อง คำถามในแบบฝึกหัดกระตุ้นให้ใช้ความคิด มีได้ถามแต่ข้อเท็จจริงหรือความจำเท่านั้น คำนำ สารบัญ อภิธานศัพท์ เชิงอรรถ ดัชนี และบรรณานุกรม เป็นสิ่งที่ควรมี เพื่อช่วยให้ผู้อ่านมีความเข้าใจในหนังสือเรียนยิ่งขึ้น

14. การเข้าเล่มและการเย็บเล่มทบทวนเหมาะกับการใช้ของเด็ก มีขนาดไม่ใหญ่และหนาเกินไป

15. กระดาษที่ใช้ในการพิมพ์มีความทนทานต่อการใช้ไม่เปื่อยง่าย

16. การพิมพ์ชัดเจนถูกต้องในเรื่องตัวสะกดการันต์ ตัวอักษรมีขนาดเหมาะสมกับสายตาของเด็ก มีการใช้ตัวอักษรขนาดพิเศษเมื่อต้องการเน้นข้อความที่สำคัญ

จินตนา ไบกาซุยี่ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของหนังสือเรียนในอุดมคติไว้ดังนี้

1. เนื้อหาสาระสมบูรณ์ตามที่หลักสูตรกำหนด มีระบบการจัดโครงสร้างของเนื้อหาอย่างแน่นนอน มีเนื้อหาตามลำดับขั้นตอน ตามวิชา ตามทฤษฎี และตามหลักสูตรที่กำหนดไว้แล้ว การเสนอเนื้อหา มีสัมพันธ์ภาพ และเอกภาพ รวมทั้งมีความยากง่ายเหมาะสมกับผู้เรียน ผู้ใช้ โดยเฉพาะนักเรียน

2. มีความน่าสนใจ หนังสือเรียนควรเรียกร้องความน่าสนใจจากผู้อ่านได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยรูปเล่มที่สวยงาม แต่ควรอยู่ที่การเสนอเนื้อหาภายใน ซึ่งนอกจากจะอำนวยความสะดวกในการใช้สอยตามบทบาทพื้นฐานของหนังสือเรียนแล้ว ควรจะสามารถสร้างบรรยากาศให้เกิดความคุ้นเคยระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านได้เสมือนผู้เขียนพูดคุยกับผู้เรียนโดยตรง

3. การเขียนทั้งระดับจุลภาคและมหภาค หนังสือเรียนควรมีการเขียนทั้งในระดับจุดเล็ก ๆ แยก ๆ จนกระทั่งถึงระดับใหญ่ โดยการเขียนจะต้องมีการเชื่อมโยงระหว่างการเขียนในระดับจุลภาคและมหภาคของเรื่องแต่ละเรื่องอย่างชัดเจน จึงจะทำให้ผู้เรียนเกิดความสนใจและเข้าใจได้

4. การเขียนที่นอกจากจะก่อให้เกิดความรู้และมวลประสบการณ์แล้วยังทำให้ผู้เรียนเกิดความคิด เกิดทักษะกระบวนการในด้านการตัดสินใจและประเมินคุณค่า เกิดการพัฒนาค่านิยมให้เป็นไปตามระบอบสังคมนั้นๆ

5. ชัดเจนในการอธิบายเนื้อหา คำ ประโยค และสำนวนภาษาที่ใช้มีความกะทัดรัด สละสลวย มีการแบ่งวรรคตอน มีการย่อหน้าทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้มากขึ้น

6. ความทันสมัยในเนื้อหา เนื้อหาต้องเป็นปัจจุบันทันกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง นอกจากนี้จะต้องมีแหล่งข้อมูล และหนังสืออ้างอิงที่ทันสมัย สามารถให้นักเรียนได้ค้นคว้าอ่านเพิ่มเติมได้

7. ใช้คำถามนำในการกระตุ้นความคิด เพื่อนำไปสู่การค้นหาคำตอบในเนื้อหาของหนังสือเรียน อาจมีกรอบความคิดรวบยอดหรือจุดประสงค์การเรียนรู้ไว้ตอนต้นของบทจะทำให้ผู้เรียนเข้าใจสิ่งที่ผู้เรียนกำลังอ่านมากขึ้น การมีกิจกรรม แบบฝึกหัด แบบประเมิน หรือแบบทดสอบผ่านจุดประสงค์ล้วนเป็ฯสิ่งจำเป็นและช่วยในการเรียนการสอน

8. มีคู่มือครูหรือคู่มือการใช้หนังสือเรียน เพื่อที่จะให้ครูผู้สอนได้ใช้หนังสือเรียนอย่างถูกต้อง เหมาะสมได้มาตรฐาน อีกทั้งยังเป็นการควบคุมนักเขียนให้เขียนหนังสือเรียนได้อย่างมาตรฐานอีกด้วย คู่มือครูนี้จะต้องได้มาตรฐานมีคุณภาพตามที่ต้องการ

สมพร จารุณฎ (2538) ได้กล่าวว่าหนังสือเรียนที่มีคุณภาพควรมีคุณลักษณะดังนี้

1. หนังสือเรียนควรสะท้อนให้เห็นแนวทางการเรียนการสอน จุดประสงค์และเนื้อหาของหนังสือต้องสอดคล้องกับจุดประสงค์ของเนื้อหาวิชาตามหลักสูตร มีการเลือกสรรเนื้อหาในแต่ละบทให้สัมพันธ์กับจุดประสงค์ย่อยในบทนั้นๆ เสนอเนื้อหาที่ส่งเสริมความเข้าใจ มีคำถามท้ายบท และกิจกรรมเสนอแนะ ซึ่งเมื่อนักเรียนทำความเข้าใจครบทุกบททุกตอนแล้วจะสามารถบรรลุจุดประสงค์รวมของหนังสือและจุดประสงค์ของหลักสูตร

2. หนังสือเรียนควรส่งเสริมการศึกษาด้วยตนเอง มีการเสนอแนะหนังสือและสื่ออื่นๆ สำหรับนักเรียน มีหน้าบรรณานุกรมหรือหนังสือที่ผู้เขียนใช้ศึกษาอ้างอิง มีการประมวลคำศัพท์ และความหมาย

ในการเขียนหนังสือเรียนนั้น ผู้เขียนควรจะรู้ลักษณะที่สำคัญบางประการของการเขียน เพื่อช่วยให้หนังสือที่เขียนมีลักษณะน่าอ่านและมีประโยชน์ใช้สอยมากที่สุด จินตนา ไบกาชุยี (2538) ได้กล่าวถึงลักษณะการเขียนเนื้อหาที่ดีไว้ดังนี้

1. มีเอกภาพในการเสนอเนื้อหา เพื่อให้ความรู้และสาระประโยชน์ที่เขียนตรงกับวัตถุประสงค์ของหัวข้อเรื่อง (ย่อหน้า) และถูกต้องตามหลักวิชาการ มีหลักฐานมีเหตุผลมาสนับสนุนตามวิชาการ ใช้คำ ข้อความ และภาษาที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ และนิยมใช้กันอยู่ในวิชานั้น

2. มีสัมพันธภาพในการจัดลำดับความของเนื้อหา เพื่อให้อ่านและเข้าใจได้สะดวก การจัดลำดับความมีวิธีดังนี้

2.1 การจัดลำดับตามเกณฑ์ หมายถึง การจัดเนื้อหา ซึ่งอาจเป็นข้อเท็จจริง ข้อเสนอแนะ เหตุการณ์ ความคิด ฯลฯ เรียงลำดับไปตามเกณฑ์ที่ผู้เขียนกำหนดไว้ เช่น ตามขนาด ตามความสำคัญ ตามพื้นที่ภูมิศาสตร์ ตามใกล้ตัว-ไกลตัว ฯลฯ

2.2 การจัดลำดับตามเวลาที่เหตุการณ์เกิดขึ้นก่อน-หลัง เรียงไปตามลำดับ

2.3 การจัดลำดับตามลักษณะการเปรียบเทียบ โดยการนำเนื้อหาซึ่งอาจเป็นข้อเท็จจริง ผู้คน เหตุการณ์ ความคิด มาเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนหรือความแตกต่างกัน

2.4 การจัดลำดับตามเหตุและผล โดยจัดเรียงเนื้อหาไปตามเรื่องที่เกิด สาเหตุที่เกิดและผลที่ตามมา

ในการจัดลำดับความทั้ง 4 วิธีนี้ สมพร จารุณี ได้ชี้แนะไว้ในเอกสารเรื่อง “โครงสร้างในงานเขียน” ซึ่งเรียบเรียงมาจาก “Perceiving Organization in Text Materials” ความว่า ผู้เขียนหนังสือเรียนจะส่งสัญญาณหรือชี้แนะผู้อ่านถึงวิธีที่ผู้เขียนได้จัดลำดับเนื้อหาของตน โดยใช้เป็นถ้อยคำหรือวลีที่ช่วยให้ผู้อ่านคิดตามความคิดของผู้เขียนได้ดังนี้

การจัดลำดับตามเกณฑ์ ใช้ถ้อยคำ – เริ่มต้นด้วย, ประการที่หนึ่ง, ประการที่สอง, ลำดับต่อไป, ครั้งแล้ว, ประการสุดท้าย, ที่สำคัญที่สุด ฯลฯ

การจัดลำดับตามเวลา ใช้ถ้อยคำ – วันที่, ไม่นาน, หลังจาก, ปัจจุบัน, ก่อน, หลัง, เมื่อ, ต่อจากนั้น, ขณะที่, ครั้งแล้ว, สมัย, อดีต, ในอนาคต, วันข้างหน้า, ต่อไป ฯลฯ

การจัดลำดับตามลักษณะการเปรียบเทียบ ใช้ถ้อยคำ – อย่างไรก็ตาม, แต่, เช่นเดียวกันกับ, ไม่ใช่แต่เพียง, แต่ยิ่ง, ขณะที่, ถึงแม้ว่า, ทำนองเดียวกัน, ตรงกันข้าม, เหมือนกับ, เสมือน, เปรียบ ฯลฯ

นอกจากมีการลำดับความที่ดีแล้ว ข้อความควรมีความชัดเจน มีรายละเอียดพอให้เข้าใจ ปราศจากข้อสงสัย ตรงไปตรงมา ไม่อ้อมค้อมวกวน ภายในข้อความมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ข้อความสอดคล้องซึ่งกันและกัน ไม่ขัดแย้งในตัวเอง

3. มีความกระชับรัดกุมในการใช้ภาษา ใช้ภาษาที่ถูกต้อง นำอ่าน อ่านเข้าใจง่าย สละสลวย ไม่ต้องตีความซ้ำอีกครั้ง ไม่ใช่คำต่างประเทศมากนัก จนแทบจะเป็นข้อความอังกฤษปนไทยไป ไม่ใช่ประโยคยืดยาวสลับซับซ้อน (มีคำ ที่ ซึ่ง กับ แก่ อัน หลายแห่ง) หากจะใช้ควรใช้ให้ถูกต้องและเหมาะสม ไม่ก่อให้เกิดความสับสน ใช้ข้อความกะทัดรัดแต่ไม่แห้งแล้ง ใช้สำนวนโวหารบ้างพอให้มีรสชาติ ใช้วรรคตอนและเครื่องหมายต่าง ๆ เข้าช่วยให้นำอ่าน มีภาพประกอบพอเหมาะสม

4. มีความแจ่มแจ้งชัดเจนในเนื้อหา โดยการใช้วิธีการเหล่านี้ในการเขียนเพื่อช่วยให้ข้อความชัดเจนและเข้าใจง่าย

4.1 คำกล่าวซ้ำ เพื่อเน้นให้ชัดเจน

4.2 การเปรียบเทียบ โดยแสดงความแตกต่างเพื่อให้ข้อความชัดเจนขึ้น

4.3 ตัวอย่างประกอบการให้รายละเอียด มีส่วนช่วยอธิบายความให้ชัดเจนขึ้น

5. มีการเน้นเนื้อหาที่สำคัญ โดยใช้คำลีและข้อความที่สำคัญ ๆ ในการเขียนประโยค โดยเฉพาะเลือกคำสำคัญขึ้นต้นประโยคหรือจบประโยค จะช่วยให้ผู้อ่านเห็นสิ่งที่ผู้เขียนต้องการเน้นอย่างชัดเจน นอกจากนี้การใช้ประโยคใจความสำคัญในย่อหน้า มีส่วนทำให้เห็นเนื้อหาที่ต้องการเน้นได้อีกวิธีหนึ่ง นอกจากนี้การเขียนเนื้อหาโดยจัดลำดับไปตามวิธีต่าง ๆ ทั้ง 4 วิธีที่กล่าวไว้แล้ว โดยใช้คำ วลี และข้อความที่เป็นเครื่องหมายจะทำให้ผู้อ่านจับประเด็นสิ่งที่

ผู้เขียนต้องการเน้นได้ดี คำ วลี และข้อความเหล่านี้ ผู้เขียนจึงควรจะนำมาใช้ให้มากในการเขียนหนังสือเรียน

6. มีความยาวพอเหมาะสมในแต่ละบท ความยาวในแต่ละหัวเรื่อง แต่ละย่อหน้าควรมีความสม่ำเสมอโดยตลอดทั้งเล่ม สำหรับระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ย่อหน้าควรรยาวประมาณ 8-10 บรรทัดเป็นอย่างมาก

6. เกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียน

เกณฑ์คุณภาพสื่อการเรียนรู้ประเภทหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ

ปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายส่งเสริมการผลิตและพัฒนาสื่อการเรียนรู้ของเอกชน ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 โดยเปิดรับตรวจประเมินคุณภาพสื่อการเรียนรู้ของเอกชน เพื่อการอนุญาตให้ใช้ในสถานศึกษา และเพื่อให้การดำเนินงานตรวจประเมินคุณภาพสื่อการเรียนรู้ของเอกชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ซึ่งจะส่งผลให้สถานศึกษามีสื่อการเรียนรู้ที่มีคุณภาพให้เลือกใช้ได้อย่างหลากหลาย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานจึงกำหนดแนวปฏิบัติในการตรวจประเมินคุณภาพสื่อการเรียนรู้ของเอกชน ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 โดยได้กำหนดเกณฑ์คุณภาพสื่อการเรียนรู้ประเภทหนังสือเรียนไว้ดังต่อไปนี้(สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2546)

1. เนื้อหา

- สอดคล้องกับหลักการ จุดหมาย สาระ และมาตรฐานการเรียนรู้ของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน

- ถูกต้องตามหลักวิชาและเป็นปัจจุบัน
- ยากง่ายเหมาะกับช่วงชั้น
- มีแหล่งอ้างอิงค้นคว้าและบรรณานุกรม
- ไม่ขัดต่อความมั่นคงและศีลธรรมอันดีงาม

2. การนำเสนอเนื้อหา

- นำเสนอเนื้อหาไปตามลำดับขั้นตอนการเรียนรู้และระดับพัฒนาการของผู้เรียน

- เสนอเนื้อหาที่ส่งเสริมการอ่าน เพิ่มพูนทักษะการคิด และชี้นำไปในทางที่ถูกต้อง ตลอดจนสอดคล้องกับจิตวิทยาการเรียนรู้ของผู้เรียน

- ส่งเสริมและพัฒนาความสามารถในการใช้ทักษะ กระบวนการคิด และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ รวมทั้งใช้เทคโนโลยีเพื่อแสวงหาความรู้และทักษะด้วยตนเองได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

- มีกลยุทธ์ในการเร้าหรือกระตุ้นความสนใจให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และส่งเสริมการเรียนรู้เชิงการแก้ปัญหา

3. การใช้ภาษา

- สื่อความหมาย ชัดเจน อ่านเข้าใจง่าย ชวนติดตาม
- ถูกต้องตามหลักการใช้ภาษา
- ใช้ภาษาเหมาะสมกับวัยของผู้เรียน
- ใช้ศัพท์เฉพาะถูกต้อง (ถ้ามี)

4. กิจกรรมการเรียนรู้

- สอดคล้องกับจุดประสงค์ของบทเรียน
- สอดคล้องกับพัฒนาการ ลำดับความคิดรวบยอด และหลักการของ

วิชา

- ลำดับขั้นตอนของกิจกรรมเหมาะสมและมีความหลากหลาย น่าสนใจ
- ส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในบทเรียนและนำไปประยุกต์ใช้ใน

ชีวิตประจำวันได้

5. ภาพ ตาราง แผนภูมิ

- ถูกต้อง ชัดเจน และเป็นปัจจุบัน
- เหมาะสมสอดคล้องกับเนื้อหา
- มีรูปแบบการนำเสนอที่น่าสนใจ
- ช่วยให้เข้าใจหลักการความคิดรวบยอดได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา ยังแนะนำให้สถานศึกษาประเมินการใช้สื่อการเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ โดยอาจให้ครูผู้สอนประเมินหรือประเมินในรูปของคณะกรรมการก็ได้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2549) เนื่องจากถึงแม้กระทรวงศึกษาธิการจะมีหลักเกณฑ์ในการตรวจพิจารณาหนังสือเรียนอย่างชัดเจนแล้ว แต่หนังสือเรียนของสำนักพิมพ์เอกชนหรือหนังสือเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการจัดทำขึ้นเองก็ยังไม่ใช้หนังสือเรียนที่สมบูรณ์แบบที่สุดหรือดีในทุกๆ ด้าน หนังสือเรียนแต่ละเล่มอาจมีลักษณะเด่นหรือลักษณะด้อยแตกต่างกันไป ประกอบกับหนังสือเรียนจัดทำขึ้นเพื่อผู้ใช้หรือนักเรียนทั่วประเทศ ซึ่งมีสภาพความเป็นอยู่ ความสามารถ และความสนใจแตกต่างกัน หนังสือเรียนย่อมไม่อาจจะสนองความต้องการของผู้ใช้กลุ่มต่างๆ ทั่วประเทศได้ (สมพร จารุณี, 2538)

จากการศึกษาดำรง เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่ายังไม่มีเกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียนศิลปศึกษา กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ในช่วงชั้นที่ 4 หรือชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายโดยตรง แต่นักการศึกษาหลายท่านได้เสนอเกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียนไว้แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

สรรคร์วี คชาชีวะ (2526) และอุทุมพร จามรมาน (2531) ได้กล่าวถึงวิธีการสำรวจเนื้อหาในหนังสือเรียนด้วยกระบวนการในการวิเคราะห์เนื้อหา ซึ่งมีหลายขั้นตอน สามารถสรุปได้ดังนี้คือ

1. หน่วยในการวิเคราะห์

แบ่งออกได้เป็น 4 หน่วยคือ

1.1. คำ หน่วยที่เล็กที่สุดในการวิเคราะห์เนื้อหา

1.2. สาระ หมายถึง ประโยค นิยมใช้ในการวิเคราะห์เนื้อหา แต่ละประโยค อาจมีความคิดเดียว สาระเดียวหรือแยกแยะเป็นหลายสาระก็ได้

1.3. คุณลักษณะ วิเคราะห์โดยแยกแยะคุณลักษณะออกเป็นประเภท

1.4. รายเรื่อง นิยมใช้กันมากที่สุดในการวิเคราะห์เนื้อหา หน่วยนี้จะจัดสิ่งต่างๆ ให้อยู่ในลักษณะที่กว้างๆ เป็นการวิเคราะห์เรื่องทั้งหมด

2. หน่วยในการระบุจำนวน

แบ่งออกเป็น 4 แบบคือ

2.1. เนื้อที่ แบ่งตามลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ หน้า บรรทัด ย่อหน้า

2.2. การปรากฏ พิจารณาว่าคุณสมบัติของเนื้อหาที่ต้องการปรากฏหรือไม่ ปรากฏในหน่วยบริบท

2.3. ความถี่ การนับคุณสมบัติที่ต้องการทุกครั้งที่พบ เช่น ความถี่ในการใช้คำ

2.4. ความเข้ม เรียงลำดับข้อความที่แสดงทัศนคติในระดับต่ำไปจนถึงข้อความที่แสดงทัศนคติในระดับสูง

3. การสุ่มตัวอย่าง

หากประชากรที่ทำการศึกษามากเกินกว่าที่จะศึกษาได้หมด ให้ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างเพื่อให้ได้จำนวนตัวอย่างที่ต้องการตรงกับความต้องการของผู้ทำการวิเคราะห์

4. การบันทึกข้อมูล

ใช้วิธีการสังเกตเป็นหลัก ต้องมีมาตรฐานหรือหลักเกณฑ์ที่ชัดเจน เพื่อให้มีความเชื่อถือได้

5. การจัดประเภทข้อมูลในการวิเคราะห์เนื้อหา

รูปแบบในการจัดประเภทข้อมูลมี 2 ประเภทดังนี้คือ

5.1. ประเภทข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่า ข้อมูลกล่าวถึงอะไร ได้แก่ เนื้อหา ทิศทาง มาตรฐาน คำนิยม วิธีการ ลักษณะ ผู้กระทำ ผู้ส่งสาร จุดกำเนิด กลุ่มเป้าหมาย

5.2. ประเภทข้อมูลที่แสดงถึงว่า ข้อมูลกล่าวถึงอย่างไร ได้แก่ รูปแบบของการสื่อสาร รูปแบบข้อความ ความเข้ม เครื่องมือ

6.ความเที่ยงตรงในการวิเคราะห์เนื้อหา

ความเที่ยงตรงในการวิเคราะห์เนื้อหาก็คือ ข้อสรุปของการวิเคราะห์จะต้อง ยืนยันข้อเท็จจริงของหลักฐานทั้งหมดที่มีอยู่ ความเที่ยงตรงในการวิเคราะห์มี 5 ประเภทดังนี้คือ

- 6.1.ความเที่ยงตรงที่เกี่ยวข้องกับข้อมูล
- 6.2.ความเที่ยงตรงตามความหมาย
- 6.3.ความเที่ยงตรงตามการสุ่ม
- 6.4.ความเที่ยงตรงตามวิธีการ
- 6.5.ความเที่ยงตรงตามทฤษฎี

7.ความเชื่อถือได้ในการวัด

ความเชื่อถือได้ในการวัดจะเป็นสิ่งกำหนดความเที่ยงตรงของผลการวิจัย แต่ ไม่ใช่เครื่องรับรองว่าผลการวิจัยจะมีความเที่ยงตรง ความเชื่อถือได้ในการวัดแบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบดังนี้คือ

- 7.1.ความคงที่
- 7.2.ความสามารถในการนำไปใช้
- 7.3.ความแน่นอน

8.เทคนิคในการวิเคราะห์เนื้อหา

การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นขั้นตอนสุดท้ายในการวิเคราะห์เนื้อหา เมื่อได้ข้อมูล มาแล้วก็นำข้อมูลมาแปลงเป็นตัวเลขตามวิธีสถิติก่อน แล้วจึงนำมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ ต่อไป ซึ่งสามารถนำเอาเทคนิคในการวิเคราะห์ข้อมูลแบบต่างๆ มาใช้ได้ดังนี้คือ

- 8.1.ความถี่
- 8.2.ร้อยละ
- 8.3.อัตราส่วน
- 8.4.ความสัมพันธ์ของข้อมูล

ศักดิ์ศรี ปาณะกุล (2521) ได้กำหนดเกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียนไว้ 4 ด้านคือ

1. สาระด้านความรู้ (Knowledge Component)

เนื้อหาครบตามหลักสูตรวิชาสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการสอน มีความทันสมัย น่าสนใจ ให้ความรู้และข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง เที่ยงตรง แสดงทัศนะเป็นกลาง

2. สาระด้านสติปัญญา (Intellectual Component)

เนื้อหาในหนังสือเรียนควรสอดคล้องกับหลักการเรียนการสอนและหลักจิตวิทยาการ เรียนรู้ เหมาะสมกับวัย วุฒิภาวะ ความคิด ความสามารถ ความสนใจ และสัมพันธ์กับ ประสบการณ์ของผู้เรียน เนื้อหาควรมุ่งส่งเสริมพัฒนาการในด้านความคิด เนื้อหาในหนังสือ เรียนควรส่งเสริมค่านิยม ทัศนคติที่ดี และทักษะทางสังคม

3. ลักษณะการจัดทำรูปเล่ม (Format)

รูปเล่มของหนังสือเรียนควรมีขนาดกว้างยาวเหมาะสมกับความหนา เย็บเล่มด้วยความประณีต ปกแข็งแรง กระดาษที่ใช้พิมพ์ คำนึงในด้านความทนทานเป็นสำคัญ คุณภาพในการพิมพ์ก็มีความประณีต มีความพิถีพิถันในการจัดหน้ากระดาษ ขนาดตัวอักษรเหมาะกับสายตาของผู้เรียน มีการเน้นข้อความสำคัญบางตอน มีเครื่องช่วยประกอบอื่นๆ เช่น คำนำ สารบัญ วรรชนี เซึ่งอรรถ บรรณานุกรม อภิธานศัพท์ และภาคผนวก ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ผู้เรียนในการเสริมสร้างความรู้และค้นคว้าเพิ่มเติม

4. อุปกรณ์ช่วยการเรียนการสอนในหนังสือเรียน (Learning)

ภาพประกอบควรมีการจัดวางและเรียงลำดับอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับเนื้อเรื่องต่อนั้นๆ บทสรุปท้ายบทเรียนควรได้ใจความชัดเจน ให้แง่คิดเพิ่มเติมและมีจำนวนเหมาะสม กิจกรรมเสนอแนะควรช่วยฝึกความคล่องแคล่วในการทำงาน เสริมทักษะทางสังคม เสริมสร้างค่านิยมและทัศนคติที่ดี และสามารถนำไปใช้ได้ผล คำถามและแบบฝึกหัดท้ายบทควรมุ่งจัดทั้งความรู้ ความเข้าใจ ฝึกความคิด และส่งเสริมการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน แผนภูมิควรให้รายละเอียดชัดเจนไม่ซับซ้อนและตรงกับวัตถุประสงค์ของบทเรียน

โกชย์ และสมพร สาริกบุตร (2521) ได้กล่าวถึงความหมายของการวิเคราะห์แบบเรียนไว้ว่า หมายถึง การจำแนกแยกแยะองค์ประกอบของหนังสือแบบเรียนออกพิจารณาแต่ละส่วนว่ามีอะไรบ้าง แล้วใช้เกณฑ์กำหนดที่เชื่อถือได้เข้าเทียบเคียงกับองค์ประกอบเหล่านั้น ทั้งนี้เพื่อดูว่าแบบเรียนนั้นมีส่วนใดบ้างที่แตกต่าง คล้าย เหมือน เข้าข่าย เท่า หรือดีกว่าเกณฑ์กำหนดที่ตั้งไว้ นั่น การวิเคราะห์แบบเรียนจึงมีลักษณะจริงจึงเป็นเหตุเป็นผล ส่วนใหญ่ทำกันในรูปของงานวิจัย และมีวัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์แตกต่างกันออกไป เช่น

- วิเคราะห์เนื้อหาในแบบเรียน เพื่อตัดสินคุณค่าของแบบเรียนเล่มนั้น
- วิเคราะห์เพื่อดูพัฒนาการของแบบเรียนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- วิเคราะห์เพื่อพิจารณาความสอดคล้องกับความมุ่งหมายของวิชานั้น
- วิเคราะห์เพื่อศึกษาแนวทางในการปรับปรุงแบบเรียนใหม่
- วิเคราะห์อิทธิพลของแบบเรียนที่มีผลต่อผู้เรียนในทางหนึ่งทางใด
- วิเคราะห์เพื่อหาจุดเน้นของแบบเรียนเล่มนั้น

ในการวิเคราะห์แบบเรียนไม่ว่าจะมีจุดประสงค์เพื่ออะไรก็ตาม วิธีวิเคราะห์ก็มักจัดลำดับขั้นตอนอย่างงานวิจัยทั่วไป ดังแนวทางต่อไปนี้

- วิเคราะห์โดยนำแบบเรียนของวิชาเดียวกันมาเปรียบเทียบกับทุกเล่ม ตั้งแต่เริ่มมีแบบเรียนวิชานั้นจนถึงที่มีใช้อยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อพัฒนาการว่าแต่เดิมสอนอะไร และสิ่งที่นำมาสอนนั้นให้ประโยชน์ด้านใด มากน้อยเพียงใด

- วิเคราะห์โดยนำแบบเรียนของวิชาเดียวกัน ระดับชั้นเดียวกันมาเปรียบเทียบกันทุกเล่ม (เพราะมีผู้แต่งหลายท่าน และแนวแต่งก็แตกต่างกันออกไป) แต่พิจารณาเฉพาะแบบเรียนที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อดูความแตกต่าง ความคล้ายคลึง ความเหมือน หรือจุดเน้นของแบบเรียนเหล่านั้น

- วิเคราะห์โดยสอบถามความเห็นจากผู้เรียนแบบเรียนเล่มนั้น โดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนอภิปราย ตอบแบบสอบถามหรือสัมภาษณ์ความต้องการของผู้เรียน ซึ่งจะวัดความน่าอ่านของแบบเรียนได้ด้วย

- วิเคราะห์โดยสอบถามความเห็นจากครูผู้สอนแบบเรียนเล่มนั้น ซึ่งจะวัดความนิยมหรือประเมินคุณค่าบางประการของแบบเรียนเล่มนั้นได้

- วิเคราะห์โดยเทียบกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้อย่างมีเหตุผล เช่นตั้งเกณฑ์ไว้ว่าแบบเรียนที่ดีควรเสนอเนื้อหาเพื่อตอบสนองความมุ่งหมายของหลักสูตรวิชานั้น ๆ เป็นต้น วิธีนี้ผู้วิเคราะห์จะต้องศึกษาหลักสูตร ความมุ่งหมายทั่วไป และความมุ่งหมายเฉพาะเรื่องของวิชานั้น เพื่อตั้งเกณฑ์ขึ้นมาอย่างรัดกุมเพียงพอ

โกชัย และสมพร สาริกบุตร (2521) ได้ให้หลักเกณฑ์การศึกษาหนังสือเรียนไว้ว่าควรพิจารณาองค์ประกอบทุกส่วนในหนังสือเรียนในประเด็นที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. เนื้อเรื่องมีการจัดหมวดหมู่และเรียงลำดับ
2. สารัตถะของเนื้อหาควรนำเสนออย่างตรงไปตรงมา
3. การใช้ภาษานำไปสู่ความเข้าใจอันถูกต้อง
4. เนื้อหาตอบสนองความมุ่งหมายของหลักสูตรอย่างครบถ้วน
5. ค่านิยมที่ปรากฏในเรื่องควรเป็นสิ่งที่คัดเลือกแล้ว
6. เนื้อหามีการอ้างอิงหลักฐานอย่างถูกต้อง
7. เมื่อจบแต่ละบทหรือแต่ละเรื่องควรมีกิจกรรมเสนอแนะ
8. เมื่อจบแต่ละบทหรือแต่ละเรื่องมีการวัดผลผู้เรียน
9. หนังสือควรมีสิ่งช่วยทำให้อ่านเข้าใจง่าย เช่น ภาพประกอบ แผนภูมิ เป็นต้น
10. มีการเรียงลำดับเข้ารูปเล่มตามรูปแบบการเขียนผลงานทางวิชาการ

นพคุณ คุณาชีวะ (2530) กล่าวถึง เกณฑ์การศึกษาหนังสือเรียนว่าแบ่งออกเป็น 3 ด้านใหญ่ๆ คือ

1. การศึกษาคุณลักษณะทั่วไปของหนังสือ
 - ผู้แต่ง ควรเป็นผู้ที่มีคุณวุฒิน่าเชื่อถือ มีประสบการณ์ในการแต่งหนังสือพอสมควร และมีความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องที่แต่งเป็นอย่างดี

- ปีที่พิมพ์ ครั้งที่พิมพ์ และจำนวนที่พิมพ์ หนังสือเรียนที่ตีพิมพ์มาแล้วไม่เกิน 5 ปี หากเกิน 5 ปีก็ควรมีการปรับปรุงเนื้อหาให้ทันสมัย หนังสือเรียนที่มีการพิมพ์บ่อยครั้งหรือมีจำนวนพิมพ์มากแสดงว่าเป็นหนังสือเรียนที่มีคุณภาพ

- ผู้พิมพ์โฆษณาหรือสำนักพิมพ์ หนังสือเรียนที่ตีพิมพ์จากสำนักพิมพ์ที่มีมาตรฐานการพิมพ์ดี มีประสบการณ์ในการพิมพ์งานวิชาการ

- คำนำ ควรระบุจุดมุ่งหมายในการแต่งและเสนอวิธีใช้หนังสือไว้อย่างถูกต้องชัดเจน

- ราคาจำหน่าย ควรมีราคาพอสมควร

2. การศึกษาคุณลักษณะรูปลักษณ์

- ขนาดของรูปลักษณ์ ควรมีขนาดกว้างยาวเหมาะสมกับความหนาและเหมาะกับวัยของผู้เรียน

- กระดาษที่ใช้พิมพ์ ควรมีความหนาพอสมควร

- ปก มีความทนทาน มีสีสันดึงดูดความสนใจ และมีข้อความแสดงสาระสำคัญ ได้แก่ ชื่อเรื่อง ชื่อผู้แต่ง

- คุณภาพในการพิมพ์ ควรพิมพ์อย่างประณีต การจัดหน้ากระดาษมีความพิถีพิถัน ตัวอักษรเป็นระเบียบสม่ำเสมออ่าน การสะกดคำและเครื่องหมายวรรคตอนถูกต้อง

- การเย็บเล่ม ทนทานไม่หลุดง่าย เปิดอ่านได้สะดวก เรียงลำดับหน้าถูกต้อง

3. การศึกษาคุณค่าทางวิชาการ

- เนื้อหา สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของรายวิชา มีความถูกต้อง ทันสมัย ไม่ซ้ำซ้อน เรียงลำดับจากง่ายไปยาก ให้สาระด้านความรู้ สติปัญญา

- ภาพ ตาราง แผนที่ แผนภูมิ มีความถูกต้องชัดเจน ขนาดเหมาะสม จำนวนพอเพียง และตรงตามจุดประสงค์ของเรื่อง

- บทสรุป มีความชัดเจน เข้าใจง่าย

- กิจกรรมเสนอแนะและแบบฝึกหัด ถูกต้องตามหลักวิชา มีปริมาณเหมาะสมกับอัตราเวลาเรียนและสอดคล้องตามลักษณะวิชา ช่วยพัฒนาสติปัญญาของผู้เรียน

- วิธีวัดผล สอดคล้องกับจุดประสงค์รายวิชา มีหลายวิธีเพื่อให้ครูสามารถเลือกให้เหมาะสมกับความสามารถของนักเรียน

- รายชื่อหนังสืออ่านประกอบ มีปริมาณพอสมควร เพื่อให้ครูเลือกใช้ได้ตามโอกาส และเหมาะสมกับความสามารถของนักเรียน

- ลักษณะการเขียนสำนวนภาษา การวางเค้าโครงเรื่อง ลำดับเรื่องไม่ซ้ำซ้อน ภาษาเหมาะสมถูกต้องตามหลักวิชาการ มีคำศัพท์เฉพาะที่เหมาะสมกับวัยของนักเรียน และมีการอธิบายคำศัพท์เหล่านั้นด้วย

Brown and Lewis (1976) ได้เสนอเกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียนไว้ดังนี้

1.ด้านเนื้อหา (Content)

- 1.1.พิจารณาว่าผู้เขียนมีความชำนาญตรงตามสาขาวิชานั้นๆ
- 1.2.หนังสือเรียนเล่มนั้นต้องมีวัตถุประสงค์สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของ

หลักสูตรที่สอน

- 1.3.เนื้อหาที่มีความโน้มเอียงในประเด็นที่มีการโต้เถียงหรือยังหาข้อสรุปไม่ได้

หรือเปล่า

- 1.4.เนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือส่งเสริมคุณค่าทางด้านศีลธรรม

2.ด้านการนำเสนอเนื้อหา (Treatment of Content)

- 2.1.มีเนื้อหาเหมาะสมกับระดับอายุของนักเรียน
- 2.2.ใช้คำศัพท์ที่เหมาะสมกับระดับอายุของนักเรียน
- 2.3.เนื้อหาสามารถใช้สอนนักเรียนที่มีความสามารถแตกต่างกันได้
- 2.4.เนื้อหาที่มีการกล่าวถึงบุคคลทุกกลุ่ม ไม่ควรเน้นไปที่กลุ่มคนที่มีอำนาจ หรือ

เฉพาะคนส่วนใหญ่เท่านั้น

- 2.5.เนื้อหาบรรยายเกี่ยวกับชีวิต สิ่งแวดล้อม ทั้งในเมืองและชนบท

3.ด้านการเรียงลำดับเนื้อหา (Arrangement of Content)

- 3.1.มีดัชนี สารบัญที่สมบูรณ์เพื่อสะดวกในการใช้หนังสือ
- 3.2.มีอภิธานศัพท์ที่ยากหรือศัพท์เฉพาะและคำศัพท์ที่ไม่ค่อยได้ใช้
- 3.3.มีภาพประกอบ แผนที่ ภาพร่าง ตาราง กราฟ
- 3.4.มีการนำศิลปะมาใช้ในการจัดหน้า สร้างความน่าสนใจในเนื้อหามากขึ้น
- 3.5.มีกิจกรรมเสนอแนะ มีข้อมูลเพิ่มเติม
- 3.6.มีการเรียงสรุปย่อเมื่อจบบทหรือตอน
- 3.7.มีบรรณานุกรม
- 3.8.มีอุปกรณ์อื่นๆ เสริมนอกจากหนังสือ เช่น ภาพยนตร์ เทปวีดีโอ เป็นต้น

4.ด้านการตรวจสอบคุณภาพหนังสือ (Verification)

- 4.1.มีหลักฐานจากสำนักพิมพ์เสนอจำนวนครั้งที่พิมพ์ แสดงการนำหนังสือไปทดสอบกับเด็กก่อนและมีการปรับปรุงแก้ไขก่อนการพิมพ์จำหน่าย
- 4.2.มีหลักฐานจากสำนักพิมพ์ว่าตั้งแต่มีการพิมพ์หนังสือออกจำหน่าย และกลุ่มนักเรียนที่ใช้หนังสือนั้นมีการเรียนรู้จากหนังสือได้อย่างเป็นที่น่าพอใจ

5.ด้านมาตรฐานการผลิต (Mechanical Standards)

- 5.1.มีรูปแบบชัดเจนและเรียบง่าย
- 5.2.ระยะห่างระหว่างบรรทัดพอเหมาะทำให้สามารถอ่านข้อความได้ง่าย
- 5.3.ความยาวแต่ละบรรทัดเหมาะสมต่อการอ่าน

5.4. กระดาษคุณภาพดีและทนทาน

5.5. เข้าเล่มแข็งแรงโดยเฉพาะปก

5.6. จัดหน้าหนังสือที่ง่ายต่อการอ่าน

Callahan and Clark (1988) ได้เสนอเกณฑ์ในการคัดเลือกหนังสือเรียน ซึ่งสามารถนำมาปรับให้เป็นเกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียนได้ดังนี้

1. ครั้งที่พิมพ์หนังสือ พิมพ์ครั้งสุดท้ายเมื่อไร
2. คนแต่งหนังสือคือใคร มีคุณวุฒิตรงตามสาขา เขียนได้ชัดเจนหรือเปล่า
3. หนังสือมีหัวข้อครอบคลุมเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของวิชา
4. มีการเรียงลำดับแต่ละหัวข้อเหมาะสม สามารถละเว้นบางหัวข้อที่ไม่เป็นประโยชน์ได้หรือเปล่า
5. มีเนื้อหาถูกต้อง ไม่มีอคติ และเป็นปัจจุบัน
6. แนวความคิดชัดเจนและเป็นปัจจุบัน มีการพัฒนารายละเอียดอย่างเพียงพอ หรือพยายามโน้มน้าวจิตใจร่วมกับความคิดอื่นอย่างรัดกุมหรือไม่
7. การใช้ภาษาและคำศัพท์เหมาะสมกับระดับอายุของนักเรียน
8. มีการให้ความรู้พื้นฐาน และประสบการณ์ที่เด็กยังไม่เคยพบมาก่อน
9. ผู้เขียนมีการใช้หัวข้อ การสรุปย่อ และการออกแบบที่ดี เปิดโอกาสให้ผู้อ่านได้ใช้จินตนาการ ความรู้ทั่วไป การประยุกต์และการประเมินเนื้อหา
10. มีหน้าสารบัญ คำนำ ดัชนี ภาคผนวก และบรรณานุกรม
11. หนังสือมีการแนะนำการใช้กับวัสดุอื่นเสริมหรือไม่
12. มีการแนะนำกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้
13. มีการแนะนำกิจกรรมที่หลากหลายพอเพียงกับนักเรียนทุกระดับความสามารถ
14. ผู้เขียนมีข้อมูลค้นคว้าอย่างพอเพียง
15. หนังสือมีภาพประกอบที่ดีหรือไม่ ภาพประกอบถูกต้องกับจุดมุ่งหมายและมีคำอธิบายภาพประกอบ ตำแหน่งของภาพอยู่ใกล้กับข้อความ มีการออกแบบภาพประกอบ
16. หนังสือมีแผนที่ ตารางข้อมูล แผนภูมิอย่างเหมาะสม ไม่นั่นเกินไป
17. หนังสือมีขบวนการผลิตที่ดี แข็งแรงทนทาน
18. หนังสือดูดี ตัวอักษรชัดเจนน่าอ่าน กระดาษดูแล้วสบายใจ มีการเว้นขอบกระดาษขาวอย่างพอเพียง

Guater, Estes and Schwab (1995) ได้เสนอเกณฑ์ในการพิจารณาเลือกวัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้ในการเรียนการสอน ซึ่งสามารถนำมาใช้ศึกษาหนังสือเรียนได้ดังนี้

1. จุดเน้น (Emphasis)

- 1.1. สื่อการสอนต้องมีวัตถุประสงค์ชัดเจนสำหรับผู้เรียน

1.2.แนวความคิดต่างๆ มีการตรวจทานแก้ไขหรือมีการศึกษาอย่างมีหลักเกณฑ์ และเลือกเฉพาะหัวข้อที่สำคัญๆ

1.3.หัวเรื่องรองต่างๆ สามารถทำนายเนื้อหาที่ตามมาได้อย่างถูกต้อง

1.4.แนวความคิดของแต่ละบทชัดเจนตั้งแต่ส่วนเริ่มต้นจนถึงตอนจบ

1.5.มีการให้แนวคิดไปในทางที่ดี

1.6.ผู้แต่งมุ่งอธิบายแนวคิดที่สำคัญ

1.7.หัวข้อรองมีส่วนอธิบายตัวอย่างต่างๆ ด้วย

2.เอกภาพ (Unity)

2.1.สื่อการสอนมีแนวคิดชัดเจนสัมพันธ์กับความคิดหลักและจุดหลักของวิชา

2.2.สื่อการสอนมุ่งเน้นเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องเท่านั้น

2.3.ในแต่ละย่อหน้าข้อความต่างๆ จะจบในตัวเอง แต่ละข้อความที่ใส่ลงไปต้องสัมพันธ์กับส่วนอื่นๆ ทั้งหมด

2.4.สื่อการสอนก่อให้เกิดข้อค้นพบ แนวความคิด และการแสดงเหตุผล

3.ความต่อเนื่อง (Coherence)

3.1.แต่ละย่อหน้าประกอบด้วยกรเขียนเป็นส่วนๆ จบในตัวเอง มีโครงร่างที่ง่าย และต้องสัมพันธ์กับแนวคิดอื่นๆ ในแต่ละบท

3.2.แนวคิดต่างๆ ที่ผู้แต่งกล่าวถึงมีการอ้างอิงอย่างถูกต้อง

3.3.แนวคิดที่สำคัญมีความสัมพันธ์ชัดเจนในแต่ละบท มีเหตุมีผล มีเงื่อนไข มีการเปรียบเทียบ และความขัดแย้ง

4.ความพิถีพิถันในการกล่าวซ้ำ (Repetition and Elaboration)

4.1.แนวคิดใหม่ๆ มีความกระชับและสัมพันธ์กับแนวคิดเดิม

4.2.การแนะนำแนวคิดใหม่ๆ เป็นการเสริมความเข้าใจให้ผู้อ่านมากขึ้น

4.3.การใช้วัสดุอื่นๆ ประกอบจะต้องพิถีพิถันให้มีแนวคิดเดียวกันกับส่วนอื่นๆ

4.4.มีการกล่าวถึงส่วนต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว

4.5.วัสดุเสริมต่างๆ ช่วยให้นักเรียนมีการอภิปรายถึงแนวคิดต่างๆ ก่อน

4.6.มีการกล่าวซ้ำถึงแนวคิดที่สำคัญๆ

4.7.มีการสร้างแนวความคิดที่เฉพาะเจาะจงมากกว่าความคิดเห็นทั่วไป

4.8.มีการยกตัวอย่างชัดเจนสัมพันธ์กับจุดเน้น โดยเฉพาะภาพประกอบ

5.คำศัพท์เหมาะสม (Appropriate Vocabulary)

5.1.ใช้คำที่คุ้นเคยมากกว่าคำศัพท์เทคนิค

5.2.มีการอธิบายคำศัพท์เทคนิคด้วยภาษาง่ายๆ มีการเน้นด้วยตัวอักษรหนาหรือให้เด่น

5.3.การพัฒนาแนวความคิดด้วยความเข้าใจที่ดี

6.เหมาะสมกับผู้ใช่ (Audience Appropriateness)

6.1.ผู้แต่งมีการให้เหตุผลประกอบการอธิบาย

6.2.ถ้าวัสดุนั้นเกี่ยวกับสิ่งใหม่ควรให้ข้อมูลแก่นักเรียนก่อนนำมาสู่บทเรียน

6.3.คำศัพท์ การเปรียบเทียบ การอุปมา การใช้ภาษาและความเหมาะสมของ

ตัวอย่างต้องเป็นที่น่าสนใจของผู้อ่าน

6.4.แนวความคิดทั้งหมดเป็นปัจจุบัน

7.รูปแบบ (Format)

7.1.มีการจัดรูปเล่มที่น่าสนใจ

7.2.วัสดุมีการออกแบบกราฟิก มีการอธิบายความคิดพร้อมตัวอย่างประกอบ

7.3.มีการใช้ตัวอักษรเอียง ตัวอักษรหนา และการเว้นช่องไฟอย่างเหมาะสม

7.4.มีการจัดเครื่องช่วยการเรียนรู้อย่างพอเพียง เช่น ดัชนี บรรณานุกรม

สารบัญ เป็นต้น

8.คุณภาพของคำถาม (Caliber of Questions)

คำถามต้องช่วยให้ผู้เรียนเกิดการคิด 6 ระดับ ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ การประยุกต์ใช้ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และการประเมิน

Mellott (1964) ได้เสนอเกณฑ์ในการพิจารณาเลือกหนังสือเรียน สำหรับเลือกใช้ในการเรียนการสอน ไว้ 5 ด้าน ดังนี้

1.ด้านการเรียบเรียง (Organization)

พิจารณาหัวข้อต่างๆ ในหนังสือเรียนมีความเหมาะสม และเป็นที่น่าสนใจของนักเรียน วัตถุประสงค์ของหนังสือมีขอบเขตครอบคลุมจุดประสงค์ของวิชา

2.ด้านเนื้อหา (Content)

พิจารณาว่าเนื้อหา มีความชัดเจน มีการอ้างอิงแนวความคิดหรือไม่ มีคำศัพท์ที่นักเรียนเข้าใจบ้างหรือไม่ มีการจัดลำดับเนื้อหาชัดเจน มีการใช้ภาษาเป็นที่ยอมรับ

3.ด้านวิธีการนำเสนอ (Method)

หนังสือต้องมีการแนะนำวิธีการต่างๆ ที่เกี่ยวกับความคิดที่เป็นประโยชน์จากแหล่งความรู้อื่นๆ มีการใช้วัสดุต่างๆ ประกอบ มีการประเมินผล มีการสรุปย่อ และการนำไปประยุกต์ใช้ กิจกรรมจะต้องสามารถกระตุ้นเร้าความสนใจของเด็ก เป็นกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ ภายใต้ขอบเขตที่สามารถทำได้จริงในโรงเรียนและสังคม กิจกรรมง่ายสำหรับนักเรียนที่เรียนอ่อน และกิจกรรมที่ซับซ้อนสำหรับนักเรียนที่เรียนเก่ง

4.ด้านภาพประกอบ (Illustrations)

ภาพประกอบมีประโยชน์มากสำหรับเด็ก เสริมการเรียนการสอน ภาพประกอบที่ดีต้องมีความน่าสนใจ สามารถกระตุ้นความรู้สึกและเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ รวมทั้งแผนที่ แผนภูมิ ตารางข้อมูลที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ

5.ด้านสิ่งที่ปรากฏโดยทั่วไป (General Appearance)

ความทนทานของหนังสือ กระดาษที่ใช้พิมพ์ การเข้าเล่ม ชนิดของภาพประกอบสี ซึ่งล้วนมีความสัมพันธ์กับราคาหนังสือ

จากเกณฑ์คุณภาพสื่อการเรียนรู้ประเภทหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ และเกณฑ์การศึกษาหนังสือเรียนของนักวิชาการ ซึ่งได้แก่ ศักดิ์ศรี ปาณะกุล (2521) โกชัย และสมพร สาริกบุตร (2521) นพคุณ คุณาชีวะ (2530) Brown and Lewis (1976) และ Mellott (1964) ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเกณฑ์เหล่านี้และสรุปองค์ประกอบของหนังสือเรียนที่นักวิชาการเหล่านั้นกล่าวถึงในเกณฑ์การศึกษาหนังสือเรียน มาสร้างเป็นเกณฑ์การศึกษาหนังสือเรียน ศิลปศึกษา กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 โดยพิจารณาองค์ประกอบของหนังสือเรียนในทั้ง 5 ด้าน ดังต่อไปนี้

1. ด้านผู้แต่ง
2. ด้านเนื้อหา
3. ด้านกิจกรรมศิลปะ
4. ด้านภาพประกอบ
5. ด้านการออกแบบและคุณภาพการพิมพ์

7. แนวทางการพัฒนาหนังสือเรียนทัศนศิลป์ ช่วงชั้นที่4

7.1 ด้านผู้แต่ง

จินตนา ไบกาชุยี (2538) กล่าวถึง คุณสมบัติผู้แต่งหนังสือเรียนว่า คุณสมบัติที่จำเป็นมากอย่างหนึ่งที่ผู้แต่งหนังสือเรียนจะต้องมี นอกเหนือไปจากการเป็นผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญในเนื้อหาที่จะเขียนแล้ว ต้องเป็นผู้ที่อ่านมากและเขียนมาก จนเกิดความชำนาญในการใช้ภาษาเพื่อการถ่ายทอดความรู้ที่ตนสั่งสมเอาไว้ออกมา จนผู้อ่านสามารถเข้าใจเนื้อหาได้เป็นอย่างดี

สมพร จารุณี (2533) กล่าวว่า ผู้แต่งและสำนักพิมพ์เป็นเครื่องรับประกันคุณภาพของหนังสือเรียน หนังสือเรียนควรระบุชื่อสำนักพิมพ์และชื่อผู้แต่ง รวมทั้งคุณสมบัติและประสบการณ์ของผู้แต่งไว้ด้วย ถ้ามีผลงานทางวิชาการของสำนักพิมพ์และผู้แต่ง รวมทั้ง

คุณสมบัติและประสบการณ์ของผู้แต่งไว้ด้วย ถ้ามีผลงานทางวิชาการของสำนักพิมพ์และผู้แต่ง จะช่วยสะท้อนให้เห็นความน่าเชื่อถือของหนังสือได้ดียิ่งขึ้น

นอกจากนี้ มาลินี ฝโลประการ (2537) กล่าวถึง การพิจารณาผู้แต่งหนังสือเรียนว่า ผู้แต่งหนังสือเรียนนั้นควรมีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่เขียนและมีประสบการณ์ในการเขียน สำหรับการเขียนหนังสือเรียน ควรพิจารณาด้วยว่า ผู้แต่งควรมีประสบการณ์ในการสอน รวมถึงเรื่อง ความเชี่ยวชาญและความถนัดของผู้แต่งในการเขียนคนเดียวหรือเป็นคณะด้วย

งานของผู้แต่งหนังสือวิชาการประกอบด้วย (สมพร จารุณี, 2540)

1. ผู้แต่งต้องรู้จักจุดมุ่งหมายของหนังสือ ผู้แต่งต้องหวังให้ผู้อ่านเกิดความรู้ ความเข้าใจ เห็นความสำคัญของความรู้ และสามารถนำไปเป็นประโยชน์แก่ชีวิตได้ ผู้แต่งจำเป็นต้อง วิเคราะห์และกำหนดจุดมุ่งหมายของการเขียนและหนังสือที่จะเขียนขึ้นอย่างชัดเจน

2. ผู้แต่งต้องรู้จักผู้อ่านของตนเอง ผู้แต่งต้องรู้จักและวิเคราะห์ผู้อ่านที่เป็น กลุ่มเป้าหมายเป็นอย่างดี ทั้งเรื่องอายุ ประสบการณ์ ความรู้เดิมที่มีอยู่ สติปัญญา และความ เข้าใจ แล้วจึงวางแผนเกี่ยวกับการกำหนดจุดมุ่งหมาย การเลือกสรรเนื้อหา และการเสนอเนื้อหา ที่เหมาะสม เพื่อผู้อ่านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายจะสามารถทำความเข้าใจและนำไปใช้ประโยชน์ได้

3. ผู้แต่งต้องมีความรู้เรื่องการเขียน ผู้แต่งที่ศึกษาวิธีการเขียนและนำหลักการและ เทคนิคการเขียนมาใช้จะช่วยผู้อ่านได้มาก คุณสมบัติของการเขียน ซึ่งส่งเสริมการอ่านและการ ทำความเข้าใจนั้น ผู้แต่งหนังสือทุกคนควรเรียนรู้และนำไปใช้ประโยชน์จะทำให้หนังสือที่น่าอ่าน และน่าสนใจขึ้น

4. ผู้แต่งต้องมีความรู้เกี่ยวกับการใช้ภาษา ผู้แต่งหนังสือควรมีความสามารถในการใช้ ภาษาเขียนถ่ายทอดความรู้และความคิดออกเป็นภาษาหนังสือที่ถูกต้อง สละสลวย ชัดเจน และ เหมาะกับผู้อ่านกลุ่มเป้าหมาย ผู้แต่งจะต้องปรับการใช้ภาษาในการเขียนให้เหมาะสมกับผู้อ่าน กลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมีความแตกต่างกันในเรื่องวัย ประสบการณ์ และพื้นภูมิหลัง เพื่อให้ผู้อ่าน สามารถอ่านหนังสือเข้าใจได้

7.2 ด้านเนื้อหา

ความหมายของเนื้อหา

เนื้อหาเป็นองค์ประกอบของหนังสือที่มีบทบาทและความสำคัญมากที่สุด การกำหนด และการคัดเลือกเนื้อหาจะต้องมีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร และสัมพันธ์กับการ เรียนการสอน เนื้อหาจะต้องมีความถูกต้องและตรงตามหลักวิชาการในสาขาวิชานั้น ๆ มีการ อ้างอิงแหล่งเนื้อหาที่สำคัญ และเน้นรายละเอียดที่เหมาะสมสอดคล้องกับประสบการณ์และวัย ของนักเรียน (จินตนา ไบกาชุยี่, ม.ป.ป.) ซึ่งกล่าวได้ว่าเนื้อหา มีบทบาทในการกำหนดลักษณะ และประเภทเนื้อหาของการเรียนรู้ และเนื้อหายังเป็นตัวกำหนดกิจกรรมแต่ละประเภท รวมทั้ง

เป็นเครื่องมือในการประเมินผลการเรียนรู้อีกด้วย (ชาญชัย อาจินสมาจาร, 2537) นักวิชาการและนักการศึกษาหลายท่านได้แสดงทัศนะและอธิบายความหมายของเนื้อหาไว้ดังนี้

ดายเมอร์ท (Diemert, 1980) อธิบายว่า เนื้อหาเป็นกระบวนการทางความรู้และทักษะที่ตรงกับสาขาวิชา เป็นส่วนที่จะช่วยให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการเรียนรู้จนเกิดประสบการณ์ และเกิดสมรรถภาพตามขอบเขตของเนื้อหาที่ได้กำหนดขึ้นมา เพื่อเสริมสร้างความคิดสติปัญญาในขั้นพื้นฐาน

ยูเนสโก (Unesco, 1986) อธิบายว่า เนื้อหาเป็นองค์ประกอบที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรียนและสื่อประเภทอื่น ๆ ประกอบด้วยเนื้อหา 2 ส่วน คือ เนื้อหาส่วนที่เป็นทฤษฎีและเนื้อหาส่วนที่เป็นปฏิบัติ โดยสามารถนำมาพัฒนา ปรับปรุง ดัดแปลง และประยุกต์ข้อมูลให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับกลุ่มนักเรียน

สุชาติ เกาทอง (2538) อธิบายว่า เนื้อหา หมายถึง หลักการและแนวคิดที่เป็นทฤษฎีและการปฏิบัติที่นำมาใช้ในกระบวนการปฏิบัติกิจกรรมและการทำงานได้อย่างเป็นระบบ

วุฒิ วัฒนสิน (2530) อธิบายว่า เนื้อหา หมายถึง ความรู้และมวลประสบการณ์ต่าง ๆ ที่มีความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ เป็นส่วนที่จะตอบสนองต่อหลักสูตร

บันลือ พฤกษ์วัน (2524) อธิบายว่า เนื้อหา คือ สิ่งที่กำหนดให้เรียนซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้เกิดประสบการณ์ และช่วยฝึกฝนให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามที่สังคมต้องการ

จากความหมายที่นักการศึกษาให้คำอธิบายไว้สรุปได้ว่า เนื้อหา หมายถึง องค์ประกอบที่เป็นมวลความรู้หรือประสบการณ์ ที่มีการนำมาจัดระบบให้สอดคล้องกับการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน สอดคล้องกับความต้องการของสังคม อันจะเป็นแนวทางในการศึกษาในระดับสูงต่อไป ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาในภาคทฤษฎีและเนื้อหาในภาคทักษะการปฏิบัติ

ลักษณะของเนื้อหาวิชาศิลปศึกษา

การกำหนดเนื้อหาวิชาศิลปศึกษา ต้องคำนึงถึงโครงสร้างของเนื้อหาวิชาเป็นสำคัญ เพื่อที่จะนำเสนอเนื้อหาได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนกับวิชาศิลปศึกษา

ควอฟอร์ด (Crowford, 1982) กล่าวว่า ลักษณะของเนื้อหาวิชาศิลปศึกษาทั้งที่เกี่ยวกับความรู้ทั่วไปและกิจกรรมศิลปะจะอยู่ในขอบเขตและโครงสร้าง ดังนี้

1. นำเสนอหลักการ กฎเกณฑ์ ทฤษฎีตรงตามข้อเท็จจริง
2. เน้นความเป็นธรรมชาติและลักษณะเฉพาะทางศิลปะ
3. เลือกสรรเทคนิคและกระบวนการในการสร้างสรรค์กิจกรรมศิลปะ
4. สอดแทรกเนื้อหาทางด้านศิลปวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมเกี่ยวกับศิลปะ
5. สอดคล้องและสัมพันธ์กับพื้นฐานการเรียนวิชาอื่น ๆ

คลาก (Clark, 1975) อธิบายว่า เนื้อหาวิชาศิลปะศึกษาคควรมีลักษณะของการนำเสนอเนื้อหา ดังนี้

1. เป็นทฤษฎี กฎเกณฑ์ หลักการที่สัมพันธ์กับเนื้อหา
 2. มีการอ้างอิงทฤษฎีและสาระสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดการเห็นคุณค่า เกิดความซาบซึ้ง และเกิดการสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรม
 3. สอดแทรกแนวความคิดและทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้เรียน
 4. มีการพัฒนาทฤษฎีที่สามารถช่วยให้เกิดความง่ายต่อการทำความเข้าใจ
- ลักษณะเนื้อหาทางด้านศิลปะศึกษาจึงเป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ ทฤษฎี หรือหลักการเพื่อนำมาใช้ปฏิบัติกิจกรรม โดยมุ่งเน้นถึงความ เป็นธรรมชาติของวิชาศิลปะศึกษา เนื้อหาจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชีวิตและสิ่งแวดล้อม โดยมีการสอดแทรกให้เห็นถึงความสัมพันธ์ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้างสรรค์งานศิลปะ

หลักเกณฑ์ในการกำหนดเนื้อหาวิชาศิลปะศึกษา

นักการศึกษาหลายท่านได้อธิบายถึงหลักเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกเนื้อหาไว้ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ยูเนสโก (Unesco, 1987) กล่าวว่า การพิจารณาคัดเลือกเนื้อหา คือ การเลือกเนื้อหาความรู้ที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายทั่วไปและจุดมุ่งหมายเฉพาะทาง ลักษณะของเนื้อหาจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการค้นคว้า สอบสวน สืบสวน และเนื้อหาทฤษฎีหลักการที่สัมพันธ์กับหลักจิตวิทยา กลุ่มอายุ และระดับความรู้ของนักเรียน แนวทางในการพิจารณาคัดเลือกเนื้อหาต้องมีการกำหนดจุดประสงค์เฉพาะทาง คือ

1. กำหนดหัวข้อเรื่องหรือขอบเขตที่จะต้องศึกษาที่มีเนื้อหา มุ่งเน้นให้เกิดทักษะกระบวนการในการศึกษาอย่างมีเหตุผล มีกรอบเป็นมาตรฐานสามารถตรวจสอบและทดสอบได้ง่าย
2. กำหนดเนื้อหาที่มีความรวบรัด ยึดหยุ่น มีความยากง่ายเหมาะสมกับระดับการเรียนรู้ของนักเรียน
3. กำหนดบทสรุปและบทแนะนำเกี่ยวกับเนื้อหา เพื่อให้นักเรียนใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติกิจกรรม

อเนก รัตนปิยะภาภรณ์ (2528) ได้เสนอแนวทางในการพิจารณาเนื้อหาในการเลือกใช้หนังสือเรียน พอสรุปได้ดังนี้

1. พิจารณาความลึกและความกว้างในเนื้อหาวิชาของหนังสือเรียน เพราะหนังสือเรียนแต่ละเล่มจะมีผู้เรียบเรียงที่มีความสามารถและความชำนาญแตกต่างกันไป

2. เนื้อหาวิชาของหนังสือเรียนต้องมีความเหมาะสมของสำนวนภาษาและวิธีการเรียบเรียง เพราะหนังสือเรียนที่ดีควรใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย และเรียงลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยากตามลำดับขั้นตอน

3. ต้องมีการพัฒนาเนื้อหาข้อเท็จจริงและความทันสมัยในหลักวิชา เพราะในปัจจุบันพัฒนาการทางวิชาการและเทคโนโลยีได้ขยายออกไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง

อเนก รัตนปิยะภากรณ์ (2531) กล่าวถึงหลักเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกเนื้อหาไว้ว่า ต้องมีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร สอดคล้องกับจุดประสงค์ของคำอธิบายรายวิชา รวมทั้งมีการสอดแทรกแนวคิดที่เป็นนวัตกรรมใหม่ ๆ ที่มีความทันสมัยเหมาะสมกับความสนใจและระดับอายุของผู้เรียน

สังัด อุทรานันท์ (2528) ให้เกณฑ์ในการคัดเลือกเนื้อหาไว้ดังนี้

1. เนื้อหาต้องมีความถูกต้อง เป็นข้อมูลที่สามารถพิสูจน์ได้
2. เนื้อหาเหมาะสมกับวัยและความสามารถในการเรียนรู้
3. เนื้อหามีการกำหนดขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญพิเศษในสาขาวิชานั้น ๆ
4. เนื้อหามีความน่าสนใจ

อรสา ปราชญ์นคร (2525) อธิบายว่า การคัดเลือกเนื้อหาควรคำนึงถึงเกณฑ์ดังต่อไปนี้

1. เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดออกมา
2. เนื้อหาเป็นสิ่งที่มิประโยชน์
3. เนื้อหาส่งเสริมให้รู้จักการนำตนเองอย่างฉลาด
4. เนื้อหาสอดคล้องกับอุดมคติตามหลักประชาธิปไตยและการพัฒนาสังคม
5. เนื้อหาเกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการศึกษาของโรงเรียน

อินโลว์ (Inlow, 1963) ให้เกณฑ์ในการพิจารณาลักษณะของเนื้อหาไว้ดังนี้คือ

1. เนื้อหาตรงตามจุดประสงค์และความสำคัญของวิชา
2. เนื้อหาดีมีประสิทธิภาพ
3. เนื้อหาสอดคล้องกับระดับชั้นเรียน
4. เนื้อหานำเสนอส่วนที่เป็นนวัตกรรมใหม่ ๆ
5. เนื้อหานำเสนอข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริง

สมพร จารุณภู (2540) กล่าวว่า เนื้อหาเป็นส่วนสำคัญที่สุดของหนังสือเรียน เนื้อหาจะต้องถูกต้อง ควรเสนอข้อมูลที่ทันสมัย สารที่เป็นความรู้และความคิดรวบยอดจะต้องชัดเจน

ไม่ยากซับซ้อนเกินกว่าวัยและระดับประสบการณ์ความรู้ของผู้อ่านที่พอจะรับรู้และทำความเข้าใจได้ มีการแบ่งเป็นบท เป็นตอน เป็นหัวข้อใหญ่ หัวข้อย่อย ที่จะช่วยผู้อ่านสามารถติดตามเรื่องและทำความเข้าใจได้ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถเห็นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อยต่าง ๆ ย้อนไปหาความคิดหลักของแต่ละหัวข้อ แต่ละตอน แต่ละบทของหนังสือเรียนทั้งเล่ม

นอกจากหนังสือเรียนจะมีเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับหลักการ โครงสร้าง และจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตร และตรงตามจุดประสงค์ของรายวิชาแล้ว รายละเอียดของเนื้อหาและการนำเสนอเนื้อหาจะต้องถูกต้องตามหลักวิชา และเหมาะสมกับผู้เรียนเป็นสำคัญ (ซุลีพร พงษ์สมบูรณ์, 2531)

โดยหนังสือเรียนที่มีคุณภาพดี ควรมีการวางแผน จัดระบบเนื้อหา หรือการสร้างโครงสร้างเนื้อหาไว้อย่างชัดเจน เพื่อครอบคลุมขอบข่ายเนื้อหาทั้งหมด (จินตนา ไบกาซูยี, 2538)

ข้อสังเกตในการสร้างโครงสร้างเนื้อหา มีดังนี้

1. มีความชัดเจน ส่วนประกอบของเนื้อหาต่าง ๆ ต้องมีความชัดเจน ผู้อ่านหรือนักเรียนสามารถเข้าใจหรือจับสาระสำคัญของเนื้อหาได้

2. มีความสอดคล้อง โครงสร้างเนื้อหาของหนังสือตลอดทั้งเล่มที่ผู้แต่งกำหนดจะต้องสอดคล้องกับโครงสร้างเนื้อหาวิชาของศาสตร์นั้น หรือสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การเรียนรู้ตามรายวิชา หรือสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายการเรียนรู้เฉพาะที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเป็นกรณีพิเศษ

3. มีระบบแบบแผน โครงสร้างภายในบทแต่ละบทจะต้องมีแบบแผนและใช้สม่ำเสมอเหมือนกันตลอดทั้งเล่ม

นอกจากเนื้อหาสาระที่ประกอบไว้ในหนังสือเรียนแล้ว เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้อ่านหรือนักเรียนสามารถตรวจสอบความเข้าใจของตนเอง ควรมีการเสนอแนะกิจกรรมให้นักเรียนได้ทำโดยลำพังหรือเป็นกลุ่มหรือทำร่วมกับครู เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความชำนาญและการใช้ความคิดให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

วุฒิ วัฒนสิน (2541) กล่าวว่า ในการจัดกิจกรรมในเนื้อหาควรต้องคำนึงถึงความพร้อมตามวุฒิภาวะเป็นสำคัญ เพราะการจัดกิจกรรมทางศิลปศึกษาให้กับผู้เรียนในแต่ละวัยมีความแตกต่างกัน ในระดับมัธยมศึกษาผู้เรียนอยู่ในช่วงวัยรุ่น การจัดกิจกรรมด้านเนื้อหาควรคำนึงถึงความสนใจ การแสดงออกตามธรรมชาติของวัตถุและสิ่งแวดล้อม ผู้เรียนยังต้องการสิ่งที่เป็นเหตุผล สนใจสิ่งที่มีความหมายสำหรับชีวิต คำนึงถึงความสนใจ การแสดงออกตามธรรมชาติของวัตถุและสิ่งแวดล้อม ผู้เรียนยังต้องการสิ่งที่เป็นเหตุผล สนใจสิ่งที่มีความหมายสำหรับชีวิตส่วนตัวของเขา และสนใจเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน

จากการศึกษาของ คณิงหา สุภานันท์ (2544) พบว่า เนื้อหาจากหนังสือเรียนที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับด้านศิลปะปฏิบัติ ซึ่งสังเกตได้อย่างชัดเจนและการจัดการ

เรียนการสอนยังคงให้ความสำคัญกับการสอนด้านศิลปะปฏิบัติที่เป็นการฝึกทักษะและมีผลผลิตเป็นผลงานศิลปะที่ปรากฏเป็นรูปธรรมมากกว่าด้านอื่น ๆ

ทฤษฎีทางศิลปะศึกษาที่นำมาใช้ในการพัฒนาเนื้อหาวิชาทัศนศิลป์

แนวทางการเรียนรู้ศิลปะตามแนวความคิด Discipline-based Art Education (DBAE)

การศึกษาและศิลปะศึกษาในสหรัฐอเมริกาและยุโรป ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นกระแสการศึกษาแบบพิพัฒนาการนิยม (Progressivism) ที่สอดคล้องกับกระบวนการเสรีภาพและลัทธิสมัยใหม่ ในสังคมมีการเรียนการสอนแบบยึดถือเด็กเป็นศูนย์กลาง (Child-centered Movement) เน้นการแสดงออกเฉพาะตัว ทั้งกระบวนการศึกษาและศิลปะศึกษา อิทธิพลของการศึกษาแบบพิพัฒนาการนิยมแพร่เข้าสู่สังคมไทยจากผู้ที่ไปศึกษาในสหรัฐอเมริกาและยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยาลัยวิชาการศึกษา แนวคิดและการปฏิบัติได้พัฒนาสืบมาในสังคมไทย ช่วงทศวรรษ 1970-1980 ได้มีกระบวนการเคลื่อนไหวความคิดทางการศึกษาและศิลปะศึกษาเกิดขึ้นใหม่ในสหรัฐอเมริกา โดยมุ่งเน้นแบบแผนหรือหลักเกณฑ์แทนการแสดงออกเฉพาะตัว (self-expression) พัฒนาการดังกล่าวประสานสัมพันธ์กับพัฒนาการของลัทธิหลังสมัยใหม่ ศิลปะศึกษาเชิงแบบแผน หรือแนวทางการเรียนรู้ศิลปะตามแนวคิดแบบ Discipline-based Art Education (DBAE) ซึ่งประกอบด้วยแกนความรู้ทางศิลปะศึกษา 4 แกน คือ

1. **แกนประวัติศาสตร์ศิลป์ (Art History)** เป็นแกนที่ถ่ายทอดถึงความเป็นมาของศิลปะและศิลปินที่เกี่ยวกับศิลปะวัฒนธรรม ความเป็นมาและประวัติการสร้างงานศิลปะ ตลอดจนความสัมพันธ์จากอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาและสร้างผลงานศิลปะของผู้เรียน ช่วยให้ผู้เรียนมีโลกทัศน์ที่กว้างขึ้น อีกทั้งยังซาบซึ้งถึงคุณค่าของศิลปะวัฒนธรรมของชาติตน และยอมรับซาบซึ้งในความงามของศิลปะวัฒนธรรมของผู้อื่น

2. **แกนสุนทรียศาสตร์ (Art Aesthetic)** เป็นแกนที่สะท้อนให้เห็นผลของประสบการณ์ทางสุนทรียศาสตร์ ซึ่งช่วยให้ผู้เรียนมีความเข้าใจเห็นคุณค่าของความงามทั้งในธรรมชาติและในศิลปะ สามารถรับรู้เกี่ยวกับความงามในสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความพึงพอใจในความงามอันเป็นรากฐานของศิลปะ ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการรับรู้ทางศิลปะจากประสาทสัมผัสต่างๆ โดยการฝึกทักษะจากการปฏิบัติจริง

3. **แกนศิลปะวิจารณ์ (Art Criticism)** เป็นแกนที่ให้ความสำคัญต่อการรับรู้ การบรรยาย การวิเคราะห์ และการตีความ ในการประเมินผลงานศิลปะช่วยให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนการวิจารณ์หรือศึกษาบทวิจารณ์ของนักวิจารณ์ เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนเป็นผู้มีความรอบรู้ละเอียดละออ มีความเป็นประชาธิปไตย กล้าคิดกล้าแสดงออกอย่างมีเหตุผล ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ซึ่งจะเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองและปรับปรุงผลงาน

4. **แกนศิลปะปฏิบัติ (Art Production)** เป็นแกนที่สนับสนุนให้ผู้เรียนสร้างผลงานทางศิลปะทำให้เกิดประสบการณ์โดยตรง ช่วยให้ได้ฝึกทักษะด้วยตนเอง ทั้งในด้านการตัดสินใจและการใช้ความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนรู้จักแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาเกี่ยวกับคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์โดยสัมพันธ์กับการจัดองค์ประกอบศิลป์

หลังจากนั้นก็ยังมีนักศิลปศึกษามากมายที่พัฒนากระบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับแนวความคิดดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็น Hary Broudy, Edmund Burke Feldman, Monroe C. Beardsley, Manuel Barkan, Laura Champman, Elliot W. Eisner, Ernest L. Boyer ฯลฯ เป็นความพยายามที่มุ่งพัฒนากระบวนการเรียนการสอนศิลปะในระบบโรงเรียน ให้เด็กได้รับประสบการณ์ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ สุนทรียศาสตร์ ศิลปวิจารณ์ และศิลปะปฏิบัติ ได้มีการนำเสนอทฤษฎีในการเรียนการสอนตามแกนดังกล่าว ด้วยหลักเกณฑ์หรือแบบแผนมากมาย ซึ่งหลักเกณฑ์ดังกล่าวได้ส่งผลให้ศิลปศึกษาพัฒนาไปสู่การสร้างความรู้ (Cognitive Domain) เป็นประเด็นนำ

ด้วยความเชื่อดังกล่าวได้ส่งผลให้ศิลปศึกษาเชิงแบบแผน หรือแนวทางการเรียนรู้ศิลปะตามแนวคิดแบบ Discipline-based Art Education (DBAE) พัฒนาผู้ที่ผ่านแนวความคิดและกระบวนการเรียนการสอนนี้ มองและสร้างสรรค์ศิลปะด้วยหลักความรู้ ความคิด ความงาม สร้างความสมดุลในการรับรู้และการสร้างสรรค์ ระหว่างสุนทรียศาสตร์เชิงปรัชญาและสุนทรียศาสตร์เชิงวิทยาศาสตร์ (philosophical and scientific aesthetics) ในปัจจุบัน

สังคมไทยได้รับกระแสความคิดศิลปศึกษาเชิงแบบแผน Discipline-based Art Education (DBAE) ในช่วงเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ซึ่งแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวได้รับการพัฒนาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทในสังคมไทย ปรับประยุกต์ตัวความรู้ ความคิด และประสบการณ์ให้สอดคล้องกับระบบและวุฒิภาวะของผู้เรียน การพัฒนาแนวคิดและกระแสสากลดังกล่าว ได้พัฒนาขึ้นในสังคมไทยในช่วงเวลาที่กระแสสังคมและการศึกษากำลังปฏิรูปอย่างเร่งด่วน เพื่อแสวงหาความพร้อมในการแข่งขันในสังคมโลก ความสมดุลของภูมิปัญญา การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง การอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติแวดล้อมอย่างสันติสุข

นักศิลปศึกษาหลายท่านได้กล่าวถึงแนวทางการเรียนรู้ศิลปะตามแนวคิด Discipline-based Art Education (DBAE) ไว้ดังนี้

Getty Center for Education in the Arts (1995) กล่าวถึงการเรียนรู้ศิลปะตามแนวคิด Discipline-based Art Education (DBAE) ไว้ว่า หมายถึง วิธีการเรียนรู้ศิลปะโดยอาศัยการบูรณาการองค์ความรู้ 4 แขนงวิชาเป็นแกนในการจัดการเรียนรู้ ทั้งทางด้าน การกำหนดวัตถุประสงค์ เนื้อหาสาระ กิจกรรมการเรียนรู้ การประเมินผล และสื่อการเรียนรู้ ซึ่งผู้สอนสามารถประยุกต์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ให้เกิดความเหมาะสมสอดคล้องกับการเรียนรู้ที่จะก่อให้เกิดผู้เรียนเกิดความเข้าใจโดยรวมในงานศิลปะประเภทต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้ง

W. Dwaine Greer (1984) กล่าวถึง การเรียนรู้ศิลปะตามแนวคิด Discipline-based Art Education (DBAE) ว่าเป็นการเรียนรู้ศิลปะโดยรวมที่เกิดจากประสบการณ์สุนทรียะจากภายในตัวผู้เรียนเอง ซึ่งมาจากหลักการทั้ง 4 ของแกนวิชาตามการเรียนรู้ศิลปะโดยทั่วไป คือ องค์ความรู้ทางสุนทรียศาสตร์ ศิลปะปฏิบัติ ประวัติศาสตร์ศิลป์ และศิลปะวิจารณ์ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากการสอนโดยอาศัยองค์ความรู้แบบบูรณาการที่มีระบบและลำดับจากหลักสูตร หรือการจัดการเรียนการสอนสำหรับผู้เรียนแต่ละระดับชั้น ซึ่งความรู้ต่าง ๆ จะทำให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาการเรียนรู้ทางศิลปะจากความเข้าใจและปฏิบัติงานศิลปะแบบเด็ก ๆ ตามวัยของผู้เรียนไปจนถึงระดับผู้เชี่ยวชาญ เช่น สามารถเข้าใจงานศิลปะ และสามารถแสดงความคิดเห็น หรือร่วมกิจกรรมทางศิลปะในชุมชนอย่างมีความรู้และมีเหตุผล

Ralph A. Smith (2002) กล่าวถึงแนวคิดในการเรียนรู้ศิลปะแบบ Discipline-based Art Education (DBAE) ว่าเป็นการเรียนรู้ศิลปะเพื่อเข้าใจถึงบริบทของศิลปะที่มีต่อมนุษย์ในการศึกษาทางด้านศิลปะที่มีคุณค่าต่อสังคมและบริบทอื่น ๆ ที่แวดล้อมอยู่ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของมนุษย์ที่จะสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณค่าขึ้นมา เพื่อแสดงความสามารถและเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การเรียนรู้นี้อาศัยหลักที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการพิจารณาศิลปะจาก 4 สาขาวิชาเพื่อให้เข้าถึงศิลปะ คือ สุนทรียศาสตร์ ศิลปะปฏิบัติ ศิลปะวิจารณ์ และประวัติศาสตร์ศิลป์ โดยสามารถนำสิ่งที่เป็งานศิลปะมาเป็นหัวข้อในการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้และความเข้าใจในศิลปะ ซึ่งการจัดการเรียนการสอนที่เหมาะสมจากครูที่มีความรู้ความสามารถกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ ผู้เรียนจะสามารถเรียนรู้เกิดความเข้าใจในศิลปะได้เองอย่างเป็นธรรมชาติ

มะลิฉัตร เอื้ออานันท์ (2542) ได้ศึกษารวบรวมแนวคิดในการเรียนรู้ศิลปะแบบ Discipline-based Art Education (DBAE) โดยสรุปว่าเป็นการเลือกสรรความรู้ที่มีคุณค่าทางศิลปะมารวมกันเป็นระบบการเรียนการสอนทั้ง 4 แกน คือ ประวัติศาสตร์ศิลปะ สุนทรียศาสตร์ ศิลปะปฏิบัติ และศิลปะวิจารณ์ โดยเน้นความรู้ทางด้านศิลปะศึกษาเป็นสำคัญ และให้ศิลปะเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ไปสู่องค์ความรู้อื่น ๆ ซึ่งเป็นแนวคิดที่วงการศิลปะศึกษาในสหรัฐอเมริกาให้ความสำคัญนำไปประยุกต์ให้ทุกระดับการศึกษา และใช้แนวคิด Discipline-based Art Education (DBAE) ในการจัดการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน พัฒนาทางด้านกิจกรรมการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล การวิจัย และการพัฒนาหลักสูตร ซึ่งเป็นการพัฒนาแนวคิดต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมแก่ผู้เรียน โดยใช้แนวคิด Discipline-based Art Education (DBAE) เป็นแนวทางในการพัฒนา จากการวิจัยที่นำแนวทางไปประยุกต์ใช้แสดงให้เห็นว่า สามารถทำให้ผู้เรียนมีความเข้าใจเกี่ยวกับการเรียนรู้ศิลปะมากขึ้น

ศุภพร วงษ์สุวรรณ (2545) ได้กล่าวถึงความหมายของการเรียนรู้ศิลปะตามแนวคิด Discipline-based Art Education (DBAE) ว่าเป็นวิธีการที่จัดการเรียนการสอนโดยอาศัยแนวคิดที่เป็นวิธีการครอบคลุมการเรียนและการสอนศิลปะศึกษา สามารถนำมาใช้ได้ตั้งแต่ระดับ

ปฐมวัยจนถึงมัธยมศึกษา มีการประยุกต์ใช้กับการศึกษาผู้ใหญ่ การเรียนรู้ตลอดชีวิต และ พิพิธภัณฑสถานศิลปะ มีหลักกำหนดสาระเนื้อหาจากวิชา 4 แกน คือ ศิลปะปฏิบัติ ประวัติศาสตร์ ศิลป์ ศิลปวิจารณ์ และสุนทรียศาสตร์

กล่าวโดยสรุป การเรียนรู้ศิลปะตามแนวคิด Discipline-based Art Education (DBAE) คือ การเรียนรู้โดยอาศัยรากฐานธรรมชาติวิชาศิลปศึกษาจาก 4 แขนงวิชา ดังนี้คือ ประวัติศาสตร์ศิลปะ สุนทรียศาสตร์ ศิลปะปฏิบัติ และศิลปวิจารณ์ มาใช้ในการเรียนรู้ ซึ่งมีประวัติความเป็นมาและพัฒนาการมาจากกลุ่มนักวิชาการศิลปศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกา ที่ทำการค้นคว้าและวิจัยจากแนวคิดนี้และพัฒนาเป็นเวลายาวนาน สามารถนำไปใช้ในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนมีความสามารถในการเข้าถึงศิลปะโดยใช้องค์ความรู้ทางวิชาการในการ สนับสนุนความคิด โดยการบูรณาการองค์ความรู้ 4 แขนงตามความเหมาะสม และพัฒนาการแต่ ละระดับของผู้เรียน

ณริตรา พุกพะวัน (2544) กล่าวถึงแนวทางการเรียนรู้ศิลปะตามแนวคิดแบบ Discipline-based Art Education (DBAE) ไว้ว่า จุดเด่นของแนวคิด Discipline-based Art Education (DBAE) คือ การรวบรวมองค์ความรู้ทั้ง 4 สาขาของศิลปศึกษาที่มีธรรมชาติวิชา ต่างกัน ซึ่งแนวคิดที่ใช้ปัจจุบันคือ การเชื่อมโยงทฤษฎีการเรียนรู้จากประวัติศาสตร์ศิลป์ สุนทรียศาสตร์ ศิลปะปฏิบัติ และศิลปวิจารณ์ ด้วยการมองภาพในองค์รวมของศิลปะที่มีบทบาท ต่อสังคม แผลงกว้างไปสู่การเรียนรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ ของสังคมที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ โดย คำนึงถึงพัฒนาการของผู้เรียนแต่ละระดับชั้น เพื่อพัฒนาแนวความคิดที่เกี่ยวกับการมองภาพใน องค์รวมเพื่อการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การหลอมรวมรายวิชาทั้ง 4 แกนเช่นนี้ เป็นการสร้างองค์ ความรู้ใหม่ที่เกิดจากแนวคิดที่ต่างกันระหว่างองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีต่องานศิลปะ เพื่อเปิด ประเด็นต่อศิลปะในบริบทต่าง ๆ เช่น วัฒนธรรม สังคม หรืออิทธิพลอื่นที่อยู่แวดล้อม เพื่อความ เข้าใจและซาบซึ้งถึงงานศิลปะได้ถ่องแท้ขึ้น ปัจจัยสำคัญที่ควรคำนึงถึงในการจัดการเรียนรู้คือ การเข้าถึงศิลปะ การจัดการเรียนรู้เป็นเครื่องมือให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญกับการอยู่ร่วมกันใน ชุมชนของตน การคำนึงถึงค่านิยมต่าง ๆ และบริบทต่าง ๆ ของสังคม วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับ ศิลปะ พัฒนาการของผู้เรียนแต่ละช่วงชั้น และทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศิลปศึกษา เป็นต้น แนว การเรียนรู้โดยอาศัยแนวคิดนี้มีรายละเอียดในการเชื่อมโยงนำไปสู่ประเด็นเพื่อการเรียนรู้ให้เกิด ความซาบซึ้งในงานศิลปะและเข้าใจในงานศิลปะ โดยมีธรรมชาติวิชาในการขยายสู่บริบทบูรณา การอื่น

หลักการเรียนการสอนศิลปศึกษาแนวใหม่ “ศิลปะเพื่อชีวิต”

สันติ คุณประเสริฐ (2550) ได้เสนอหลักการเรียนการสอนศิลปศึกษาแนวใหม่ “ศิลปะ เพื่อชีวิต” โดยหลักสำคัญของการเรียนการสอนศิลปศึกษาแนวใหม่ “ศิลปะเพื่อชีวิต” ประกอบด้วยหลักสำคัญ 7 ด้าน คือ หลักสำคัญของศิลปศึกษาเดิมที่ยังเป็นที่ยอมรับเชื่อถือ

จำนวน 4 ด้านซึ่งมีพื้นฐานแนวคิดและวิธีการมาจาก “ศิลปะศึกษาแบบมีหลักเกณฑ์” หรือ Discipline-based Art Education (DBAE) อันได้แก่

- 1) การผลิตสร้างผลงาน (ศิลปะปฏิบัติ)
- 2) สุนทรียศาสตร์
- 3) ศิลปวิจารณ์
- 4) ประวัติศาสตร์ศิลป์

และหลักสำคัญใหม่ที่ได้รับการเพิ่มเติมเข้ามาอีกจำนวน 3 ด้าน เพื่อการเสริมสร้างความหมายให้กับการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษาที่สนองประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของผู้เรียนอย่างแท้จริง เป็นการมุ่งเน้นความรับรู้เข้าใจในความเป็นมนุษย์ในสังคมโลกปัจจุบันโดยใช้ผลงานศิลปะเป็นสื่อกลาง ในรูปของประสบการณ์การเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้รับจากกระบวนการเรียนการสอนศิลปะศึกษา ได้แก่

- 5) ทัศนวัฒนธรรม (Visual Culture)
- 6) การแสดงออกความสร้างสรรค์ส่วนบุคคล (Creative Self Expression)
- 7) เทคโนโลยีสมัยใหม่ (New Technology)

จากหลักสำคัญทั้ง 7 ด้านจะทำให้ผู้เรียนสามารถผลิตสร้างผลงานศิลปะที่มีรูปทรงอันประกอบด้วยคุณค่าทางสุนทรียภาพและทางวัฒนธรรม

หลักสำคัญของการเรียนการสอนศิลปะศึกษาแนวใหม่ “ศิลปะเพื่อชีวิต” เป็นการบูรณาการหลักสำคัญ 7 ด้านที่นำไปสู่การกำหนดกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญดังนี้

1. การศึกษาทัศนวัฒนธรรมในประเด็นสาระแวดล้อมและเรื่องราวเหตุการณ์ทางสังคม
2. การแสดงออกความสร้างสรรค์ส่วนบุคคลของผู้เรียนในบริบทสำคัญเกี่ยวกับสุนทรียภาพ
3. การวิพากษ์สุนทรียศาสตร์ ศึกษาทฤษฎีและหลักการทางสุนทรียศาสตร์เพื่อการวิพากษ์
4. การวิจารณ์ผลงานศิลปะ วิเคราะห์และการประมวลสรุปเหตุผลในเชิงศิลปะวิจารณ์
5. การศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะรวมทั้งประเด็นสาระแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง
6. การผลิตสร้างผลงานศิลปะที่มีความเป็นเอกภาพของรูปทรงและเนื้อหา
7. การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างเหมาะสม

จุดเด่นของหลักการสอนศิลปะศึกษาแนวใหม่ “ศิลปะเพื่อชีวิต” อยู่ที่การใช้ศิลปะและทัศนวัฒนธรรมเป็นสื่อกลางเชื่อมโยงไปสู่ผู้ชมงาน เพื่อสะท้อนและสนองตอบสิ่งที่มีคุณค่าความหมายของชีวิต เป็นคุณค่าความหมายเกี่ยวกับตนเอง และความหมายเกี่ยวกับสังคยรากฐานที่มาของการจัดการเรียนการสอนศิลปะศึกษาแนวใหม่พอสรุปได้ 5 ประการดังนี้คือ

1. เพื่อเป็นการเพิ่มเติมคุณค่าให้แก่การเรียนการสอนศิลปะศึกษา โดยใช้ศิลปะเป็นสื่อกลางการแสดงออกสุนทรียภาพในสิ่งที่มีคุณค่าและคุณประโยชน์แก่ชีวิต อันเกิดจากการที่

ผู้เรียนสามารถแสดงออกความรับรู้เข้าใจและความคิดอารมณ์ความรู้สึกอย่างสมดุลระหว่างด้านหลักวิชาการทางศิลปะและด้านประเด็นสาระแวดล้อมทางวัฒนธรรม

2. ศิลปะเป็นสื่อกลางการแสดงออกที่มีความอัจฉริยภาพ การสื่อความหมายเกิดขึ้นจากตัวผลงานเองและจากประเด็นสาระแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นศิลปะศึกษาแนวใหม่ต้องให้ความสำคัญกับการศึกษาด้านบริบทสาระแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับตัวผลงานและกระบวนการผลิตสร้างผลงาน เช่น วัฒนธรรมและข้อกำหนดทางสังคม

3. กระบวนการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล และกระบวนการผลิตสร้างผลงานต่างมีระดับความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ผู้เรียนจำเป็นต้องอาศัยหลักการทางศิลปะและสาระทางวัฒนธรรม เพื่อเป็นแรงบันดาลใจในการกำหนดแนวความคิดและการแสดงออกความสร้างสรรค์ ซึ่งนำไปสู่การผลิตสร้างผลงานที่มีคุณค่าความหมายในที่สุด

4. ต้องการทำให้วิชาศิลปะศึกษาเป็นสิ่งที่สำคัญและสามารถตอบสนองความจำเป็นแห่งชีวิต ทำให้ผู้เรียนเกิดทักษะ แนวความคิด และความรับรู้เข้าใจในบริบทประเด็นสาระแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของตนเองและผู้อื่น รวมทั้งการเสริมสร้างความรับรู้เข้าใจศิลปะที่ลึกซึ้งชัดเจน เช่น การแสดงออกอารมณ์ความรู้สึก คุณค่า คุณความดี และค่านิยม

5. กลยุทธ์การจัดการเรียนการสอนที่สำคัญ คือ การกำหนด “เรื่องหลัก” หรือ “Theme” เป็นตัวกระตุ้นสร้างความสนใจและการสหวิทยาการ โดยใช้แนวทางการสอนและการประเมินผลแบบตามสภาพที่เป็นจริง เป็นการค้นคว้า วิเคราะห์ และสรุปความคิดเหตุผลและสาระปลีกย่อยเกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรม อันประกอบด้วยหลักการสำคัญ 7 ด้าน คือ สุนทรียศาสตร์ ศิลปวิจารณ์ ประวัติศาสตร์ศิลป์ การผลิตสร้างผลงาน สาระแวดล้อมทางวัฒนธรรม การแสดงออก ความสร้างสรรค์ส่วนบุคคล และเทคโนโลยีสมัยใหม่

ทัศนวัฒนธรรมเป็นหลักการสำคัญของการจัดการเรียนการสอนแนวใหม่ที่ครูศิลปะศึกษาต้องให้ความสนใจและมุ่งเน้นส่งเสริมเป็นพิเศษประการหนึ่ง นักการศึกษาหัวก้าวหน้า 2 คน คือ John A.Walker and Sarah Chaplin, 1997 ได้กล่าวสนับสนุนไว้ว่า การศึกษาทัศนวัฒนธรรมเปรียบเสมือนเป็นศูนย์กลางการสื่อสารและสะท้อนแสดงออกประเด็นสาระแวดล้อมของสังคม เป็นความรับรู้เข้าใจเชิงทัศนที่มีบทบาทความสำคัญอย่างยิ่งในวิถีชีวิตประจำวัน เพราะว่าการมองภาพเป็นสื่อกลางสำคัญที่สร้างความรับรู้เข้าใจตามธรรมชาติของมนุษย์ ข้อมูลที่ได้รับผ่านทางภาพจะเป็นแบบอย่างความคิด และแนวทางพฤติกรรมที่ทำให้เราเกิดการยอมรับและปฏิบัติตามภายในจิตใต้สำนึก เป็นการสื่อสารที่สร้างความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของมวลชนในสังคมอย่างชัดเจน เป็นอิทธิพลระหว่างวัฒนธรรมของผู้ผลิตสร้างภาพที่มีต่อวัฒนธรรมของผู้ชมภาพ ในด้านการผลิตสร้างผลงานศิลปะร่วมสมัย การศึกษาทัศนวัฒนธรรมช่วยสร้างเสริมความเข้าใจที่ลึกซึ้งเชิงประวัติศาสตร์ ในแง่มุมเรื่องราวที่เฉพาะเจาะจงและบริบทสาระแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทางสังคม เพราะผลงานศิลปะร่วมสมัยจำเป็นต้องสะท้อนความคิดที่มีความเกี่ยวข้องเกี่ยวกับตัวแปรต่าง ๆ ทางวัฒนธรรม เช่น เศรษฐกิจ การเมืองการ

ปกครอง ประเพณีนิยม ความเชื่อถือสรีรศา ค่านิยมทัศนคติ เทคโนโลยี ความต้องการ และความจำเป็นของมนุษย์ เป็นต้น

วัฒนธรรมไทยมีความเป็นเอกลักษณ์และเป็นความภาคภูมิใจของคนไทย เป็นรากฐานบอกเล่าประวัติความเป็นมาของวิถีชีวิตที่มีพัฒนาการก้าวหน้า ประเด็นสาระแวดล้อมทางวัฒนธรรมไทยเป็นแรงบันดาลใจสำคัญในการกำหนดแนวคิดและความสร้างสรรค์ส่วนบุคคลของผู้เรียน ทำให้สามารถผลิตสร้างผลงานศิลปะที่มีลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ ผลงานสามารถสะท้อนรูปทรงและเนื้อหาที่สื่อแสดงความเป็นศิลปะไทย ทั้งด้านความเป็นต้นแบบและความเป็นแบบอย่าง ดังนั้นในการจัดการเรียนการสอนศิลปะศึกษาของไทยในปัจจุบันจึงไม่ควรยึดติดกับรูปแบบของศิลปะตะวันตกและวัฒนธรรมตะวันตกดังเช่นที่เคยเป็นในอดีต แต่ควรหันมาให้ความสนใจศึกษา “ทัศนวัฒนธรรม” หรือบริบทสาระแวดล้อมทางวัฒนธรรมไทย

หลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนศิลปะศึกษาของไทยปัจจุบันจึงมีความจำเป็นที่จะต้องบูรณาการสู่การศึกษาด้านวัฒนธรรม เพราะการศึกษาวัฒนธรรมทำให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ความรับรู้เข้าใจประเด็นสาระสำคัญด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ เพื่อเป็นแนวทางช่วยชี้นำความคิด และทำให้วิธีการดำรงชีวิตของผู้เรียนในอนาคตเป็นไปอย่างเหมาะสมและถูกต้อง ในอดีตวัฒนธรรมอาจถูกจัดว่าเป็นสาระเรื่องราวที่คนส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นส่วนเกินของความจำเป็นในชีวิต แต่ในปัจจุบันประเด็นเรื่องราวเหตุการณ์และบริบทสาระแวดล้อมทางวัฒนธรรมนับว่ามีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ประกอบด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทั้งความข้ามทางวัฒนธรรม การบูรณาการการศึกษาด้านวัฒนธรรมกับการเรียนการสอนศิลปะศึกษา ทำให้ผู้เรียนเข้าใจสภาพความเป็นจริงของมนุษย์ ทั้งด้านความเป็นจริงในวิถีชีวิตโดยทั่วไป และด้านคุณลักษณะพิเศษที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของไทยและรวมทั้งวัฒนธรรมของเพื่อนร่วมชาติชนชาติอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคมไทย อันมีคุณประโยชน์ต่อการสร้างความเข้าใจของมวลชนในสังคม และนำไปสู่การอยู่ร่วมกันด้วยความเข้าใจและความสันติสุข

ทฤษฎีสันับสนุนการศึกษาพหุศิลปะศึกษา

วิรุณ ตั้งเจริญ (2548) ได้เสนอแผนกลยุทธ์เพื่อพัฒนาพหุศิลปะศึกษาสำหรับสังคมไทย นำเสนอทฤษฎีสันสนับสนุนการศึกษาพหุศิลปะศึกษา (Arts Education) 5 ทฤษฎีดังนี้

1. ทฤษฎีพหุศิลปะศึกษาเชิงแบบแผน
DBAE. Discipline-Based Art Education
2. ทฤษฎีพหุศิลปะศึกษาเชิงพหุปัญญา
MIAE. Multiple-Intelligence Art Education
3. ทฤษฎีพหุศิลปะศึกษาเชิงภูมิปัญญาไทย

TWAE. Thai Wisdom Art Education

4. ทฤษฎีพหุศิลป์ศึกษาเชิงศิลปะหลังสมัยใหม่

PMAE. Postmodern Art Education

5. ทฤษฎีพหุศิลป์ศึกษาเชิงความสามารถพิเศษ

GCAE. Gifted Child Art Education

1. ทฤษฎีพหุศิลป์ศึกษาเชิงแบบแผน Discipline-based Arts Education (DBAE)

ศิลป์ศึกษาเชิงแบบแผน Discipline-based Art Education (DBAE) ควรได้รับการพัฒนาไปสู่ “พหุศิลป์ศึกษาเชิงแบบแผน” Discipline-based Arts Education (DBAE) โดยพัฒนา “ศิลป์ศึกษา” (Art) ไปสู่ “พหุศิลป์ศึกษา” (Arts) เพื่อพัฒนาศิลป์ศึกษาให้เป็นองค์รวม (holistic approach) หลายมิติ (multiple dimensions) และมีพลวัต (dynamics) กิจกรรมกระบวนการเรียนการสอน กระบวนการเรียนรู้ ตามทฤษฎีพหุศิลป์ศึกษาเชิงแบบแผนควรได้รับการพัฒนาทั้งในลักษณะบูรณาการและการแยกอิสระระหว่างทัศนศิลป์ ดนตรี ศิลปะการแสดง ทั้งเพื่อการสร้างเอกภาพและการสร้างความโดดเด่นเฉพาะด้าน โดยพัฒนาให้เหมาะสมกับวุฒิภาวะ เหมาะสมกับการสร้างประสบการณ์และความรู้ ความคิดร่วม และเหมาะสมกับวุฒิภาวะที่จะพัฒนาไปสู่วิชาชีพ กิจกรรม กระบวนการเรียนการสอน และกระบวนการเรียนรู้ต้องเริ่มต้นและสอดคล้องกับผู้เรียน มีเป้าหมายในการสร้างคน สร้างชุมชน และสร้างสิ่งแวดล้อม

2. ทฤษฎีพหุศิลป์ศึกษาเชิงพหุปัญญา (MIAE. Multiple-Intelligences Art Education)

เป็นเรื่องที่ต้องยอมรับความจริงว่า พัฒนาการในเรื่องขององค์ความรู้ด้านศิลป์ศึกษานั้น สังคมตะวันตกมีการศึกษาค้นคว้าวิจัยอย่างเป็นระบบ และมีการพัฒนาองค์ความรู้มาก่อนสังคมไทย ฐานความรู้ที่เข้มแข็งดังกล่าวผนวกกับความเจริญก้าวหน้าในวิทยาการด้านต่างๆ และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมไทยกับสังคมตะวันตกแล้วได้ส่งผลทำให้การศึกษาศิลป์ศึกษาในสังคมไทยเลือกที่จะศึกษาและพัฒนาศิลป์ศึกษาไปตามแบบโลกตะวันตกซึ่งก็รวมไปถึงเรื่องของทฤษฎีการศึกษาด้วยไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในทฤษฎีเหมือนจริงทางศิลป์ศึกษา ตลอดจนทฤษฎีความรู้สึก อาศัยทฤษฎีดังกล่าวไปพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนตามความรู้ความเข้าใจและจุดหมายที่ต่างกัน

อย่างไรก็ตาม การศึกษาค้นคว้าเพื่อสร้างทฤษฎีใหม่ๆ ในวงการการศึกษาและการนำเสนอทฤษฎีเหล่านั้นไปประยุกต์ใช้ในวงการศิลป์ศึกษาก็เกิดขึ้นตลอดเวลาทฤษฎีหนึ่งที่นำเสนอใจคือทฤษฎีวิวัฒนาการของสมองสามส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมองส่วนที่สามที่เรียกว่า นีโอคอร์เท็กซ์ (neocortex) หรือสมองส่วนใหม่ การศึกษาเกี่ยวกับสมองซีกซ้ายและสมองซีกขวา กับ

การเสนอทฤษฎีพหุปัญญา (Theory of Multiple-Intelligences) ของการ์ดเนอร์ (Howard Gardner) ซึ่งว่าด้วยความฉลาดและเชาว์ปัญญาของมนุษย์ 8 ด้าน

1. ปัญญาด้านภาษา (Linguistic Intelligence)
2. ปัญญาด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ (Logical-Mathematical Intelligence)
3. ปัญญาด้านมิติ (Spatial Intelligence)
4. ปัญญาทางด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว (Bodily-Kinesthetic Intelligence)
5. ปัญญาทางด้านดนตรี (Music Intelligence)
6. ปัญญาทางด้านมนุษยสัมพันธ์ (Interpersonal Intelligence)
7. ปัญญาทางด้านความเข้าใจตนเอง (Intrapersonal Intelligence)
8. ปัญญาทางด้านธรรมชาติวิทยา (Naturalist Intelligence)

ทฤษฎีพหุปัญญาว่าด้วยความฉลาดและเชาว์ปัญญาภายในตัวของมนุษย์ทั้งแปดด้าน ซึ่งเกี่ยวกับสมองซีกซ้ายนั้น ถือเป็นการค้นคว้าเชิงจิตวิทยาที่สำคัญ และถือเป็นกุญแจดอกสำคัญในการพัฒนาไปสู่ทฤษฎีพหุศิลปศึกษาเชิงพหุปัญญา (อารี สัตถะเหนือ.2535)

พหุปัญญา มีประเด็นสำคัญประกอบการพิจารณา ดังนี้

1. ทุกคนมีปัญญาทั้งแปดด้าน เพียงแต่จะมากน้อยด้านใด กวีคนสำคัญของเยอรมันคือ เกอเธ ซึ่งเป็นกวี รัฐบุรุษ นักวิทยาศาสตร์ และนักปรัชญา ดูเหมือนจะมีปัญญาในระดับสูงทุกด้าน แต่คนส่วนใหญ่จะมีสูงเพียงหนึ่งหรือสองด้าน ส่วนด้านอื่นๆจะมีไม่สูงนัก

2. คนทุกคนสามารถพัฒนาปัญญาแต่ละด้านให้สูงซึ่งถึงระดับที่ใช้การได้ ถึงแม้บางคนจะมีความรู้สึกว่ามีปัญญาต่อยในบางด้าน เช่น ด้านดนตรี ด้านคณิตศาสตร์ ฯลฯ แต่การ์ดเนอร์เชื่อว่า ถ้ามีการให้กำลังใจฝึกฝนอบรม ก็อาจจะเสริมสมรรถภาพของปัญญาด้านต่างๆได้ เขายกตัวอย่างโปรแกรมการสอนดนตรีให้แก่เด็กของซูซูกิ ซึ่งสามารถฝึกให้เด็กมีความสามารถทางดนตรีขั้นสูงตั้งแต่เล็กๆ โดยมีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ความร่วมมือของผู้ปกครอง การมีประสบการณ์ด้านดนตรีตั้งแต่เป็นเด็กอ่อน และได้รับการสอนให้เล่นดนตรีตั้งแต่เด็กๆ การจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมปัญญาด้านต่างๆตั้งแต่เยาว์วัยนี้ยังมีการจัดการอีกมากมาย

3. ปัญญาด้านต่างๆทำงานร่วมกัน การ์ดเนอร์ชี้แจงว่าปัญญาแต่ละด้านทั้งเจ็ดด้านที่กล่าวมานั้นเป็นการอธิบายลักษณะแต่ละชนิดเท่านั้น แต่ที่จริงแล้วปัญญาหลายๆด้านจะทำงานร่วมกัน(ยกเว้นในกรณีที่มีความพิการทางสมอง หรือนักปราชญ์ที่ฉลาดล้ำเฉพาะด้าน) เช่น ในการประกอบอาหารก็ต้องสามารถอ่านวิธีการทำ (ด้านภาษา) และคิดคำนวณปริมาณของ

ส่วนผสม (ด้านคณิตศาสตร์) เมื่อประกอบอาหารเสร็จเรียบร้อย ทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความพอใจ (ด้านมนุษยสัมพันธ์) ทำให้ตนเองมีความสุขภาคภูมิใจ (ด้านการเข้าใจรู้จักตนเอง)

4. ปัญญาแต่ละด้านจะมีการแสดงความสามารถหลายทาง เช่น สามารถทางด้านการอ่าน แต่ก็มิได้หมายความว่าด้อยปัญญาทางด้านภาษา เพราะบุคคลนั้นอาจจะเป็นผู้เล่าเรื่องเล่านิทานได้เก่ง และใช้ภาษาพูดคล่องแคล่ว หรือบางคนที่ไม่มีความสามารถทางด้านกีฬา และการเล่นในสนามซึ่งดูเหมือนจะด้อยปัญญาทางด้านร่างกาย แต่บุคคลนั้นอาจใช้ร่างกายได้เป็นอย่างดีในการทอผ้าหรือเล่นหมากรุกได้เก่ง เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า แม้แต่ลักษณะปัญญาในด้านหนึ่งๆ ก็มีการแสดงออกถึงความสามารถหลากหลาย (อารี สัตถะณี. 2535: 5-6)

พหุศิลปศึกษาคือการบูรณาการแนวคิดและการสร้างสรรค์งานศิลปะโดยเลือกสรรสื่อที่หลากหลาย สื่อแสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสื่อสี สื่อวัสดุ สื่อร่างกาย สื่อเสียง สื่อภาษา เป็นการแสดงออกจากสภาพการรู้คิด และจินตภาพ สะท้อนสุนทรียะ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรม ความหมายและคำอธิบายดังกล่าว ไม่เพียงแต่จะมีนัยที่แตกต่างไปจากศิลปศึกษาแบบเดิม หรือความเข้าใจของสังคมแบบเดิม ที่เข้าใจว่าศิลปศึกษาเป็นเรื่องของทักษะไม่เกี่ยวกับปัญญา และมีลักษณะแยกส่วนและดำรงอยู่แบบโดดเดี่ยว

แต่ศิลปศึกษาในกรอบความคิดพหุศิลปศึกษา ได้แสดงความสัมพันธ์กับทฤษฎีพหุปัญญาของ โฮเวิร์ด การ์ดเนอร์ ที่ถือว่าเรื่องศิลปะเป็นเรื่องของปัญญาทางด้านมิติหรืออวกาศหนึ่งก็คือ เป็นความสามารถทางด้านปัญญาใน 8 ด้านของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับสมองซีกขวาของมนุษย์ที่มีความสามารถทางทัศนมิติสัมพันธ์ (visual spatial ability)

นอกจากนี้ พหุศิลปศึกษาในความหมายดังกล่าวยังได้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัญญาทางด้านมิติกับสื่อร่างกาย เช่น การแสดงนาฏศิลป์ รวมทั้งพหุศิลปศึกษายังนำไปสู่การเข้าใจตนเอง มีมนุษยสัมพันธ์ ตระหนักในธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และพหุศิลปศึกษาก็สามารถนำไปสู่การพัฒนาเชิงเหตุผลด้วย พหุศิลปศึกษาในเชิงพหุปัญญาจึงเป็นทฤษฎีที่เชื่อมโยงกับจิตวิทยา สมอง ปัญญา เพื่อพัฒนาการเรียนการสอน เพื่อให้บรรลุจุดหมายในการพัฒนาภูมิปัญญาของผู้เรียน พัฒนาทัศนคติ สุนทรียะ ความคิดสร้างสรรค์จินตนาการ ตลอดจนการพัฒนาวัฒนธรรมบูรณาการและการพัฒนาความคิดแบบองค์รวม

แม้จะมีองค์ประกอบที่ชัดเจนขององค์ความรู้ทฤษฎีพหุปัญญา ทฤษฎีศิลปศึกษาเชิงพหุปัญญาและทฤษฎีสนับสนุนอื่นๆ แต่หากขาดกิจกรรมรองรับทฤษฎี การพัฒนาพหุศิลปศึกษาก็อาจไม่เกิดขึ้นและเป็นจริงได้

ดังนั้น กิจกรรมภายใต้พหุศิลปศึกษาเชิงพหุปัญญาจึงควรมีแนวทางที่ครอบคลุมในสิ่งต่อไปนี้

1. เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะโดยผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง

2. เป็นกิจกรรมที่สนับสนุนให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการและบูรณาการทางด้านปัญญาในทุกด้าน
3. เป็นกิจกรรมที่สนับสนุนให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ในการใช้สื่อแสดงออกที่หลากหลายในลักษณะศิลปะจินตทัศน์
4. เป็นกิจกรรมที่คำนึงถึงความแตกต่าง คำนึงถึงพัฒนาการเรียนรู้และให้ความสำคัญในกระบวนการสร้างทัศนคติที่ดี พัฒนาประสบการณ์ทางสุนทรียะ พัฒนารสนิยม และจินตนาการ
5. เป็นกิจกรรมที่สนับสนุนและส่งเสริมพัฒนามนุษย์ที่สมดุล
6. เป็นกิจกรรมที่คำนึงถึงความสำคัญที่มีลักษณะร่วม และเป็นกิจกรรมที่คำนึงถึงลักษณะต่างๆของชุมชน สังคม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเพื่อให้พหุศิลปศึกษามีบทบาทร่วมในการพัฒนาสังคมไทยอย่างเป็นจริงและยั่งยืน

พหุศิลปศึกษาเชิงพหุปัญญา ถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้เป็นสื่อที่สำคัญและจำเป็นที่ว่าเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นเพราะเกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาผู้เรียนหรือพัฒนาคนเป็นตัวเอง ความสำเร็จของพหุศิลปศึกษาเพื่อพัฒนาคนจึงสำคัญกว่าการให้ความสำคัญในความสำเร็จของผู้เรียนในการสร้างตัวผลงาน การแข่งขัน รางวัลและชัยชนะ อย่างไรก็ตามกระบวนการเรียนรู้ของพหุศิลปศึกษาเชิงพหุปัญญานั้น ให้ความสำคัญต่อผู้เรียนทุกคน ให้ความสำคัญต่อปัญญาความสามารถทั้ง8ด้าน โดยเชื่อว่าปัญญาทั้ง8ด้านสามารถพัฒนาได้ และการพัฒนาดังกล่าว พหุศิลปศึกษาเชิงพหุปัญญายอมรับความสามารถซึ่งเป็นปัจจัยที่เหมาะสมกับผู้เรียน ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้และการจัดการเพื่อการเรียนรู้ของผู้เรียนจึงมีความสำคัญยิ่ง

การประเมินผลและการพัฒนา เป็นสิ่งที่สำคัญประการสุดท้ายที่บ่งบอกถึงการพัฒนาของผู้เรียนว่าบรรลุจุดหมายที่ตั้งไว้มากน้อยเพียงใด และการประเมินผลจะมีคุณค่าต่อเมื่อมีการนำผลของการประเมินไปเป็นฐานเพื่อการพัฒนาต่อไป กล่าวสำหรับการประเมินผลและการพัฒนาพหุศิลปศึกษาเชิงพหุปัญญาให้ความสำคัญในวิธีการประเมินที่อาศัยเครื่องมือและวิธีการที่หลากหลายมีการสังเกตการเรียนรู้และพัฒนาการของผู้เรียนอย่างสม่ำเสมอ ท่ามกลางกระบวนการของการศึกษาอย่างต่อเนื่อง การใช้นวัตกรรมที่เหมาะสมประเมินผลผู้เรียนได้รอบด้านหลายมิติ จึงเป็นการประเมินผลที่เป็นผลดีต่อการพัฒนาผู้เรียนให้บรรลุจุดหมาย

3.ทฤษฎีพหุศิลปศึกษาเชิงภูมิปัญญาไทย (TWAE. Thai Wisdom Art Education)

เมื่อเราพิจารณาถึงภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) คงพิจารณาผานกันได้ทั้งสองด้าน ด้านหนึ่งคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (folk wisdom) ที่ได้พัฒนาสืบต่อกันมาในชุมชน เป็นภูมิปัญญาเพื่อการดำรงชีวิต และเพื่อการแก้ไขปัญหาในการใช้ชีวิตร่วมกันใน

ชุมชน ท่ามกลางธรรมชาติสิ่งแวดล้อมซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านนี้ได้ผ่านการพัฒนาเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมสอดคล้องในแต่ละช่วงเวลา และอีกด้านหนึ่งคือ ภูมิปัญญาที่คนไทยคิดค้นและสร้างขึ้นใหม่ ซึ่งภูมิปัญญาความรู้ที่เกิดขึ้นนี้จะเกิดขึ้นในอดีต ในปัจจุบัน หรือในอนาคตก็ได้ เมื่อเรากล่าวถึงภูมิปัญญา ย่อมหมายถึง “ปัญญา” ที่ติดดิน (ภูมิ=แผ่นดิน) มีคุณค่าบนโลกตามความเป็นจริง ภูมิปัญญาเป็นนามธรรม แต่ภูมิปัญญาก็ต่อมนำสู่พฤติกรรม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ และวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้น

ชยอนันต์ สมุทวณิช กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดขึ้นจากความพยายามของคนในแต่ละท้องถิ่นที่จะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าซึ่งอยู่ใกล้ตัว และมีความเฉพาะเจาะจงที่ไม่อาจพึ่งพาให้ผู้อื่นซึ่งอยู่ไกลตัวไกลปัญหาช่วยแก้ไขให้ได้ เนื่องจากแต่ละชุมชนมีสภาพแวดล้อมทางกายภาพแตกต่างกัน การทำมาหากินทางเกษตรกรรมต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติมาก แต่ละท้องถิ่นจึงมีการสั่งสมวิธีการขจัดและลดปัญหาในด้านการทำมาหาเลี้ยงชีพ โดยถ่ายทอดกันมาเป็นเวลานาน นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนการเล่นต่าง ๆ ที่เกิดจากวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมอีกด้วย (วิถิพรรณ. 2543: 41)

พิจารณาโดยภาพรวมของภูมิปัญญาหรือภูมิปัญญาไทยสามารถแยกพิจารณาได้เป็น 6 ด้าน ดังนี้

1. วิถีการดำรงชีวิต (Livelihood)
2. ขนบธรรมเนียมประเพณี (Tradition)
3. ปรัชญาความเชื่อ (Philosophy and Belief)
4. เรื่องเล่าพื้นบ้าน (Folklore)
5. ความเชื่อทางศาสนา (Religion)
6. การละเล่นพื้นบ้าน (Folkplay)
7. ศิลปะและงานช่าง (Arts and Craft)
8. ภูมิปัญญาร่วมสมัย (Contemporary Wisdom)

ภูมิปัญญาหุ่ยพลอยที่จันทบุรี การปรุงสมุนไพรรักษาช้างป่วยที่สุรินทร์ การทำสวนยางที่ภาคใต้ แสดงถึงวิถีการดำเนินชีวิตในชุมชน ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษาของชาวพุทธ ประเพณีลอยโคมของชาวล้านนา ประเพณีทอยสะบ้าของชาวไทยเชื้อสายมอญ แสดงถึงขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างกัน ความเชื่อในการผู้เสี้ยวเพื่อแสดงความรักความผูกพันของชาวอีสาน ความเชื่อในเรื่องแม่โพสพคือความอุดมสมบูรณ์ แสดงถึงปรัชญาความเชื่อที่สืบทอดกันมา เรื่องเล่านิทานปุจฉาวีศชนา เรื่องเล่าพื้นบ้าน ความเชื่อในเรื่องทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว มุกตลกที่ฟังมีต่อกัน กัลป์ยามมิตรที่สะท้อนความเชื่อทางศาสนา การละเล่นพื้นบ้าน เช่น การเล่นเกมช้อนขนผ้า ตีจับ ชี่ม้าทรงเมือง หมากเก็บ ฯลฯ ศิลปะและงานช่าง ที่รวมทั้งการแสดงดนตรี จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม งานช่างฝีมือ งานช่างพื้นบ้าน ภูมิปัญญาที่หลากหลายอุดม

สมบูรณ์เช่นนี้ ย่อมสะท้อนถึงทุนทางวัฒนธรรมและทุนภูมิปัญญาที่มีคุณค่า รวมทั้งภูมิปัญญา ร่วมสมัยที่มีความเชื่อ มีการประดิษฐ์คิดค้น ปรับประยุกต์ มีการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่สำหรับการ ดำรงชีวิตในปัจจุบัน

อดีตเราชื่นชมการเป็นผู้บริโภควัฒนธรรมและภูมิปัญญาความรู้ การฟ่ายแพ้วทางภูมิ ปัญญาและวัฒนธรรม คือการฟ่ายแพ้วทุกสิ่งทุกอย่าง การล่มสลายทางเศรษฐกิจในปีพ.ศ.2540 ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการล่มสลายของสังคม การเมือง และการศึกษา ถึงเวลาที่เราจะต้อง พัฒนาตนเองให้เป็นผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาความรู้ บนทุนวัฒนธรรมและภูมิ ปัญญาไทยที่หลากหลายอุดมสมบูรณ์ เพื่อพัฒนาให้สังคมไทยมีรากเหง้าที่มั่นคง และเป็นสังคม แห่งการเรียนรู้อย่างแท้จริง

การศึกษาทางด้านพหุศิลปศึกษา สามารถเชื่อมโยงกับภูมิปัญญาไทยทั้งที่สืบทอดมา จากอดีตภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาร่วมสมัย สามารถนำมาพัฒนาเป็น กระบวนการเรียนการสอนทั้งการศึกษาในระบบ นอกกระบวน และตามอัธยาศัย โดยแยกกิจกรรม การเรียนรู้ได้ดังนี้

1. การแสวงหาความรู้ภูมิปัญญาไทยจากบุคคล ในรูปแบบพูดคุยสอบถาม สัมภาษณ์ จากปราชญ์พื้นบ้าน พระสงฆ์ ผู้สอนศาสนา ผู้เฒ่า ศิลปิน ช่างพื้นบ้าน ผู้ประกอบ อาชีพแต่ละอาชีพ ฯลฯ ซึ่งภูมิปัญญามากมายทางด้านศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาที่เป็นความคิด ขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ
2. การแสวงหาความรู้ภูมิปัญญาไทยจากเอกสารและบันทึกต่าง ๆ เช่น จากสมุด ข่อย หนังสือจดหมายเหตุ งานวิจัย ทั้งทางด้านปรัชญาความคิด และการดำรงชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ
3. การแสวงหาความรู้ความเข้าใจจากประสบการณ์ตรง เนการเดินทางไปสู่ แหล่งข้อมูลหรือแหล่งประสบการณ์โดยตรงเรียนรู้สังเกตและสัมผัสประสบการณ์รอบตัวด้วย ตนเองซึ่งสามารถสัมผัสและเรียนรู้ภูมิปัญญาได้ทุกด้าน
4. การพัฒนาภูมิปัญญาไทย เมื่อเรามีชีวิตอยู่กับภูมิปัญญาของเราได้ศึกษา ค้นคว้าได้มีประสบการณ์ตรง เราสามารถอนุรักษ์ สืบสานและพัฒนาภูมิปัญญาทั้งหลายให้ เหมาะสมสอดคล้องกับปัจจุบัน เหมาะสมสอดคล้องกับชุมชน ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการ สร้างสรรค์ขึ้นใหม่
5. การสร้างสรรค์กิจกรรมศิลปะและงานช่าง ทั้งศิลปะการแสดง ดนตรี และ ทัศนศิลป์ งานช่างที่มีความหลากหลายในแต่ละภูมิภาคและชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักรสาน การทอผ้า งานแกะไม้ การทำเครื่องถม เป็นต้น

การสร้างสรรคกิจกรรมศิลปะจากภูมิปัญญาไทย จำเป็นต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจ แสวงหาประสบการณ์ตรง สร้างองค์ความรู้เพื่อพัฒนามาสู่การสร้างสรรคกิจกรรมพหุศิลปศึกษา สามารถสร้างสรรคได้ทั้งเชิงพหุศิลปศึกษาที่บูรณาการสื่อการแสดงออก (expressive media) ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง ดนตรี เข้าด้วยกัน หรือบูรณาการสื่อที่หลากหลาย (mixed media) ผสมผสานระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ไทยกับสากล หรือบูรณาการกับกิจกรรมอื่นๆ พร้อมกันนั้นก็ สามารถแยกการแสดงออก แยกสื่อ แยกลักษณะการสร้างสรรคได้เช่นกัน

4. พหุศิลปศึกษาเชิงศิลปะหลังสมัยใหม่ (PMAE. Postmodern Art Education)

การเรียนการสอนศิลปะในประเทศไทย ดำเนินการมาหลายทศวรรษมีการปรับเปลี่ยน กระบวนการเรียนการสอนศิลปะมาตามลำดับ ทว่าเท่าที่ผ่านมาการเรียนการสอนศิลปะยังคง ดำเนินการเรียนการสอนแยกศิลปะตามลักษณะของสื่อการแสดงออกเป็น ทัศนศิลป์ นาฏศิลป์ ดนตรี และอื่นๆ อีกทั้งพัฒนาการด้านความคิดความเชื่อเกี่ยวกับศิลปะที่พัฒนามานั้น ยังคงหยุดที่ความคิดตามแบบศิลปะสมัยใหม่ (Modern Art) อันเป็นกระแสความคิดความเชื่อศิลปะที่ ดำเนินมากกว่าหนึ่งศตวรรษแล้ว หนึ่งศตวรรษนับเป็นช่วงเวลายาวมาก จนทำให้นักวิชาการที่ เกี่ยวข้องกับศิลปะต้องกลับมาพิจารณาทบทวนว่า ความคิดความเชื่อดังกล่าวตกยุคสมัยไปแล้ว หรือยัง จำเป็นที่ผู้เกี่ยวข้องต้องกระตุ้นเตือนให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบการเรียนการสอนศิลปะรับรู้ ถึงความจริงดังกล่าว ว่ากระบวนการเรียนการสอนศิลปะในประเทศไทยกำลังสอนและสร้าง “ผู้เสพ และผู้สร้าง” แนวคิดศิลปะแบบอดีตไม่ทันต่อกระแสความคิดของโลกปัจจุบัน

ดังนั้นการที่เราจะหวังให้งานศิลปะของไทยเป็นที่ยอมรับของชุมชนโลกคงเป็นไปได้ยาก ทั้งนี้เพราะปรากฏการณ์ทางความคิดในการสร้างงานศิลปะได้ปรับเปลี่ยนจากกระแสความคิด แบบสมัยใหม่ซึ่งมองศิลปะด้วยกรอบสายตาแบบวิทยาศาสตร์มาสู่ความคิดความเชื่อแบบหลัง สมัยใหม่(Postmodernism) ซึ่งพัฒนาขึ้นตั้งแต่ราวทศวรรษที่1930และมาปรากฏชัดเจนมีอิทธิ พลขยายไปสู่ศาสตร์แขนงต่างๆในช่วงตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา ทั้งนี้หากเปรียบกับ ช่วงเวลาของมนุษย์ก็นับว่าความคิดแบบหลังสมัยใหม่อยู่ในวัยหนุ่มเต็มตัว ที่ผ่านร้อนหนาว มาถึงช่วงสุขุมนิ่งที่พร้อมจะดำเนินการใหญ่ มิใช่กระแวมืดที่เป็เพียงแพชชั่นนิยมชั่วระยะ ชั่วครั้งชั่วคราว และเชื่อได้ว่าช่วงยุคที่จะมาถึง จะเป็นช่วงเวลาของความคิดแบบหลังสมัยใหม่ อีกทั้งยังเป็นกระแสความคิดของชุมชนโลก มากกว่าจะเป็นความคิดของชุมชนชาติใดชาติหนึ่ง โดยเฉพาะ เคลกส์ (Mary Klages) กล่าวถึงลัทธิหลังสมัยใหม่ไว้ว่า

Postmodernism เป็นคำที่มีความซับซ้อนเป็นคำที่แสดงถึงกลุ่มของความคิด ซึ่งเกิดขึ้น ในวงวิชาการ ตั้งแต่กลางทศวรรษที่1980 Postmodernism เป็นคำที่ยากจะให้คำนิยามหรือ คำอธิบาย ทั้งนี้เพราะมันเป็นแนวความคิดที่ปรากฏตัวในวงการคิด วงการศึกษาที่กว้างขวาง หลากหลาย ทั้งในวงการศิลปะ สถาปัตยกรรม ดนตรี ภาพยนตร์ วรรณคดี สังคมวิทยา การ

สื่อสาร แฟชั่น และเทคโนโลยี นับเป็นเรื่องที่ยากจะบอกว่าคำๆนี้หรือความคิดนี้เกิดขึ้นเมื่อใด หรือเริ่มต้นเมื่อใดแน่นอน (Klages. 1997)

ฮุสเซน (Andreas Huyssen) เสนอความเห็นที่ว่า คำว่า Postmodernism ถูกใช้ครั้งแรก ในช่วงทศวรรษ 1960 โดยนักวิจารณ์วรรณกรรมอาทิ Leslic Fiedler และ Ihab Hassan ผู้ซึ่งพรรณนาและอธิบายถึงลักษณะงานวรรณกรรมหลังสมัยใหม่ หลังจากนั้นจนราวกลางทศวรรษ 1970 คำๆนี้ก็ใช้กันแพร่หลายในกลุ่มของสถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ การละคร จิตรกรรม ภาพยนตร์ และดนตรี เมื่อกลับมาพิจารณาที่งานศิลปะหลังสมัยใหม่ เจมส์สัน (Frederic Jameson) สรุปว่าศิลปะหลังสมัยใหม่เป็นงานศิลปะที่เกิดขึ้นมาละลายกำแพงกันระหว่างวัฒนธรรมชั้นสูงกับวัฒนธรรมชั้นล่าง (high and low culture) เช่นงานของวอร์ฮอล (Andy Warhol) งานศิลปะหลังสมัยใหม่จะสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับระดับทางสังคมและเศรษฐกิจของศิลปิน ผู้สร้างงานและผู้เสพงาน ศิลปะที่มีรากฐานมาจาก “ผู้บริโภค” และสร้างขึ้นเพื่อพวกเขา นอกจากนี้งานศิลปะหลังสมัยใหม่ยังเป็นงานที่ทำให้ลายตัวกันระหว่าง high และ low arts เป็นรูปแบบงานที่ใช้สื่อหลากหลาย และละลายกฎเกณฑ์ที่เคยยึดถือกันมารวมทั้งกฎเกณฑ์ตามแบบของงานศิลปะสมัยใหม่

นอกจากนี้ในกระบวนการคิดหรือวิถีคิดของกลุ่มสมัยใหม่และกลุ่มหลังสมัยใหม่ก็แตกต่างกัน

	สมัยใหม่	หลังสมัยใหม่
การใช้เหตุผล (reasoning)	พิจารณาจากพื้นฐานรากฐาน ขึ้นไปสู่ด้านบน (form foundation upwards)	-มีกระบวนการและตัวแปร หลากหลายและมีการใช้เหตุผล ที่หลากหลายระดับ มีลักษณะ การใช้เหตุผลแบบเครือข่าย (web-oriented)
วิทยาศาสตร์ (science)	เป็นการมองในแง่ดีที่เป็นสากล (universal optimism)	-วิทยาศาสตร์เป็นปรากฏการณ์ หรือสัจจะของข้อจำกัดทาง ความคิด (realism of limitations)
ส่วนประกอบ และส่วนรวม Part/whole	ส่วนประกอบต่างๆรวมตัวกัน เป็น ส่วน ร ว ม (parts compromise the whole)	-ส่วนรวมมีอะไรมากกว่าการ รวมตัวของส่วนประกอบต่างๆ (the whole is more than the parts)

ภาษา (language)	ภาษาเป็นสิ่งที่อ้างอิงได้ (referential)	-ความหมายในบริบททางสังคม เกิดขึ้นจากการใช้ภาษาของ ผู้คน
--------------------	--	---

([http://private.fullr.edu/~ clamete/phd/postmodern.](http://private.fullr.edu/~clamete/phd/postmodern.))

Schematic Differenced between Modernism and Postmodernism

Modernism	postmodernism
Romanticism/Symbolism	Paraphysics/Dadaism
purpose	play
design	chance
Art object, finished word	Process, performance
Distance	participation
Creation, totalization	deconstruction
centering	dispensal
Genre, boundary	Text, intertext
selection	Combination
depth	surface
interpretation	Against interpretatuon
narrative	Arti-narrative
signified	signifier
Grande histoire	Petite histoire

(Hassan, 1985: 123-4)

จากข้อมูลข้างต้นสรุปประเด็นที่เกี่ยวกับศิลปะหลังสมัยใหม่ได้ดังนี้

1. พหุศิลป์และพหุศิลป์ศึกษา เป็นรูปแบบของศิลปะตามแนวคิดของลัทธิหลังสมัยใหม่ เพราะศิลปะตามความคิดของกลุ่มหลังสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับการบูรณาการความคิดในการสร้างงานศิลปะ ด้วยสื่อที่หลากหลายปราศจากกำแพงกั้นระหว่างประเภทของศิลปะตามความคิดแบบเก่า หรือข้อจำกัดเรื่องการใช้สื่อในการแสดงออกซึ่งเกี่ยวข้องกับการรับรู้และจินตภาพในรูปแบบงานที่ไม่อาจสรุปได้ว่าเป็นชนิดหรือประเภทใด ลัทธิหลังสมัยใหม่มีแนวโน้มที่ให้อิสระต่อการใช้สื่อ ให้เสรีภาพต่อจินตนาการ การใช้เทคนิคที่หลากหลาย ตลอดจนให้เสรีภาพในการเลือกแรงดลใจจากแหล่งที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก "Popular culture"

2. ผลงานศิลปะในความคิดของลัทธิหลังสมัยใหม่ปราศจากความหมายในตัวมันเอง ความสัมพันธ์เชิงความหมายระหว่างศิลปินและผลงานศิลปะในความคิดหลังสมัยใหม่ ความหมายในผลงานเกิดจากการรับรู้ของผู้เสพ ผู้เสพงานศิลปะเป็นผู้ให้ความหมายของงานนั้น "There is no essence in art, only the continuing playful game of recombination and ironic commentary." นักคิดนักวิจารณ์หลังสมัยใหม่เชื่อว่า ศิลปะจะสามารถสื่อสารความคิดต่อผู้เสพได้ โดยปราศจากความรู้ในเรื่องเวลาและสถานที่ ซึ่งผลงานศิลปะชิ้นนั้นถูกสร้างขึ้น...พวกเขาเชื่อว่า ผลงานศิลปะมีลักษณะบางประการและมีความหมายที่ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม (sociocultural context) อีกทั้งผลงานศิลปะจะถูกตีความแตกต่างกันไปในช่วงเวลาและสถานที่ซึ่งแตกต่างกัน ความแตกต่างทางวัฒนธรรมและสังคมล้วนส่งผลต่อผลงาน ผู้เสพ และงานศิลปะ (Hamblen.2001) จากเหตุผลความเชื่อของกลุ่มลัทธิหลังสมัยใหม่ผลงานศิลปะมิได้มีคุณค่าอยู่ในตัวของมันเอง หากแต่ผลงานศิลปะขึ้นอยู่กับปฏิกิริยาของผู้เสพที่มีต่อผลงานนั้นๆ

3. ศิลปะในความคิดของลัทธิหลังสมัยใหม่จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เหตุนี้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมจึงนับเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการสร้างสรรค์และการเรียนรู้ศิลปะ ศิลปะทั้งหลายมีอาจจะอยู่โดดๆตามลำพังได้ นอกจากนี้ผู้สร้างงานศิลปะหลังสมัยใหม่มักมีประเด็นสงสัยวิพากษ์วิจารณ์ยุคสมัยของตน อีกทั้งมักจะมีผลงานที่เป็น activist art ซึ่งต่อสู้เรียกร้องเพื่อสังคมและการเมือง (postmodernists are skeptical and critical of their times, and often deal with activist arts, both in social and political spheres.)

4. กลุ่มศิลปะหลังสมัยใหม่ จะเป็นปฏิปักษ์ต่อระบบความคิดตามแบบศิลปะสมัยใหม่ และจะเป็นกลุ่มที่วิพากษ์วิจารณ์ศิลปะสมัยใหม่ พวกศิลปะสมัยใหม่เห็นว่า ศิลปะแบบสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับจิตสำนึกส่วนตัวโดยไม่สนใจอดีต และพยายามเน้นความริเริ่มเฉพาะตนในการสร้างงานศิลปะ ขณะที่ลัทธิหลังสมัยใหม่ทั่วไปจะหยิบเอาสาระจากอดีต และนำเอาสาระเก่านั้นมาใส่ในบริบทใหม่ นอกจากนี้นักทฤษฎีและนักวิจารณ์หลังสมัยใหม่จะให้การยอมรับกิจกรรมสร้างสรรค์ศิลปะและรูปแบบงานศิลปะที่หลากหลาย ไม่จำกัดของเจตเส้นแบ่งกันใดๆ ซึ่งตรงกันข้ามกับนักวิจารณ์และนักคิดกลุ่มสมัยใหม่ที่จะปฏิเสธผลงานของศิลปินที่มีได้เป็นไปตามทฤษฎีความเชื่อของลัทธิสมัยใหม่

5. กลุ่มความคิดแบบหลังสมัยใหม่ ไม่เชื่อในเรื่องของความเป็นไปได้ในการสื่อสารที่เป็นสากล หรือภาษาสากล (universal communication) ซึ่งตรงข้ามกับลัทธิสมัยใหม่ที่เชื่อและ

แสวงหาสิ่งที่เป็นสากลตลอดจนความสามารถที่จะเป็น “universal communication” ทว่ากลุ่มหลังสมัยใหม่เชื่อในเรื่องลักษณะเฉพาะตนที่แตกต่าง พวกเขาจะให้ความสำคัญกับเรื่องเชื้อชาติชนชั้น เพศ พฤติกรรมทางเพศ ธรรมชาติ พื้นถิ่น ดินแดนต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างกัน กลุ่มหลังสมัยใหม่เห็นว่าระบบสากล(global) จำเป็นต้องคำนึงถึงลักษณะเฉพาะของชุมชน(local)ด้วย เหตุนี้ย่อมส่งผลต่อการสร้างสรรค์และศึกษางานศิลปะ

ข้อเสนอเกี่ยวกับพหุศิลปศึกษาเชิงศิลปะหลังสมัยใหม่มีดังนี้

1. การเรียนการสอนต้องเป็นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ครูมีหน้าที่จัดการวางแผนกิจกรรมต่างๆให้แก่ผู้เรียน
2. กิจกรรมการเรียนการสอนที่มุ่งให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ในการเลือกใช้สื่อหลากหลายชนิด เพื่อการแสดงออกจากศิลปะที่อิสระ ปราศจากกรอบจำกัดแบบเก่า
3. กิจกรรมการเรียนการสอนที่พัฒนาให้ผู้เรียนพัฒนาศักยภาพในการคิด (thinking process) อย่างเต็มศักยภาพ ซึ่งจะนำไปสู่ความสมดุลระหว่างการคิดหาเหตุผลและจินตนาการที่จะก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์อย่างมีคุณค่า
4. กิจกรรมการเรียนการสอนที่พัฒนาศักยภาพในการรับรู้ การเสพสุนทรีย์ของผู้เรียนซึ่งจะนำไปสู่การเป็นผู้เข้าใจในสุนทรีย์อย่างหลังสมัยใหม่
5. กิจกรรมการเรียนการสอนที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ที่จะเข้าใจความรู้ความคตินานาชาติ (globalize) ขณะเดียวกันก็กระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักตนเองและสังคมที่ผู้เรียนดำรงอยู่
6. กิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เรียนศิลปะระลึกและตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการดำรงชีวิต ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อม ชีวิต และงานศิลปะได้ดีมากขึ้น
7. กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ถึงการอยู่ร่วมการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นการเข้าใจถึงความหลากหลายและความแตกต่างซึ่งเป็นปรากฏการณ์จริงในสังคม

การประเมินการเรียนการสอนลัทธิหลังสมัยใหม่เชื่อว่า “กระบวนการทำงานเป็นสิ่งสำคัญและมีค่ามากกว่าชิ้นงานที่สำเร็จ” เหตุนี้ผู้สอนจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการคิด การทำงานของผู้เรียนเป็นหลัก อีกทั้งเกณฑ์การประเมินควรจะเป็นเกณฑ์ที่เปิดกว้าง มิใช่เกณฑ์การวัดผลแบบวิทยาศาสตร์ตามแนวคิดของลัทธิสมัยใหม่ หากผู้สอนต้องเชื่อในเรื่องความหลากหลายและความแตกต่างเป็นหัวใจสำคัญ

5.ทฤษฎีพหุศิลป์ศึกษาเชิงความสามารถพิเศษ (GCAE. Gifted Child Art Education)

การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาได้เต็มตามศักยภาพ นับว่าเป็นหัวใจสำคัญความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษาจะเป็นไปได้ต่อเมื่อระบบการศึกษาตระหนักถึงความแตกต่างและสามารถตอบสนองเด็กแต่ละคนได้อย่างเหมาะสมโดยเฉพาะในกรณีที่ผู้เรียนมีความสามารถพิเศษที่เหนือกว่าเด็กในวัยเดียวกัน กลุ่มผู้เรียนเหล่านี้สิทธิ์ที่จะได้รับการศึกษาด้วยรูปแบบที่เหมาะสม ดังที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ได้บัญญัติไว้ในมาตรา10วรรคสี่ว่า “การจัดการศึกษาสำหรับบุคคลซึ่งมีความสามารถพิเศษ ต้องจัดด้วยรูปแบบที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงความสามารถของบุคคลนั้น” เด็กและเยาวชนผู้มีความสามารถพิเศษ หมายถึงเด็กที่แสดงออกถึงความสามารถอันโดดเด่นด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายด้าน ในด้านสติปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ การใช้ภาษา การเป็นผู้นำ การสร้างงานทางทัศนศิลป์และศิลปะการแสดง และความสามารถทางด้านดนตรี ความสามารถทางกีฬา และความสามารถทางวิชาการในสาขาใดสาขาหนึ่งหรือหลายสาขาอย่างเป็นที่ประจักษ์ เมื่อเปรียบเทียบกับเด็กที่มีอายุระดับเดียวกัน สภาพแวดล้อมหรือประสบการณ์เดียวกัน

การทำความเข้าใจกับผู้ที่มีความสามารถพิเศษ (gifted, talented, genius) มีความสลับซับซ้อน และมีปัจจัยมากมายหลายอย่างที่จะต้องศึกษาค้นคว้า เพื่อค้นหาองค์ความรู้ ค้นหาปัจจัยและองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดความสามารถพิเศษ ค้นหาตัวบ่งชี้ บุคลิกลักษณะพิเศษของผู้ที่มีความสามารถพิเศษ ค้นหาเครื่องมือที่จะตรวจวัดและตรวจสอบ ค้นหาปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาผู้มีความสามารถพิเศษให้เต็มศักยภาพ ค้นหาปัจจัย สภาพแวดล้อม และการเลี้ยงดู ค้นหาแบบแผนของหลักสูตร และกระบวนการเรียนการสอนที่เอื้อต่อความสามารถพิเศษ รวมถึงกระบวนการส่งต่อทั้งในระบบโรงเรียนและระบบสังคม การค้นหาและพัฒนาผู้มีความสามารถพิเศษได้อย่างครอบคลุมทุกด้าน ทั้งด้านวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ คอมพิวเตอร์ ภาษา กีฬา ดนตรี ศิลปะการแสดง ทัศนศิลป์ นาฏศิลป์ ฯลฯ สังคมไทยย่อมมีความหมายมากขึ้นอย่างแน่นอน

แนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาศิลปะ ทฤษฎีทางด้านจิตวิทยาศิลปะ มีหลายทฤษฎี แต่มี 3-4 ทฤษฎีหลักจะมาอ้างถึงคือ ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalysis Theory) ทฤษฎีเกสตัลท์ (Gestalt Theory) ทฤษฎีพฤติกรรม (Behaviorism Theory) และทฤษฎีข้อมูล (Information Theory) หากมีคำถามว่าทำไมศิลปินสองคนจึงต่างกัน ฟรอยด์ (Sigmund Freud) จะอธิบายถึงแรงขับจากสัญชาตญาณและความคับข้องใจที่แตกต่างกัน นักจิตวิทยาอื่นอาจอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างอิสรภาพและพลังอัตโนมัติ สกินเนอร์ (B.F.Skinner) จะอธิบายถึงการขัดเกลาของสภาพแวดล้อม รวมถึงการเสริมแรงจากสังคม นักจิตวิทยาบางกลุ่ม อาจศึกษาค้นคว้าหาความแตกต่างในเรื่องของสติปัญญาและสภาพการรู้คิด นักจิตวิทยาบางกลุ่มอาจศึกษา

ค้นคว้าถึงเรื่องความคิดสร้างสรรค์และสมรรถภาพในการสร้างสรรค์ ที่สามารถนำเสนอสิ่ง ผิดปกตินั้นได้ นักจิตวิทยาบางกลุ่มอาจค้นหาทักษะในการแก้ปัญหากระบวนการแก้ปัญหา ฯลฯ ซึ่งการแสวงหาคำตอบและการอธิบายพฤติกรรมของศิลปินในแง่มุมต่างๆกัน

แนวคิดเกี่ยวกับสุนทรียการศึกษา แนวคิดของสุนทรียการศึกษาริเริ่มขึ้นกับความเชื่อที่ว่า ความรู้สึกสัมผัสและความสามารถในการวินิจฉัยทางสุนทรียะของเด็กสามารถและควรที่จะเพาะ ให้เกิดขึ้นในโรงเรียน สุนทรียการศึกษาพร้อมที่จะเพิ่มพูนความสามารถและประสบการณ์ทาง สุนทรียะให้เด็ก ทั้งวัตถุที่มนุษย์ผลิตขึ้น ธรรมชาติและเหตุการณ์ในสภาพแวดล้อม ขอบข่าย ของสุนทรียศึกษาสามารถตรวจสอบได้จากความสัมพันธ์แนบชิดระหว่างศิลปะและมนุษยชาติ ทั้งศิลปะและมนุษยชาติเกี่ยวข้องกับความหมายและคุณภาพของรูปการกระทำวัฒนธรรมและ ประวัติศาสตร์ในเชิงความคิดและแบบแผนอย่างกว้างขวาง ทั้งการสร้างและการเผชิญหน้า สุนทรียศึกษาแสดงประสบการณ์ และการแสดงออกในความคิดและแบบแผนเหล่านี้

แนวคิดพื้นฐานทางด้านเด็กที่มีความสามารถพิเศษ มีความเชื่อว่าเด็กและเยาวชนที่จะ สร้างสรรค์ทัศนศิลป์สำหรับปัจจุบันและอนาคต จะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถพิเศษทางด้าน ความคิดสร้างสรรค์บนพื้นฐานของสติปัญญาและการรู้จัก มีประสาทสัมผัสที่ดีสามารถพัฒนา ทักษะการสร้างสรรค์ และการกำหนดปัญหา และการแก้ไขปัญหาก็สัมพันธ์กับความคิดและ จินตนาการให้เป็นรูปธรรมหรือรูปลักษณะทางศิลปะได้อย่างดีเลิศ

แนวคิดเกี่ยวกับสมองและการสร้างสรรค์ เอดเวิร์ดส์ (Betty Edwards) เชื่อว่าบุคคลที่มี ความคิดสร้างสรรค์ย่อมเป็นคนซึ่งสามารถแสดงกระบวนการอย่างใหม่ ในการเสนอข้อมูลผ่าน การแสดงออก ซึ่งตามปกติแล้วข้อมูลในเชิงประสาทสัมผัสหรือการรับรู้อันเกิดจากการมองเห็น และผู้สร้างสรรค์ก็ต้องการความรู้ในกลวิธีต่างๆ สำหรับการสร้างสรรค์ในแง่ปัจเจกการ สร้างสรรค์ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เหนือกว่าวัตถุดิบนั้นๆ การสร้างสรรค์จำเป็นต้องทำความเข้าใจ กับความแตกต่างระหว่างกระบวนการสองด้าน คือการรวบรวมข้อมูล และการแปลงข้อมูล การ ค้นพบใหม่ในเรื่องการทำงานของสมองความกระฉับกระชวยในเรื่องกระบวนการทั้งสองด้านนั้น จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับการทำงานของสมองทั้งสองซีกเป็นประการแรก ก่อนที่จะก้าวไปสู่ ศักยภาพในการสร้างสรรค์ต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับพหุปัญญา ตามความคิดของการ์ดเนอร์ (Howard Gardner) ที่เชื่อว่า ความสามารถของสมองมนุษย์มีความสลับซับซ้อนมากและแบ่งความสามารถหรือปัญญา ออกเป็น 7 ด้าน คือ ปัญญาทางภาษา ปัญญาทางตรรกะและคณิตศาสตร์ ปัญญาทางมิติสัมพันธ์ ปัญญาทางการเคลื่อนไหวร่างกาย ปัญญาทางดนตรี ปัญญาทางมนุษยสัมพันธ์ ปัญญาทาง เข้าใจตนเองและต่อมารการ์ดเนอร์เพิ่มปัญญาด้านที่ 8 คือ ปัญญาทางธรรมชาติวิทยาและอารี สัตว์หวิ กล่าวถึงทฤษฎีพหุปัญญามีความเชื่อที่สำคัญคือ ทุกคนมีปัญญา 8 ด้าน มากน้อยต่างกัน ในแต่ละด้าน ทั้งนี้สามารถพัฒนาในแต่ละด้านให้สูงขึ้นได้ โดยปัญญาด้านต่างๆจะทำงาน ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ และปัญญาแต่ละด้านจะแสดงความสามารถออกมาหลายทางตาม

ความเชื่อดังกล่าวจึงสอดคล้องกับการค้นคว้าเรื่องศักยภาพของสมองมนุษย์ในช่วงประมาณครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาศักยภาพของสมองซีกซ้ายมีศักยภาพเชิงเหตุผล ตรรกะ ตัวเลข ภาษา ฯลฯ และสมองซีกขวามีศักยภาพในเชิงภาพ มิติสัมพันธ์ จินตนาการ ความคิดฝัน ฯลฯ ซึ่งทำงานร่วมกันและประสานกัน ย่อมหมายถึงการสนับสนุนซึ่งกันและกันด้วย

ทฤษฎีเชิงพหุศิลปศึกษาเชิงความสามารถพิเศษจึงเป็นการบูรณาการแนวทางทั้งความสามารถพิเศษด้านทัศนศิลป์ แนวคิดจิตวิทยาศิลปะ แนวคิดเกี่ยวกับสมองและการสร้างสรรค์ แนวคิดสุนทรียศึกษา แนวคิดเกี่ยวกับพหุปัญญา และสร้างสรรค์ศิลปะจากการเลือกสรรสื่ออย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เพื่อการแสดงออกจากสภาพการรู้คิดและจินตภาพ เพื่อสะท้อนสุนทรียะภูมิปัญญา และวัฒนธรรม

การกำหนดกิจกรรมตามทฤษฎีพหุศิลปศึกษาเชิงความสามารถพิเศษนับว่าเป็นเรื่องใหม่สำหรับวงการการศึกษาของไทยเรา อย่างไรก็ตามการกำหนดกิจกรรมดังกล่าวยังคงผลานแนวคิดหลัก ซีไอเอสเอสที หรือ "ซีเอสที" (CISST) คือ สมมุติฐานสำหรับเด็กที่มีความสามารถพิเศษด้านทัศนศิลป์ กับแนวคิดอื่นๆที่เหมาะสมกับการจัดกิจกรรมเพื่อชีวิตผู้มีความสามารถทั้งศิลปะการแสดง นาฏศิลป์ดนตรี และศิลปศึกษาด้วย แนวคิดหลักซีไอเอสเอสที หรือ "CISST" มีดังนี้

C คือ Creativity "ความคิดสร้างสรรค์" จำเป็นต้องมีอยู่ในทุกวิชาชีพ ทุกคน ไม่ว่าจะเป็นนักวิทยาศาสตร์ หมอ นักดนตรี ข้าราชการ ชาวนา สังคมไทยขาดความคิดสร้างสรรค์ ระบบโรงเรียนไม่ได้ช่วยสร้างให้คนมีความคิดสร้างสรรค์ ศิลปะมีพลังผลักดันความคิดสร้างสรรค์สูง แต่หลักสูตรการเรียนการสอนในระบบโรงเรียนค่อนข้างล้มเหลวความคิดสร้างสรรค์ในทางศิลปะแสดงออกมาในรูปแบบการต่าง ๆ กันความคิดสร้างสรรค์เป็นไปได้อันเน้นปรากฏการณ์รูปธรรมที่นำเสนอออกมาทางรูปแบบของผลงานศิลปะ

I คือ Imagination "จินตนาการ" คือภาพในสมองที่มีอยู่กับทุกคน อาจเป็นความฝันแต่เราก็มักเชื่อว่าจินตนาการมีพื้นฐานความจริงอยู่พอสมควรจินตนาการอาจเป็นการคาดการณ์ไปข้างหน้า และคนเราก็มักจะพยายามและคนเรามักจะพยายามหรือบุกบันไปสู่จินตนาการนั้น ลีโอ นาร์โด ดา วินชี ร่างภาพจินตนาการถึงเครื่องบินและเฮลิคอปเตอร์ หลังจากนั้นอีกหลายร้อยปีพี่น้องตระกูลไรท์จึงทดลองการบินได้สำเร็จ ศิลปะกระตุ้นพลังจินตนาการในเด็กและเยาวชนได้อย่างมากและผู้ที่มีความสามารถพิเศษทางด้านทัศนศิลป์ก็ควรมีจินตนาการเด่นชัด

S คือ Sensibility กระแสศิลปะสมัยใหม่ (Modern Art) และยุคหลังศิลปะสมัยใหม่ (Postmodern Art) ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ความคิดและประสาทสัมผัสด้านต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ทัศนศิลป์จากบูรณาการกับศิลปะการแสดง ดนตรี ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สังคม การศึกษาทางด้านสุนทรียศาสตร์ศึกษา (Aesthetic Education) ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับประสาทสัมผัสทุกด้าน มากน้อยต่างกันออกไปไม่ว่าจะเป็นการมองเห็น การได้ยิน กายสัมผัส รส กิจกรรมทางศิลปะและการตรวจสอบทางด้าน "ความรู้สึกสัมผัส" จึงมีความจำเป็นด้วย

S คือ Systematization “การจัดระบบ” เป็นสิ่งจำเป็นอีกด้านหนึ่งก็คงมิใช่ทางด้านทัศนศิลป์เท่านั้น แม้ศิลปะจะเป็นเรื่องการแสดงออกจินตนาการ สร้างสรรค์ อย่างไรก็ตามเรื่องของระบบหรือสุนทรียะเชิงวิทยาศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการออกแบบการกำหนดโครงสร้างภาพ การวางแผนใช้สี การตกแต่ง ความละเอียดประณีต ระบบคิดที่ซับซ้อน ซึ่งแต่ละผลงานหรือแต่ละกิจกรรมก็มีมากน้อยแตกต่างกันออกไปกิจกรรมและการวัดการจัดระบบความคิด และการทำงานทางศิลปะจึงมีความจำเป็นด้วย

T คือ Transformation ทัศนศิลป์ใช้การมองเห็นหรือจับคู่ประสาทเป็นด้านหลัก แต่การมองเห็นเกี่ยวข้องกับกลไกและการแปลความของสมองการมองเห็นภาพหรือรูปทรงเบื้องหน้าอย่างปกติธรรมดา คงเป็นเพียงเรื่องการเห็นโดยทั่วไป แต่การเห็นที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์และศิลปะ จะเป็นเรื่องของความสามารถในการแปลงรูป การเสริมแต่งรูปหรือการสร้างรูปขึ้นมาใหม่ “การพัฒนาารูปทรง” ในที่นี้จึงเป็นประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งในการตรวจสอบเด็กและเยาวชนผู้มีความสามารถพิเศษทางด้านทัศนศิลป์

โครงการวิจัยเพื่อการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเด็กที่มีความสามารถพิเศษทางด้านทัศนศิลป์ตามแนวคิดที่ไอเอสเอสที (CISST) พัฒนากิจกรรมให้มีความคิดสร้างสรรค์ (Creativity) จินตนาการ (Imagination) ความรู้สึกสัมผัส (Sensibility) การจัดระบบภาพ (Systematization) และการพัฒนารูปทรง (Transformation) กิจกรรมจำนวน 12 กิจกรรมคือ กิจกรรมการเขียนภาพเมืองในจินตนาการ การวาดภาพสัมผัส การเขียนภาพทิวทัศน์ การออกแบบสองมิติ การเขียนภาพจากเพลง การเขียนภาพจากกลิ่น การเขียนภาพจากรส การสังเคราะห์รูปทรง การปั้นจากจินตนาการ การเขียนภาพจากวัสดุสัมผัส การประดิษฐ์วัสดุ การออกแบบโครงสร้าง ผลการปฏิบัติกิจกรรมทั้งหมดจากการคัดสรรนักเรียนประถมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนไผทอุดมศึกษา 44 คน มีผลงานที่มีคุณภาพดีจากการเขียนภาพระบายสีหัวข้อเรื่อง “น้ำพระทัยในหลวง” พิจารณาคัดเลือกนักเรียน 12 คนที่มีความสามารถพิเศษด้านทัศนศิลป์ พบว่านักเรียนทั้ง 12 คนมีคะแนนเฉลี่ยสะสม 3 ภาคเรียนดีเยี่ยม ระหว่างร้อยละ 86-95 (11 คน ระหว่างร้อยละ 91-95) สามารถสร้างสรรค์กิจกรรม 12 กิจกรรมมีคุณภาพดีเยี่ยม 5-8 กิจกรรม เด็กที่มีความสามารถพิเศษเหล่านี้สามารถสร้างสรรค์กิจกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยที่กิจกรรมเหล่านั้นกระตุ้นระบบการคิดและระบบการสร้างสรรค์ สอดคล้องกับการสร้างสรรค์งานทัศนศิลป์ตามแนวคิดศิลปะสมัยใหม่และศิลปะหลังสมัยใหม่ในปัจจุบัน (อ่านวิรุณ ตั้งเจริญ และคณะ 2544)

เด็กที่มีความสามารถด้านทัศนศิลป์ตามสมมุติฐานซีไอเอสเอสที (CISST) ซึ่งใช้กิจกรรมเพื่อตรวจสอบความคิดสร้างสรรค์ (C) จินตนาการ (I) ความรู้สึกสัมผัส (S) การจัดระบบภาพ (S) และการพัฒนารูปทรง (T) มีผลการเรียนรู้สูงมาก ศักยภาพในการสร้างสรรค์กิจกรรมดังกล่าวสอดคล้องกับการสร้างสรรค์ทัศนศิลป์ร่วมสมัย ทั้งศิลปะสมัยใหม่และศิลปะหลังสมัยใหม่ ศักยภาพในการสร้างสรรค์กิจกรรมระดับคุณภาพดีเยี่ยมตามแนวคิดซีไอเอสเอสที มี

ความสัมพันธ์กับศักยภาพการเรียนรู้ระดับสูงมาก หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ความคิดสร้างสรรค์ จินตนาการ ความรู้สึกสัมผัส การจัดระบบภาพ และการพัฒนารูปทรง จากกิจกรรมศิลปะ สัมพันธ์กับผลสัมฤทธิ์ทางการสร้างสรรค์ ศักยภาพในการเรียนอาจเป็นแรงผลักดันในการสร้างสรรค์ หรือปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (วิรุณ ตั้งเจริญ และคณะ.2544: 124-125)

เมื่อพัฒนาทฤษฎี “ศิลปะศึกษา” เชิงความสามารถพิเศษ หรือ “CISST” มาสู่ศิลปะศึกษา “พหุศิลปะศึกษา” (Arts) ที่บูรณาการความรู้ความคิดและการสร้างสรรค์ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง และดนตรีเข้าด้วยกัน การบูรณาการที่ผสมผสานกับการแยกย่อยศิลปะเฉพาะด้าน ย่อมต้องพัฒนากิจกรรม กระบวนการเรียนการสอน และกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ดังกล่าว วัตถุประสงค์ที่สัมพันธ์กับศิลปะหลังสมัยใหม่ พหุปัญญา และสุนทรียศึกษา (Aesthetic Education)

ทฤษฎีสันับสนุนการศึกษาพหุศิลปะศึกษาดังกล่าว สามารถพัฒนาไปใช้ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นทฤษฎีพหุศิลปะศึกษาที่สังเคราะห์ขึ้นมา จากแนวคิดและทฤษฎีศิลปะศึกษาในกระแสด้าน การปฏิรูปการศึกษา สหวิทยาการ ความสามารถพิเศษ การสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ภูมิปัญญาไทย ลัทธิหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ในกระแสสังคมปัจจุบัน ซึ่งทฤษฎีดังกล่าวจะต้องได้รับการค้นคว้าวิจัย สัมมนาประยุกต์ และแผนกลยุทธ์เพื่อพัฒนาพหุศิลปะศึกษาสำหรับสังคมไทยต่อไป

7.3 ด้านกิจกรรมศิลปะ

วิรุณ ตั้งเจริญ (2539) กล่าวว่า กิจกรรมศิลปะนับเป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้ สามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการสังสรรค์ ประสพการณ์ ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเทคนิค วิธีการในการปฏิบัติกิจกรรม และส่งเสริมให้เกิดรสนิยมเกี่ยวกับความงามได้เป็นอย่างดี การนำเสนอกิจกรรมจะต้องคัดเลือกกิจกรรมที่มุ่งเน้นถึงความหลากหลายในรูปแบบของเนื้อหา และกรรมวิธีในการปฏิบัติต้องมีความท้าทายความสามารถทางความคิด และสามารถใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี จุดสำคัญในการคัดเลือกกิจกรรมศิลปะ คือ ต้องพิจารณาถึงเป้าหมายและความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรศิลปะศึกษา หลักการทางด้านจิตวิทยา วุฒิภาวะ วัย และความพร้อมในด้านต่าง ๆ ของผู้เรียน โดยลักษณะของกิจกรรมต้องแสดงถึงระดับความยากง่ายที่เหมาะสมกับผู้เรียนในการนำมาฝึกทักษะการปฏิบัติ และการแก้ไขปัญหาในการสร้างสรรค์ เช่น กิจกรรมประเภทที่จะช่วยส่งเสริมการแสดงออกทางความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดผลสัมฤทธิ์จากการฝึกฝนทักษะการปฏิบัติ กิจกรรมได้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะผลของการแสดงออกในรูปแบบของผลงาน และรูปแบบของการสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับบุคลิกที่ดีต่อไป

โกวิท ประวาลพคุณ (2535) อธิบายว่า กิจกรรมที่มีความหลากหลายในรูปแบบส่งเสริมให้เกิดทักษะการปฏิบัติ และส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถเกิดการรับรู้ถึงคุณค่า เกิดความ

ชื่นชมได้ตรงตามจุดประสงค์ และจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตรศิลปศึกษา ดังนั้น หลักการออกแบบกิจกรรมศิลปะจึงต้องคำนึงถึงแนวคิดทางการเรียนการสอน ดังนี้

1. เนื้อหาและกิจกรรมสามารถนำไปใช้กับชีวิต ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์และสุนทรียศาสตร์

2. นักเรียนควรมีส่วนในการกำหนดกิจกรรมและเป็นผู้ชื่นชมผลงานศิลปะด้วยตนเอง

จินตนา ไบกาชุย (2538) กล่าวว่า กิจกรรมท้ายบทเป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับหนังสือเรียน เพื่อให้ผู้อ่านได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตัวเองได้ กิจกรรมท้ายบทควรส่งเสริมความรู้ที่กล่าวมาแล้วในแต่ละบท และช่วยขยายความคิดของผู้อ่านให้กว้างขวางขึ้น กิจกรรมท้ายบทอาจเป็นการอธิบายศัพท์ยาก หรือเป็นคำถามชวนคิดให้นำความรู้ที่ได้จากการอ่านไปใช้กับสิ่งอื่น ๆ หรือไปใช้ในชีวิตประจำวัน หรืออาจเป็นกิจกรรมเสนอแนะอื่น ๆ สำหรับเป็นแนวทางให้นำไปศึกษาในเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

กิจกรรมศิลปะในหนังสือเรียนจึงควรเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้นักเรียนสามารถบรรลุจุดประสงค์ของการเรียนรู้ในบทเรียนแต่ละบท และในเวลาเดียวกันได้ช่วยให้นักเรียนได้ทำกิจกรรมที่สนองความสนใจ หรือขยายขอบเขตความสนใจของนักเรียนต่อความรู้สึกหรือกิจกรรมสร้างสรรค์อื่น ๆ ได้

วิรัตน์ พิชญ์ไพบุลย์ (2536) กล่าวว่า ศิลปศึกษามีวิชาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ จึงมีกิจกรรมหลายด้านที่สามารถตอบสนองความสนใจของนักเรียนได้ โดยเฉพาะความถนัดพิเศษของนักเรียนแต่ละคนให้มีโอกาสพัฒนาได้อย่างเหมาะสม จึงนับว่าศิลปศึกษามีความเหมาะสมเป็นพิเศษที่มีกิจกรรมสร้างเสริมพฤติกรรมมูลฐานสำคัญและหลายกิจกรรมที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเด็กได้โดยตรงเป็นพิเศษ

การจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปศึกษาด้านทัศนศิลป์ในโรงเรียน ส่วนที่เป็นหัวใจของการจัดการเรียนในชั้นคือ ศิลปะปฏิบัติ เพราะเป็นการจัดกิจกรรมศิลปะให้แก่ผู้เรียน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์ตรง ผู้เรียนเกิดทักษะในการใช้วัสดุ อุปกรณ์ และเทคนิคการปฏิบัติงานที่หลากหลาย ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้เรียนได้รวบรวมความคิด จินตนาการ ประสบการณ์ และความคิดสร้างสรรค์ แสดงออกมาโดยผ่านสื่อทางศิลปะออกมาเป็นผลงานศิลปกรรม

ศิลปะปฏิบัติมีความจำเป็นมากในกระบวนการศึกษาทางศิลปะ เพราะผลงานศิลปะที่เป็นรูปธรรมทำให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น อันส่งผลให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่เป็นระเบียบ และเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานซึ่งจะเชื่อมโยงต่อไปจนเป็นนิสัย ทำให้ผู้เรียนเป็นบุคคลที่มีคุณภาพในสังคม (วุฒิ วัฒนสิน, 2541)

จากการศึกษาของโยชิน เผือกผ่อง (2539) พบว่าวิธีสอนและกิจกรรมที่ให้นักเรียนปฏิบัติควบคู่ไปกับเนื้อหา จะเป็นสิ่งที่ทำให้เนื้อหาน่าสนใจ ตรงกับความต้องการของผู้เรียน และสิ่งที่คำนึงถึงคือการเลือกเนื้อหาต้องทันสมัย และเป็นเรื่องที่ผู้เรียนในวัยนี้สนใจ เพราะผู้เรียนยังอยู่ในวัยที่ต้องการแสวงหาสิ่งใหม่ ๆ

Johnson Sharon Morrissey Jones (2001) กล่าวว่า โครงสร้างหลักสูตรศิลปศึกษาในระดับมัธยมศึกษาที่พัฒนามากว่า 20 ปี ให้ความสำคัญต่อผลที่ได้จากการเรียนรู้ซึ่งเน้นไปที่ความรู้เกี่ยวกับทัศนศิลป์ และการสร้างผลงานทางศิลปะซึ่งสามารถสร้างลักษณะเฉพาะบุคคลของวัยรุ่นได้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ของผู้เรียน

จากการศึกษาของ ปฐมรัตน์ ยิ้มประเสริฐ (2544) เกี่ยวกับกิจกรรมศิลปะที่นำเสนอในบทเรียนนั้น ควรช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ฝึกทักษะและสามารถปรับตัวให้ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ ซึ่งหัวใจของการเรียนวิชาศิลปศึกษานั้นคือกิจกรรมศิลปะ

โดยการกำหนดกิจกรรมศิลปศึกษาให้กับผู้เรียนจะต้องคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

1. จะต้องสอดคล้องตรงตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ตามแผนการสอน
2. จะต้องสอดคล้องกับเนื้อหาที่สอนในแต่ละเรื่องและให้มีความสัมพันธ์
3. กิจกรรมศิลปะต้องน่าสนใจและท้าทายผู้เรียน ทำให้เกิดความกระตือรือร้นในการทำกิจกรรมนั้น ๆ
4. กิจกรรมศิลปะจะต้องส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์และมีอิสระในการทำงานและก่อให้เกิดความคิดใหม่ ๆ ขึ้น
5. ผู้เรียนสามารถประยุกต์กิจกรรมได้ตามความเหมาะสม หรือสามารถประยุกต์เป็นงานอื่น ๆ ได้
6. กิจกรรมศิลปะจะต้องไม่ยากและง่ายจนเกินไปสำหรับผู้เรียน เพื่อไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายในการทำกิจกรรม และเมื่อนักเรียนทำได้ก็จะเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง
7. กิจกรรมศิลปะจะต้องสอดคล้องกับบุคลิกและความสนใจของผู้เรียน

กิจกรรมศิลปะที่ดีจะต้องทำให้ผู้เรียนประสบผลสำเร็จ ก้าวหน้า พัฒนาความคิดให้ก้าวไกลนำไปประยุกต์ให้สัมพันธ์กับการงานอื่น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีประสบการณ์ในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ โดยมีพื้นฐานการทำงานที่ดี โดยศิลปศึกษาในโรงเรียนประถมและมัธยมจะเป็นการปูพื้นฐานทางศิลปะเบื้องต้นให้กับผู้เรียนให้มีประสบการณ์ในการทำงานศิลปะ เช่น การวาดรูป การระบายสี การทำภาพพิมพ์ การปั้น การประดิษฐ์ ฯลฯ เพื่อฝึกทักษะการทำงาน ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความคิดสร้างสรรค์ในการทำงาน ตลอดจนค้นหาคำศัพท์และความสามารถของผู้เรียนว่ามีความสามารถและความถนัดในด้านใด เพื่อจะได้วางแผนการศึกษาต่อไปในอนาคตอย่างมั่นใจและประสบผลสำเร็จในชีวิต (เกษร ธิตะจารี, 2543)

ไพโรจน์ พวงมณี (2540) กิจกรรมศิลปะเป็นกิจกรรมที่มีคุณค่าสำหรับนักเรียน เพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาทางด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ สติปัญญา กิจกรรมศิลปะในหนังสือเรียนศิลปะระดับมัธยมศึกษาจึงควรเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะหลากหลายในรูปแบบและเนื้อหาสอดคล้องกับสภาพของสังคม เศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดทักษะทางความคิด การแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ และสามารถนำไปใช้ให้สอดคล้องกับสภาพของชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมกับวัยและประสบการณ์ของนักเรียน

ดังนั้นเพื่อให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรศิลปศึกษา การพิจารณาคัดเลือกกิจกรรม เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามจุดประสงค์ของการเรียนการสอน จึงต้องอาศัยหลักเกณฑ์ ดังนี้

1. สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรและจุดประสงค์ของการสอน
2. สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ทางด้านปรัชญา จิตวิทยา เทคโนโลยี และสังคม
3. ส่งเสริมให้เกิดการศึกษาค้นคว้า และฝึกปฏิบัติเพื่อความก้าวหน้า
4. กระตุ้นให้เกิดความสนใจในการปฏิบัติและมีความท้าทาย
5. ส่งเสริมให้นักเรียนได้แสดงออกทางความคิดสร้างสรรค์
6. เหมาะสมกับวัยและประสบการณ์
7. การกำหนดวัสดุอุปกรณ์ที่หาง่ายราคาถูก

7.4 ด้านภาพประกอบ

ความหมายของคำว่าภาพประกอบ

นักวิชาการด้านศิลปะและการออกแบบสิ่งพิมพ์หลายท่าน ได้อธิบายความหมายของคำว่า “ภาพประกอบ” ไว้ดังนี้

ภาพประกอบ หมายถึง ภาพที่เกิดจากการเขียนหรือจัดทำขึ้นมา เพื่อช่วยเสริมสร้างให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหามากยิ่งขึ้น อาจมีลักษณะเป็นภาพถ่าย รูปวาดลายเส้น รูปวาดระบายสี ตาราง แผนที่ และกราฟ ซึ่งเป็นผลงานที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของผู้เขียนภาพประกอบ หรือผู้จัดทำด้วยการใช้ความคิด สติปัญญาเข้ามาถ่ายทอด และนำเสนอสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เกิดเป็นรูปธรรม โดยมีความสอดคล้องกับเนื้อหาเรื่องราวที่กำหนด (Flemming and Levine, 1993) ซึ่งเทอร์เรน (Terrence, 1980) กล่าวว่า เทคนิคในการสร้างสรรค์ภาพประกอบเนื้อหานั้น ผู้เขียนต้องศึกษาและนำเอาหลักการที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบทางศิลปะมาใช้เป็นแนวทางในการถ่ายทอดความคิดให้ผสมกลมกลืนไปกับทักษะความชำนาญทางศิลปะ และการใช้เครื่องมือเพื่อให้ภาพประกอบมีความสวยงาม ชัดเจน และสามารถสื่อความหมายได้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

วิชฌนาท กัตัญญทวิทรัพย์ (2540) อธิบายว่า ภาพประกอบ หมายถึง ภาพที่ทำขึ้นเพื่อใช้ประกอบเอกสารหรือหนังสือ มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้อธิบายขยายความหรือสรุปความตามเนื้อหาสาระจากเอกสารหรือข้อเขียนที่ปรากฏอยู่ในลักษณะที่เป็นนามธรรมให้เกิดเป็นรูปธรรม

วิรุณ ตั้งเจริญ (2539) อธิบายว่า ภาพประกอบ หมายถึง ภาพที่ใช้แสดงถึงความสัมพันธ์กับเนื้อหา อาจมีลักษณะของการสรุปความคิดรวบยอดหรือขยายเนื้อหาตอนใดตอนหนึ่งให้ชัดเจน อาจเป็นภาพวาดหรือภาพระบายสีที่ใช้รูปแบบเหมือนจริงหรือรูปแบบลดทอน

ภิญญาพร นิตยะประภา (2534) อธิบายว่า ภาพประกอบ หมายถึง ภาพที่ใช้เป็นส่วนเพิ่มเติมในหนังสือ เพื่ออธิบายเนื้อหาให้มีความชัดเจนหรือตกแต่งหนังสือให้สวยงาม อาจมีลักษณะทั้งภาพสีหรือภาพขาวดำ

สรุปได้ว่า ภาพประกอบ หมายถึง ภาพที่จัดทำหรือผลิตขึ้นมาด้วยเทคนิควิธีการต่าง ๆ เช่น การวาด หรือการถ่ายภาพ เพื่อเป็นตัวแทนในการอธิบายเนื้อหาให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น และช่วยตกแต่งหนังสือให้สวยงาม

ลักษณะของภาพประกอบที่ดี

ภาพประกอบที่ดีควรมีการคัดเลือกหรือจัดทำขึ้นมา โดยบรรณาธิการหรือนักวาดภาพประกอบและผู้เรียบเรียงหนังสือเรียน ซึ่งจะช่วยให้ภาพมีความสอดคล้องกับเนื้อหาเรื่องราวที่เขียน ซึ่งนักการศึกษาในด้านการออกแบบสิ่งพิมพ์ ได้กล่าวถึงลักษณะของภาพประกอบที่ดีไว้ดังนี้

กระทรวงศึกษาธิการ (2533) ได้อธิบายและให้ข้อสรุปเกี่ยวกับลักษณะของภาพประกอบที่ดีว่า ภาพควรมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับเนื้อหา ความหมายของภาพสื่อไปในทางที่ดี มีชีวิตชีวา มีความน่าสนใจ และมีความสอดคล้องกับข้อความประกอบภาพ

ถวัลย์ มาศจรัส (2538) ได้กล่าวถึงลักษณะที่ดีของภาพประกอบไว้ดังนี้

1. มีความคมชัด
2. ภาพกับเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกัน
3. ภาพประกอบที่ใช้เทคนิคการเขียนต้องเขียนให้ถูกต้องตามความเป็นจริง
4. ภาพประกอบต้องมีหลายลักษณะคือ เป็นภาพในแนวตั้งและแนวนอน
5. ถ้าเป็นเนื้อหาในเชิงประวัติศาสตร์ จะต้องนำภาพมาจากแหล่งข้อมูลโดยตรงหรือทำการคัดลอกจากหนังสือภาพในอดีต

6. มีมุมถ่ายของภาพหลายมุม ทั้งมุมกว้าง มุมแคบ มุมสูง และมุมต่ำ

วิททิชและชูลเลอร์ (Wittich and Schuller, 1973) อธิบายและสรุปลักษณะของภาพประกอบที่ดีว่าควรมีลักษณะดังนี้

1. มีการจัดองค์ประกอบดี คือ การจัดภาพมีความสมดุล มีตำแหน่งและทิศทางของเส้นในแบบต่าง ๆ มีการใช้แสงเงา มีจุดสนใจภายในภาพ
2. สื่อความหมายได้ชัดเจน เป็นการเน้นให้ชัดว่าสิ่งใดคือส่วนที่ต้องการเน้นหรือให้ผู้ดูเกิดการรับรู้ และเป็นไปตามแนวทางที่ต้องการ
3. มีสีสันเป็นธรรมชาติ ตรงกับสภาพความเป็นจริง
4. มีการตัดกันในลักษณะที่ดีและภาพมีความคมชัด ทั้งน้ำหนักแสงเงา และอื่น ๆ เพื่อให้ภาพเกิดความน่าสนใจ

ภาพประกอบที่ใช้ในหนังสือเรียน นิยมใช้ทั้งภาพถ่ายและภาพวาด การเลือกใช้ภาพถ่ายนั้น ถ้าเป็นหนังสือภาพขาวดำ ควรใช้ภาพถ่ายขาวดำหรือสไลด์จะได้ภาพที่มีความชัดเจน ภาพวาดควรใช้ผู้วาดที่มีฝีมือและความชำนาญ การเลือกใช้ภาพสีและภาพขาวดำขึ้นอยู่กับราคาการพิมพ์หนังสือเล่มนั้นด้วย (จินตนา ไบกาซูยี, 2538)

ผดุง พรหมมูล (2547) กล่าวว่า ในการสร้างภาพประกอบหนังสือวิชาการ สิ่งที่ต้องคำนึงถึงสิ่งแรกคือ ความถูกต้อง ชัดเจน และสนับสนุนเนื้อหาวิชาการที่ผู้แต่งนำเสนอ และจะต้องสามารถสื่อความหมายได้ตรงตามจุดประสงค์ ในการสร้างภาพประกอบหนังสือวิชาการผู้แต่งและศิลปินควรได้ทำความเข้าใจร่วมกันก่อน ทั้งในการนำเสนอภาพ เทคนิคการสร้างสรรคภาพ ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของภาพ เพื่อให้ได้หนังสือที่มีคุณค่าทางวิชาการและความสมบูรณ์ของภาพประกอบ

ดังนั้น ภาพประกอบที่ดีจะต้องสอดคล้องกับเนื้อหาเรื่องราว สื่อความหมายได้ชัดเจน มีความสวยงามสะดุดตา และชัดเจน นอกจากนี้ภาพประกอบควรมีขนาดใหญ่ เป็นภาพในแนวนอนและแนวตั้ง และมีภาพหลายมุมที่ช่วยให้เห็นรายละเอียดของภาพชัดเจนขึ้น อาจมีลักษณะเป็นภาพถ่ายหรือภาพเขียนก็ได้

บทบาทและความสำคัญของภาพประกอบ

ศินีนาถ เลิศไพโรวัน (2534) กล่าวว่า ภาพประกอบเป็นสื่อที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาสาระ ช่วยเสริมสร้างภาพพจน์หรือมโนทัศน์ต่อสิ่งที่ปรากฏในภาพ จนสามารถสรุปเนื้อหาที่ประกอบอยู่ในภาพได้เป็นอย่างดี ภาพประกอบที่ดีจะต้องมีบทบาทที่สำคัญดังนี้

1. อธิบายเนื้อหาเรื่องราวในเรื่องที่ยากให้เกิดความเข้าใจที่ง่ายขึ้น
2. ให้สาระข้อมูลและเนื้อหาที่ถูกต้อง
3. กระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดความอยากรู้อยากเห็น
4. ก่อให้เกิดการสะดุดตาและดึงดูดความสนใจ
5. ตกแต่งหนังสือให้เกิดความสวยงาม
6. เน้นให้เกิดบรรยากาศของเนื้อหาและเกิดอารมณ์ร่วมต่อเรื่องราว

สมพร จารุณี (2538) กล่าวถึง บทบาทของภาพประกอบไว้ดังนี้

1. ส่งเสริมเนื้อหาสาระและเรื่องราว
2. ดึงดูดความสนใจของผู้อ่านหนังสือ
3. ส่งเสริมจินตนาการ
4. ช่วยสนองต่อจุดมุ่งหมายเฉพาะที่ผู้แต่งต้องการสื่อความหมาย

ไกเนอร์และชาวด์ (Gainer and Child, 1986) กล่าวว่า ภาพประกอบมีบทบาทในการพัฒนาการรับรู้ของผู้เรียน ช่วยพัฒนามุมมองและแนะนำเทคนิควิธีการในการสร้างงานศิลปะให้

กว้างขวางขึ้น จนนักเรียนเกิดความรู้ความชำนาญในการปฏิบัติกิจกรรม นอกจากนี้ ภาพประกอบยังมีบทบาทต่อหลักสูตรการเรียนการสอนศิลปะในโรงเรียน โดยครูอาจกำหนดให้นำภาพประกอบมาเป็นเนื้อหา หรือแหล่งข้อมูลทางการวาดภาพระบายสี

เคนเนทและคณะ (Kenneth and Others, 1994) ที่ได้ชี้ให้เห็นว่า ภาพประกอบมีบทบาทสำคัญต่อการเรียนการสอน โดยครูนำเอาภาพประกอบมาเป็นศูนย์กลางของการเรียนศิลปะ ใช้เป็นแนวทางในการบรรยายเนื้อหาเรื่องราว และเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์งานศิลปะ เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนเกิดความคิดและจินตนาการจนเกิดการรับรู้และเห็นคุณค่าเกี่ยวกับความงาม

จากที่กล่าวมาสามารถสรุปบทบาทและความสำคัญของภาพประกอบได้ดังนี้

1. อธิบายเนื้อหาให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายและมีความชัดเจน
2. จูงใจและกระตุ้นให้เกิดความอยากรู้อยากเห็น เกิดความคิดและจินตนาการ
3. ตกแต่งหนังสือให้เกิดความสวยงาม สะดุดตา และดึงดูดความสนใจ
4. ส่งเสริมให้เกิดประสบการณ์ในการรับรู้ทางการเห็นได้อย่างกว้างขวาง
5. เป็นแนวทางให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ในการปฏิบัติกิจกรรมศิลปะ

หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกภาพมาประกอบหนังสือเรียน

เมลลอทท์ (Mellott, 1964) ได้ให้หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกภาพมาประกอบหนังสือเรียนไว้ดังนี้

1. ภาพประกอบต้องสอดคล้องกับเนื้อหา
2. เป็นภาพที่ดีสามารถกระตุ้นความสนใจ ก่อให้เกิดความสนใจ
3. มีประโยชน์ต่อการนำมาเป็นเครื่องมือประกอบการศึกษา

เดล (Dale, 1951) ได้ให้หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกภาพมาประกอบหนังสือเรียนไว้ดังนี้

1. เหมาะสมกับจุดประสงค์ของการเรียนรู้
2. ถ่ายทอดเนื้อหาและลักษณะตรงกับสภาพความเป็นจริง
3. มีความถูกต้องในขนาดและสัดส่วน
4. กระตุ้นให้เกิดความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการอย่างต่อเนื่อง
5. ช่วยเพิ่มความน่าสนใจให้กับเนื้อหา

6. มีเทคนิคในการสร้างสรรค์และมีการเน้นรายละเอียดอย่างเพียงพอและมีความชัดเจน

เฟลมมิงและลิวายส์ (Flemming and Levine, 1993) ได้ให้หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกภาพมาประกอบหนังสือเรียนไว้ดังนี้

1. ภาพและสีมีความน่าสนใจ
2. ภาพต้องประกอบไปด้วยกลุ่มคน
3. ภาพต้องมีความแปลกใหม่ในเนื้อหาเรื่องราว เทคนิคของการใช้สีและการไล่น้ำหนัก

ของสี

ทองสุข เกตุโรจน์ (2528) ได้ให้หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกภาพมาประกอบหนังสือเรียนไว้ดังนี้

1. เหมาะสมกับวัยและประสบการณ์ และสภาพภูมิหลังของนักเรียน
2. สอดคล้องกับทฤษฎีทางจิตวิทยา
3. มีรูปแบบของภาพที่เกิดจากเทคนิควิธีการที่หลากหลาย
4. สัดส่วนของภาพเหมาะสมกับสายตาผู้อ่าน

จากหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกภาพมาประกอบหนังสือเรียนของนักการศึกษาหลายท่านสามารถสรุปเพื่อใช้เป็นแนวทางในการคัดเลือกภาพประกอบหนังสือเรียนศิลปศึกษา ดังนี้

1. สอดคล้องกับเนื้อหาและจุดประสงค์ของการเรียนรู้
2. ภาพและสีมีความถูกต้อง ทั้งเทคนิคของการใช้สีและการไล่สีของสีที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดความสนใจ
3. มีความแปลกใหม่สามารถกระตุ้นให้เกิดความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการ
4. มีการเน้นรายละเอียดที่สำคัญและชัดเจน
5. ขนาดของภาพเหมาะสมกับระดับการเรียนรู้ของผู้เรียน และประเภทของเนื้อหาวิชา

การจัดภาพประกอบ

การจัดภาพประกอบในเรื่องของหนังสือเรียนมีความสำคัญมาก การเลือกใช้ภาพประเภทใดต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง มีขนาดและจำนวนที่เหมาะสมมีหลักของการจัดภาพที่ดี

การจัดหน้าภาพประกอบมีวิธีการดังนี้

1. ควรจัดให้มีภาพเด่นในหน้าเพียงภาพเดียว
2. ควรเน้นความเด่นบนบริเวณซ้ายของหน้าด้วยภาพ
3. ควรเลือกเฉพาะภาพที่สำคัญหรือภาพที่สื่อความหมายแก่ผู้อ่าน
4. ควรกำหนดภาพให้มีขนาดแตกต่างกัน
5. ควรจัดส่วนหรือกรอบภาพ (crop) ในลักษณะที่เหมาะสม เพื่อมิให้องค์ประกอบภาพ

แน่นเกินไป

6. ควรเลือกภาพที่เหมาะสมและมีคุณธรรม
7. ควรกำหนดให้มีภาพจำนวนน้อย แต่เป็นภาพที่มีขนาดใหญ่อยู่ในหน้าเดียวกัน
8. ควรมีเนื้อที่ว่างปรากฏบนหน้าหนังสือบ้าง
9. ควรหลีกเลี่ยงการวางภาพให้อยู่ในรูปแบบของตัว T เพราะถ้ามีคำบรรยายภาพ

หลายภาพจะทำให้สับสน

10. การจัดคำบรรยายภาพอาจวางไว้ด้านข้างของภาพบ้าง นอกเหนือจากการวางไว้ได้ภาพอย่างเดียว และในกรณีที่มีชุดภาพหลายภาพ ไม่ควรมีคำบรรยายภาพที่ซ้ำซ้อนกัน

11. ถ้าภาพทั้งหมดที่ปรากฏมีแหล่งที่มาของภาพแหล่งเดียวกันให้ระบุชื่อของแหล่งที่มาขึ้นเพียงครั้งเดียว

7.5 ด้านการออกแบบและคุณภาพการพิมพ์

ความหมายของการออกแบบสิ่งพิมพ์

การออกแบบสิ่งพิมพ์มีความหมายแยกตามคำออกเป็นสองส่วนด้วยกันคือ การออกแบบ และสิ่งพิมพ์ พระราชบัญญัติการพิมพ์พุทธศักราช 2484 ได้ให้ความหมายของสิ่งพิมพ์ไว้ว่า "สมุด แผ่นกระดาษ หรือวัตถุใดๆที่พิมพ์ขึ้นรวมทั้งบทเพลง แผนที่ แผนผัง แผนภาพ ภาพวาด ภาพระบายสี ใบประกาศแผ่นเสียง หรือสิ่งอื่นใดที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน"

สิ่งพิมพ์จึงหมายถึง วัสดุตีพิมพ์ (printed materials) ที่ได้รับการพิมพ์ขึ้นด้วยกระบวนการทางการพิมพ์ระบบต่างๆ ลงบนกระดาษหรือวัตถุอื่น เพื่อใช้เป็นสื่อสำหรับติดต่อทำความเข้าใจด้วยภาษาเขียน ภาษาภาพ หรือสัญลักษณ์ในลักษณะต่างๆ โดยมีการผลิตออกมาเป็นสำเนาเพื่อแจกจ่ายให้กับผู้อ่าน สิ่งพิมพ์นั้นมีความหมายครอบคลุมถึงสื่อต่างๆมากมายหลายชนิด

ส่วนการออกแบบนั้นมีความหมายถึง การดำเนินการเป็นกระบวนการเพื่อแก้ปัญหา (problem-solving) โดยใช้ความคิดสร้างสรรค์ให้ได้ผลลัพธ์มีทั้งประโยชน์ใช้สอย (function) และสุนทรียภาพ (aesthetic)

สำหรับการออกแบบในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบสิ่งพิมพ์นั้นจัดเป็นการออกแบบสื่อสารในเชิงทัศนยะ (visual communication) กล่าวคือ เป็นการออกแบบโดยมีวัตถุประสงค์หลักเป็นการสื่อสารข้อมูลผ่านผลงานออกแบบ ให้ผู้อื่นสามารถรับรู้ผ่านการมองเห็นทางสายตา แต่ไม่ได้หมายเพียงเป็นการออกแบบเพื่อบรรจุเนื้อหาเท่านั้น แต่ต้องเป็นการออกแบบที่สะท้อนความคิดรวบยอด (concept) ของเนื้อหา รวมทั้งบุคลิกภาพ (personality) หรือภาพลักษณ์อันเป็นเอกลักษณ์ (identity) ของเนื้อหานั้นๆด้วย

ดังนั้น การออกแบบจึงต้องเริ่มด้วยการที่นักออกแบบจะต้องพยายามทำความเข้าใจเนื้อหาแล้วสกัดเอาความคิดรวบยอดที่เปรียบเสมือนหัวใจหลักของเนื้อหาทั้งหมดออกมาให้ได้ จากนั้นจึงสกัดบุคลิกของเนื้อหาซึ่งเปรียบเสมือนลักษณะท่าทางภายนอกที่ห่อหุ้มหัวใจอยู่ออกมา

เมื่อได้ทั้งความคิดรวบยอดและบุคลิกที่เหมาะสมแล้วจึงเลือกสร้างองค์ประกอบทางการออกแบบที่เป็นตัวแทนที่ดีของความคิดรวบยอดและบุคลิกภาพของเนื้อหานั้นมาจัดวางตามหลักการจัดวางองค์ประกอบที่เหมาะสมและสำเร็จออกมาเป็นงานออกแบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวต่อไป ซึ่งผลงานการออกแบบสื่อสารจะแตกต่างจากผลงานทางศิลปะบริสุทธิ์ (fine art) เนื่องจากผลงานศิลปะเน้นประโยชน์ทางด้านจิตใจ ในขณะที่ผลงานออกแบบเน้นประโยชน์ด้านใช้สอยเพื่อการติดต่อสื่อสาร ซึ่งแม้งานศิลปะจะสื่อสารความคิดบางอย่างกับผู้ดูแต่เป็นการสื่อสารที่ให้อิสระแก่ผู้ตีความและตอบสนอง ต่างจากผลงานออกแบบที่มุ่งบังคับให้ผู้ดูมีความ

เข้าใจสารที่สื่อเหมือนกัน และคาดหวังให้เกิดการตอบสนองที่เหมือนกัน

เมื่อนำความหมายของสิ่งพิมพ์มารวมกับความหมายของการออกแบบแล้ว การออกแบบสิ่งพิมพ์จึงหมายถึง การประยุกต์ใช้ศาสตร์ทางด้าน การออกแบบเรขศิลป์เพื่อให้เกิดผลลัพธ์เป็นส่วนผสมที่เป็นความสมดุลระหว่างประโยชน์ใช้สอย คือ การบรรจุ และถ่ายทอดเนื้อหาให้ครบถ้วนถูกต้องกับความสวยงาม คือความน่าสนใจและน่าจดจำ ตัวอย่างเช่น โปสเตอร์ที่มีการใช้รูปภาพ รูปร่าง และสีสันดึงดูดใจผู้ที่เดินผ่านไปมาให้อยากแวะเข้ามาดู และเมื่อแวะเข้ามาดูแล้ว ผู้ดูก็สามารถรับรู้และเข้าใจเนื้อหาที่ต้องการจะสื่อสารได้ในเวลาอันรวดเร็ว เป็นต้น

เพื่อให้บรรลุผลลัพธ์ที่เป็นส่วนผสมที่เป็นความสมดุลของความสวยงามและประโยชน์ใช้สอยในการออกแบบสิ่งพิมพ์ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการกำหนดแนวทางในการนำเสนอข้อมูลที่จะนำมาพิมพ์ให้แน่นอนเสียก่อนซึ่งถือเป็นอันดับแรกของการออกแบบที่เป็นขั้นตอน แนวทางนี้หมายถึงความคิดรวบยอดที่บ่งบอกถึงแก่นสาระที่สำคัญที่สุด รวมทั้งบุคลิกภาพที่เป็นทั้งเอกลักษณ์เฉพาะตัวของสิ่งพิมพ์นั้น จากนั้นผู้ที่จะทำหน้าที่ออกแบบสิ่งพิมพ์จะต้องสร้างหรือเลือกองค์ประกอบในการออกแบบต่างๆ เช่น จุด เส้น รูปร่าง ตัวอักษร ภาพ ฯลฯ แล้วนำมาจัดวางตามหลักการทางการออกแบบต่างๆ เช่น ความสมดุล สัดส่วน สีลา ฯลฯ โดยต้องทดลองสร้างสรรค์แบบขึ้นหลายๆแบบเท่าที่เวลาจะอำนวยให้ ก่อนจะตัดสินใจเลือกแบบที่ดีที่สุดเพื่อนำมาผลิตเป็นสิ่งพิมพ์มีความเหมาะสมกับวัตถุประสงค์และผู้รับสื่อสิ่งพิมพ์นั้นๆต่อไป

ความสำคัญของการออกแบบสิ่งพิมพ์

จากความหมายของการออกแบบสิ่งพิมพ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่าการจัดการสิ่งพิมพ์ขึ้นมานั้น ผู้จัดทำไม่ได้จัดทำขึ้นเพื่อเก็บไว้ดูเองคนเดียว แต่มีจุดประสงค์หลักเพื่อใช้สื่อสารให้ผู้อื่นเข้าใจเนื้อหาที่นำมาพิมพ์

การออกแบบสิ่งพิมพ์จึงเป็นหนึ่งในตัวแปรที่สำคัญอย่างยิ่ง ต่อความสำเร็จของสิ่งพิมพ์ เพราะแม้ว่าเนื้อหาที่นำมาพิมพ์นั้นจะมีคุณค่าหรือคุณประโยชน์มากมายเพียงใด แต่หากเมื่อนำมาจัดเป็นสิ่งพิมพ์แล้วไม่มีใครสนใจเข้ามาดู ก็เท่ากับว่าเนื้อหานั้นไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์อะไรเพราะไม่มีใครนำไปใช้

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าความสำคัญของการออกแบบสิ่งพิมพ์คือ การออกแบบเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการสื่อสารเนื้อหาที่นำมาพิมพ์

หากขยายความถึงการออกแบบช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการสื่อสารให้เข้าใจมากขึ้นอย่างไร ก็อาจอธิบายได้ว่า การออกแบบสิ่งพิมพ์นั้นเป็นการดำเนินการเพื่อเกิดผลลัพธ์เป็นขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่1 ดึงดูดให้ผู้พบเห็นให้เกิดความสนใจในสิ่งพิมพ์

เพื่อให้เกิดผลลัพธ์นี้ จะต้องเริ่มตั้งแต่การวางแผนเพื่อจัดทำสิ่งพิมพ์ โดยจะต้องมีการระบุผู้รับสารว่าเป็นผู้บริโภคลูกกลุ่มใดให้ชัดเจนเสียก่อนว่า คนกลุ่มนี้มีลักษณะนิสัยและรสนิยมอย่างไร นอกจากนี้จะต้องกำหนดบุคลิกภาพซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสิ่งพิมพ์นั้นให้แน่นอนเสียก่อนว่าต้องการให้มีบุคลิกภาพแบบไหน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะช่วยให้นักออกแบบสามารถนำไปดำเนินการออกแบบตามขั้นตอนการออกแบบและได้เป็นผลงานที่ทำให้ผู้รับสารกลุ่มเป้าหมายเกิดความรู้สึกถูกใจหรือสนใจเมื่อได้พบเห็น หากสิ่งพิมพ์นั้นได้รับการจัดทำขึ้นโดยมุ่งหวังผลตอบแทนทางการตลาด การออกแบบที่สามารถดึงดูดความสนใจได้ ก็จะเป็นปัจจัยประการแรกที่จะส่งเสริมให้เกิดประสิทธิภาพในการขายสิ่งพิมพ์นั้น

ขั้นตอนที่ 2 ถ่ายทอดข้อมูลที่ต้องการจะสื่อสารอย่างชัดเจน และเหมาะสมกับผู้รับสื่อ

เมื่อสามารถใช้การออกแบบดึงดูดใจให้ผู้พบเห็นเกิดความสนใจในสิ่งพิมพ์ได้แล้ว การออกแบบที่ถูกต้องตามขั้นตอน โดยมีการเลือกองค์ประกอบ เช่น ตัวอักษร ชนิดของภาพ ฯลฯ ที่เหมาะสม มาจัดวางอย่างถูกต้องตามหลักการออกแบบ โดยคำนึงถึงผู้รับสื่อที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย จะมีผลทำให้สิ่งพิมพ์นั้นง่ายต่อการอ่านและการทำความเข้าใจ อีกทั้งยังเป็นการช่วยลำดับเนื้อหาได้ถูกต้องตามลำดับที่ควรจะเป็นทำให้ข้อมูลได้รับการสื่อสารไปยังผู้รับสารอย่างมีประสิทธิภาพ

ขั้นตอนที่ 3 สร้างความประทับใจ ทำให้ข้อมูลที่สื่อสารเป็นที่จดจำ

ข้อมูลที่ได้รับการสื่อสารไปแล้วนั้น จะเกิดประโยชน์ก็ต่อเมื่อผู้ได้รับสารจดจำได้ การออกแบบจะนำเสนอข้อมูลตามบุคลิกภาพที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ทำให้เกิดเป็นผลงานที่มีลักษณะโดดเด่นไม่ซ้ำแบบใครและจะกลายเป็นคุณลักษณะเฉพาะตัวของสิ่งพิมพ์นั้นๆที่จะอยู่ในความทรงจำของผู้รับสาร แม้เมื่อได้อ่านสิ่งพิมพ์นั้นจนจบไปแล้วก็ตาม ประสิทธิภาพอันเป็นผลลัพธ์ในขั้นตอนที่ 3 นี้มีความสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะในกรณีของสิ่งพิมพ์ที่มีกำหนดระยะเวลาเผยแพร่แน่นอนเป็นประจำ เพราะเมื่อผู้รับสารมีความประทับใจในสิ่งพิมพ์ใดแล้วก็จะจดจำสิ่งพิมพ์นั้นได้และต้องการจะติดตาม สิ่งพิมพ์นั้นในอีกฉบับต่อไปในอนาคต

นอกจากการออกแบบสิ่งพิมพ์จะมีความสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพในการสื่อสารข้อมูลที่จะนำมาพิมพ์ตามขั้นตอนทั้งสามข้างต้นแล้ว การออกแบบสิ่งพิมพ์ยังมีความสำคัญในแง่ที่เป็นส่วนช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในขั้นตอนของการผลิตด้วย

การออกแบบที่มีการวางแผนในการจัดการที่รอบคอบ จะก่อให้เกิดความสะดวกในการผลิต ไม่เกิดปัญหายุ่งยากแก่ผู้ผลิตหรือผู้พิมพ์ อีกทั้งยังทำให้เกิดความรวดเร็วในการจัดทำ เพราะมีการกำหนดรายละเอียดและขั้นตอนในการดำเนินการไว้ล่วงหน้าซึ่งจะเกิดผลดีที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การประหยัดงบประมาณที่ต้องใช้ในการผลิตสิ่งพิมพ์นั้นๆ แล้วยังถือเป็นการแสดงความรับผิดชอบในฐานะนักออกแบบในการช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีค่าที่ต้องนำมาใช้ในการทำเป็นวัสดุซึ่งในการผลิตสิ่งพิมพ์อีกด้วย

การกำหนดรูปแบบของสิ่งพิมพ์

สิ่งสุดท้ายที่ควรจะมีการกำหนดก่อนจะถึงขั้นตอนการปฏิบัติการออกแบบ คือ การกำหนดรูปแบบของสิ่งพิมพ์นั้นๆ ซึ่งจะครอบคลุมถึงปัจจัยต่างๆ ดังนี้

1. ขนาดรูปเล่มสิ่งพิมพ์ เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องและมีผลโดยตรงต่อการออกแบบเพราะขนาดรูปเล่มคือขนาดของพื้นที่หน้ากระดาษที่นักออกแบบจะใช้ในการนำเอองค์ประกอบมาจัดวางตามหลักการออกแบบต่อไป ในการระบุขนาดรูปเล่มสิ่งพิมพ์นั้นปัจจัยที่มักจะต้องคำนึงคือความประหยัดกระดาษ ซึ่งหมายถึงการประหยัดเงินที่เป็นต้นทุน ดังนั้นจึงมักจะนิยมกำหนดขนาดรูปเล่มเป็นขนาดที่ตัดจากกระดาษแผ่นใหญ่หรือม้วนกระดาษที่ใช้พิมพ์ได้ลงตัวหรือให้เหลือเศษกระดาษที่ต้องทิ้งน้อยที่สุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของการออกแบบหนังสือพิมพ์และนิตยสาร ส่วนหนังสือและสิ่งพิมพ์เฉพาะกิจนั้น ในบางกรณีพิเศษที่ต้องการสร้างความแตกต่าง อาจมีการกำหนดรูปเล่มสิ่งพิมพ์มีขนาดแปลกๆก็ได้
2. รายละเอียดลำดับเนื้อหา เป็นการกำหนดลำดับก่อนหลังและการนำเสนอเนื้อหา ซึ่งหากเป็นหนังสือก็อาจจะไม่มีอะไรยุ่งยาก เพราะผู้เขียนได้มีการกำหนดเนื้อหาให้ต่อเนื่องกันมาอยู่แล้ว สำหรับสิ่งพิมพ์อื่นๆ โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์และนิตยสารซึ่งจะมีเนื้อหามากมายหลายเรื่องที่มาจากผู้เขียนหลายคน นักออกแบบจะต้องทราบการกำหนดลำดับจากบรรณาธิการก่อนว่าจะเสนอเรื่องใดก่อนหลัง เนื้อใดเป็นเรื่องเด่นที่สุด ควรเอาเรื่องใดไว้ต่อเนื่องกับเรื่องใด ซึ่งการรับทราบกำหนดลำดับเนื้อหาที่แน่นอนจะเป็นการช่วยให้นักออกแบบสามารถช่วยชี้แนะผู้อ่านให้ติดตามหรือค้นหาข้อมูลในส่วนที่ต้องการได้รวดเร็วขึ้น
3. จำนวนและลักษณะภาพ เป็นเรื่องที่นักออกแบบจะต้องทราบล่วงหน้าว่าบรรณาธิการนักเขียน หรือนักข่าว ต้องการจะมีการใช้ภาพถ่ายหรือภาพประกอบภาพใด จำนวนเท่าใด หรือภาพนั้นมีลักษณะอย่างไร หรือหากผู้ที่เป็นเจ้าของต้นฉบับไม่มีภาพมาให้ แต่ต้องการให้จัดทำขึ้น นักออกแบบก็จะต้องออกแบบโดยทราบถึงจำนวนและลักษณะที่เหมาะสม แล้วประสานงานกับช่างภาพ หรือนักวาดภาพประกอบให้มาดำเนินการต่อไป
4. กระดาษที่ใช้พิมพ์ เป็นปัจจัยที่มีผลทั้งต่อต้นทุนทางการผลิต และต่อการออกแบบเนื่องจากในปัจจุบันกระดาษที่มชใช้ในการพิมพ์มีความหลากหลายอย่างยิ่ง แต่ละชนิดก็มีราคาและคุณสมบัติที่ต่างกัน และลักษณะของกระดาษที่แตกต่างกันก็มีผลต่อการออกแบบด้วย โดยทั่วไปแล้วในการผลิตหนังสือ หนังสือพิมพ์ และนิตยสารจะมีการกำหนดประเภท และลักษณะกระดาษล่วงหน้าว่าหน้าในจะต้องการกระดาษประเภทไหน น้ำหนักเท่าใด แต่สำหรับสิ่งพิมพ์เฉพาะกิจนั้น อาจมีการออกแบบเสร็จเป็นเลย์เอาต์ก่อนแล้วจึงมาเลือกกระดาษที่เหมาะสมกับลักษณะงานออกแบบก็ได้

5. ลักษณะปกและกระดาษหุ้มปก เป็นประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณา เพราะปกเป็นสิ่งแรกที่ผู้อ่านจะมองเห็น โดยจะต้องกำหนดล่วงหน้าว่าจะต้องการปกที่มีความพิเศษกว่าปกธรรมดาทั่วไปหรือไม่ เช่น นิตยสารบางเล่มอาจมีปกที่มีขนาดสองเท่าของความกว้างและพับซ้อนไว้ได้ นอกจากนั้นยังต้องทราบประเภทกระดาษที่จะใช้เป็นปก อีกเรื่องหนึ่งที่ต้องระบุล่วงหน้า เช่น หนังสือในหน้าพิมพ์สีเดียว แต่ปกอาจจะพิมพ์สีสี่เป็นต้น

6. จำนวนพิมพ์ เป็นเรื่องที่อาจดูไม่เกี่ยวกับเรื่องออกแบบ แต่การทราบถึงจำนวนมากหรือน้อยของสิ่งพิมพ์ที่จะผลิตในแต่ละครั้งก็เป็นปัจจัยที่นักออกแบบควรจะทราบ เพราะหากมีการออกแบบที่ยุ่งยากต่อการผลิตแล้วต้องการสิ่งพิมพ์จำนวนมากก็อาจจะมีผลต่อระยะเวลาในการผลิต ทำให้ไม่สามารถผลิตได้ตรงตามเวลาที่ต้องการแต่หากเป็นสิ่งพิมพ์จำนวนน้อยและต้องการให้เกิดความรู้สึกพิเศษก็อาจจะทำการออกแบบที่ต้องการความสลับซับซ้อนทางการผลิตได้

7. ระบบการพิมพ์และจำนวนสีที่จะใช้ในการพิมพ์ เป็นเรื่องที่มีผลโดยตรงกับการออกแบบ การเลือกระบบพิมพ์และจำนวนสีที่พิมพ์ก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น แต่ปัจจัยที่สำคัญเพิ่มเติมคือ งบประมาณที่ได้ตั้งไว้ว่าเหมาะสมจะใช้ระบบใด และจำนวนสีพิมพ์กี่สี แม้ว่าปัจจุบันสิ่งพิมพ์ส่วนใหญ่จะใช้การพิมพ์ในระบบออฟเซต แต่ในการพิมพ์สิ่งพิมพ์เฉพาะกิจบางชนิด นักออกแบบควรทราบและมีส่วนในการกำหนด เพื่อใช้เป็นข้อควรคำนึงในการเลือกรูปแบบผลงานที่เหมาะสมต่อไป

การจำแนกประเภทหนังสือ

หนังสือ (book) เป็นสิ่งพิมพ์ที่ประกอบด้วยหน้ากระดาษหรือวัสดุอื่นหลายๆหน้าและนำมารวมเข้าด้วยกันที่ขอบด้านใดด้านหนึ่งด้วยวิธีการต่างๆให้เป็นรูปเล่ม ส่วนใหญ่มีเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกันตลอดทั้งเล่มและส่วนใหญ่มีผู้เขียนคนเดียวกันตลอดทั้งเล่มยกเว้นหนังสือทางวิชาการที่อาจมีผู้แต่งรวมกันหลายคนเพื่อให้ครอบคลุมองค์ความรู้ของศาสตร์ที่มีขอบเขตกว้าง

หนังสือมักมีการเรียงลำดับเนื้อหาจากต้นไปท้าย มีขนาดหลากหลายทั้งใหญ่เล็ก มีทั้งเป็นปกอ่อนและปกแข็ง ไม่มีกำหนดระยะเวลาเผยแพร่เป็นประจำแน่นอน การดำเนินการขึ้นอยู่กับการค้นหาแรงบันดาลใจของผู้เขียน การรวบรวมข้อมูลอันเป็นเนื้อหา เวลาที่ใช้ในการเขียนและแก้ไขปรับปรุงและเวลาที่ใช้ในการผลิต

การออกแบบหนังสือ นอกจากจะเป็นการทำหน้าที่สื่อสารข้อมูลจากผู้เขียนสู่ผู้อ่าน ยังต้องทำหน้าที่ในการสื่อสารบุคลิกลักษณะของข้อมูลนั้นให้ออกมาเป็นรูปธรรม โดยการเลือกหรือสร้างภาพ ตัวอักษร และองค์ประกอบทางการออกแบบอื่นๆแล้วนำมาจัดวางอย่างเหมาะสม

หนังสือแต่ละประเภทมีลักษณะของข้อมูลที่ต่างกัน ก็ย่อมมีบุคลิกลักษณะที่แตกต่างกันด้วย การทราบว่าหนังสือที่จะทำการออกแบบเป็นหนังสือประเภทใด จะช่วยให้เข้าใจบุคลิกลักษณะที่เหมาะสมสำหรับข้อมูลเนื้อหา ทำให้สามารถเลือกใช้องค์ประกอบและหลักการในการออกแบบที่เหมาะสมกับหนังสือนั้นๆ ได้ดีขึ้น

โดยทั่วไปแล้วหนังสือจะมีการแบ่งตามลักษณะเนื้อหาออกเป็นสองประเภท คือ

1. ฟิกชัน (fiction) เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาเน้นให้เกิดความสนุกเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านเป็นหลัก อาจจะเป็นเนื้อหาที่มีพื้นฐานมากจากความจริง หรือเป็นเนื้อหาที่นึกฝันขึ้นจากผู้จินตนาการของผู้เขียนล้วนๆก็ได้ หนังสือประเภทนี้ ได้แก่ นวนิยาย เรื่องสั้น หรือโคลงกลอนต่างๆ

2. นอน-ฟิกชัน (non-fiction) เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาที่เน้นให้เกิดความรู้ความเข้าใจในศาสตร์หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งแก่ผู้อ่านเป็นหลัก โดยจะต้องเป็นเนื้อหาที่มีพื้นฐานมาจากความจริงเป็นหลัก โดยจะต้องเป็นเนื้อหาที่มีพื้นฐานมาจากความเป็นจริง หรือเป็นเนื้อหาที่เกิดจากการค้นคว้าวิจัยและวิเคราะห์ของผู้เขียน หนังสือประเภทนี้ ได้แก่ ตำรา วิจัย ประวัติ หรือสารคดีต่างๆ

การจำแนกประเภทหนังสือตามลักษณะเนื้อหาในอีกแนวทางหนึ่ง จะแบ่งหนังสือออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ตำราหรือหนังสือเรียน (textbook) เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับศาสตร์ด้านใดด้านหนึ่ง เช่น วิทยาศาสตร์ ภาษาอังกฤษ ศิลปะ ฯลฯ เพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนศาสตร์นั้นๆ ในระดับชั้นต่างๆ มีผู้อ่านเฉพาะเจาะจง คือ นักเรียน นิสิต นักศึกษา และนักวิชาการ

2. หนังสือจำหน่ายทั่วไป (trade book) เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาเป็นนวนิยาย หรือไม่ใช่นวนิยายก็ได้ แต่ไม่ได้มุ่งเน้นไปเพื่อใช้ในการประกอบการเรียนการสอน ผู้อ่านไม่เฉพาะเจาะจงเหมือนในประเภทแรก

หนังสือจำหน่ายทั่วไปครอบคลุมไปถึงหนังสือประเภท "ทำได้ด้วยตนเอง" (self-help book) ด้วย

หากจะพิจารณาในเชิงลักษณะรูปเล่ม ก็อาจจะสามารถแบ่งหนังสือออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. หนังสือปกแข็ง (hardcover) เป็นหนังสือที่มีการรวมเล่มและห่อหุ้มปกด้วยกระดาษหรือวัสดุอื่นที่หนา เพื่อเพิ่มความแข็งแรง ปกติมักใช้กับการทำหนังสือตำรา หนังสืออ้างอิง หรือนวนิยายขนาดยาว

2. หนังสือปกอ่อน (paperback) เป็นหนังสือที่มีการรวมเล่มและหุ้มปกด้วยกระดาษที่หนากว่าหน้าอื่น แต่ก็ไม่ใช่ปกแข็ง ทำให้มีความแข็งแรงทนทานน้อยกว่า แต่ก็มีราคาถูกกว่าในการผลิต จึงมีความนิยมที่จะพิมพ์หนังสือประเภทนี้มาก ซึ่งในปัจจุบันรู้จักกันในชื่อ พ็อกเก็ตบุ๊ก

ในต่างประเทศจะนิยมพิมพ์หนังสือเป็นปกแข็งก่อน เมื่อเริ่มออกขาย จนเมื่อผ่านไปสักระยะหนึ่งจึงพิมพ์เป็นปกอ่อน

3. อนุสาร (booklet) เป็นหนังสือที่มีการรวมเล่มและหุ้มปกด้วยกระดาษอ่อนมักมีขนาดเล็กๆ และมีหน้าไม่กี่ปีกี่หน้า ส่วนมากไม่ได้มีไว้จำหน่ายให้สาธารณชน แต่เพื่อใช้ในหน่วยงานหรือกลุ่มสมาคม

นอกจากนี้หากพิจารณาในวิธีการเขียนเนื้อหา จะสามารถแบ่งหนังสือออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. หนังสือร้อยแก้ว (prose) เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาที่เขียนขึ้นในรูปแบบความเรียงที่ไม่มีการบังคับฉันทลักษณ์ คือ ไม่ได้ใช้แบบแผนในเชิงโคลงกลอนใดๆ

2. หนังสือร้อยกรอง (poetry, verse) เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาที่เขียนขึ้นที่เขียนขึ้นในรูปแบบที่เป็นไปตามการบังคับฉันทลักษณ์ คือ ใช้แบบแผนต่างๆ เช่น โคลง กลอน กาพย์ ร่าย ลิลิต เสภา ฯลฯ

3. หนังสือการ์ตูน (comic) เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาการเขียนขึ้นในรูปแบบภาพวาดหรือบางครั้งก็เป็นภาพถ่ายทอดเนื้อหา

โดยสรุป การจำแนกหนังสือทำได้หลายแบบ โดยอาจจะแยกตามประเภทเนื้อหา ลักษณะรูปเล่ม หรือวิธีการเขียนเนื้อหา

รูปแบบของหนังสือ

การออกแบบรูปเล่มของหนังสือเรียน ควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นและองค์ประกอบในการจัดหน้าหนังสือเรียน ดังนี้

ขนาดรูปเล่มหนังสือ

หนังสือเรียนส่วนใหญ่มี 3 ขนาด คือ

1. ขนาด 16 หน้ายกพิมพ์ หรือขนาด 14.8 x 21 เซนติเมตร
2. ขนาด 8 หน้ายกพิมพ์ หรือขนาด 18.5 x 26 เซนติเมตร
3. ขนาด 8 หน้ายกพิมพ์พิเศษ หรือขนาด 20.5 x 29.5 เซนติเมตร

ส่วนประกอบของหนังสือ ประกอบด้วย

ส่วนหน้าของหนังสือ

1. ปกหน้าและปกหลัง
2. ปกในหน้าปกรอง
3. หน้าลิขสิทธิ์
4. หน้าคำนำ คำชี้แจง หรือบทนำ
5. หน้าสารบัญ

ส่วนของเนื้อหา

หน้าเนื้อเรื่องและภาพประกอบ

ส่วนท้ายของหนังสือ

1. หน้าภาคผนวก
2. บรรณานุกรม
3. หน้าของคณะกรรมการจัดทำหนังสือ
4. หน้าประกาศการใช้หนังสือ

จำนวนหน้าหนังสือ

1. 2-5 ปี วัยเริ่มเรียนอนุบาล ประมาณ 4-8 หน้า
2. 6-9 ปี ประถมศึกษาตอนต้น ประมาณ 8-24 หน้า
3. 10 -14 ปี ประถมศึกษาตอนปลายถึงมัธยมศึกษาตอนต้น ประมาณ 84-100 หน้า

(พินิจ สุชะสันต์ และศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์, 2543)

ขนาดตัวอักษร

โดยทั่วไปหนังสือเรียนนิยมใช้ขนาดตัวอักษร (มาลินี ฝโลประการ, 2537) ต่อไปนี้

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 และเด็กเริ่มเรียน ใช้ขนาดประมาณ 30 พอยท์

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ใช้ขนาดประมาณ 24 พอยท์

ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6 ใช้ขนาดประมาณ 18-20 พอยท์

ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ใช้ขนาดประมาณ 16 พอยท์

ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ใช้ขนาดไม่ต่ำกว่า 14 พอยท์

กระดาษ

ชนิดของกระดาษ แบ่งเป็น

1. กระดาษปรู๊ฟ ผลิตจากเยื่อไม้ป่น ใช้พิมพ์หนังสือราคาถูก
2. กระดาษปอนด์ ผลิตจากเยื่อเคมี เนื้อละเอียดขาว มีคุณภาพสูง
3. กระดาษอาร์ต เนื้อละเอียดขาว เคลือบด้วยวัตถุเคมีให้ผิวเรียบเป็นมัน มีคุณภาพสูง

กระดาษ เป็นตัวแปรที่สำคัญที่ทำให้ราคาพิมพ์เปลี่ยนแปลง กระดาษมีหลายประเภท และหลากหลายคุณภาพ นอกจากนี้สีของกระดาษยังมีความสำคัญต่องานพิมพ์มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพิมพ์ภาพสีๆ กระดาษจะต้องมีความขาวมากที่สุดจึงจะให้ภาพที่เหมือนจริงมากที่สุด

การใช้กระดาษสีพิมพ์ด้วยหมึกสี ภาพที่ออกมาสีจะผิดไปจากสีหมึกเดิม เพราะเกิดการผสมกันขึ้นระหว่างแสงที่สะท้อนออกมาจากกระดาษและจากหมึก ถ้าเป็นงานพิมพ์สีหรือภาพขาวดำที่ต้องการความคมชัดมาก ๆ ควรเลือกพิมพ์ลงบนกระดาษอาร์ต ซึ่งเป็นกระดาษเคลือบผิวเรียบจะได้ภาพที่คมชัดสวยงาม

การเลือกและจัดองค์ประกอบในการออกแบบหนังสือ

พื้นฐานของการออกแบบหนังสือที่ดี คือ พยายามนำเสนอแนวคิดของเนื้อหาผ่านการออกแบบเพื่อสื่อสารให้ผู้อ่านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายเข้าใจ สนใจ ประทับใจ และจดจำได้

โดยปกติแล้วในการเขียนหนังสือ ผู้เขียนจะทราบนานอนว่าจะสื่อสารกับผู้ใด กลุ่มเป้าหมายเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่กำหนดรูปแบบและจำนวนองค์ประกอบต่างๆในหนังสือ เช่น ควรจะใช้ภาพประกอบหรือไม่ หากใช้จะใช้รูปแบบใด จำนวนเท่าใด เป็นต้น การได้ทราบถึงผู้อ่านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายและประเภทเนื้อหาของหนังสือ จะช่วยให้นักออกแบบสามารถวางแผนและทำการออกแบบได้อย่างเหมาะสมต่อไป

การออกแบบตำราหรือหนังสือเรียนมีธรรมชาติที่เพิ่มความยากให้แก่การออกแบบกว่าหนังสือขายทั่วไป ทั้งในด้านที่มีส่วนประกอบต่างๆมากกว่า และในด้านที่มีกลุ่มเป้าหมายหลักและรองที่มีลักษณะแตกต่างกัน กล่าวคือ มีผู้เรียนหรือนักเรียนเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก ขณะที่ผู้สอนซึ่งเป็นอาจารย์หรือนักวิชาการเป็นกลุ่มเป้าหมายรองโดยทั้งสองกลุ่มนี้มีรสนิยมที่ไม่เหมือนกัน

โดยทั่วไปแล้วการออกแบบหนังสือมักจะต้องการโครงสร้างที่ดี แน่นอน สม่่าเสมอ รอบคอบ และสมบูรณ์แบบ ทั้งนี้ก็เพื่อนำเสนอข้อมูลจำนวนมากให้ง่ายแก่การอ่าน สามารถติดตามเนื้อหาได้โดยไม่สับสนหรือเบื่อหน่าย

หลักการจัดวางองค์ประกอบในเรื่องเอกภาพจึงเป็นเรื่องสำคัญในการส่งผลให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของผลงานตั้งแต่ปกหน้าถึงปกหลัง ในการออกแบบหนังสือจึงมีความต้องการความคิดที่ดีเพียงประการเดียวเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ ในขณะที่ความหลากหลายขององค์ประกอบมักจะไม่ใช่สิ่งที่ดี แต่หากว่าจะมีความหลากหลายร่วมกันเพื่อควบคุมให้เกิดเอกภาพในการออกแบบ หากไม่มีหลักที่ดีแล้ว มักพบปัญหาเรื่องการออกแบบมากเกินไป (over-design) ในการออกแบบหนังสืออยู่เสมอ

การออกแบบหนังสือมีขั้นตอนในการดำเนินการเป็นไปตามการเตรียมการก่อนการออกแบบ อย่างไรก็ตามหนังสือมีส่วนประกอบที่แตกต่างจากสิ่งพิมพ์อื่น ดังนั้นจึงมีในรายละเอียดที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติมจากการออกแบบสิ่งพิมพ์โดยรวม ซึ่งรายละเอียดเพิ่มเติมนี้แบ่งออกได้เป็น 2 เรื่อง คือ

1. สิ่งที่ต้องกำหนดและวางแผนก่อนการออกแบบหนังสือ
2. การออกแบบส่วนประกอบต่าง ๆ ของหนังสือ

สิ่งที่ต้องกำหนดและวางแผนก่อนการออกแบบหนังสือ

ก่อนจะทำการออกแบบหนังสือนั้น นอกจากจะต้องปฏิบัติตามขั้นตอนการเตรียมการก่อนการออกแบบแล้ว ยังมีเรื่องที่จะต้องมีการกำหนดและวางแผนเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบเพิ่มเติม ดังนี้

1. ศึกษาทำความเข้าใจหนังสือ

ก่อนจะทำการออกแบบได้นักออกแบบก็ต้องพยายามหาข้อมูลจากผู้เขียนหรือสำนักพิมพ์ถึงวัตถุประสงค์ในการเขียนหรือจัดทำหนังสือ และต้องพยายามทราบถึงลักษณะของผู้อ่าน ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายว่าเจตนาจะมุ่งใครเป็นหลัก และคนกลุ่มนี้มีพฤติกรรมและความไม่ชอบอย่างไร

นอกจากนี้ยังต้องทราบให้ชัดเจนว่าผู้เขียนมีความคิดหลักหรือแนวคิดซึ่งเป็นเบื้องหลังหรือที่มาของหนังสืออย่างไร รวมทั้งต้องทราบว่าหนังสือนี้จัดว่าเป็นหนังสือประเภทใด และควรมีบุคลิกภาพที่เหมาะสมแบบไหน

2. การกำหนดขนาดและรูปแบบของหนังสือ

เมื่อเทียบกับหนังสือพิมพ์และนิตยสารแล้ว หนังสือสามารถจัดทำได้หลายขนาดและหลายรูปแบบมากกว่า ซึ่งในการเลือกขนาดและรูปทรงที่เหมาะสมนี้ก็ต้องดูจากวัตถุประสงค์และประเภทของหนังสือเป็นหลัก ส่วนใหญ่แล้วก็ต้องพยายามเลือกขนาดที่ตัดกระดาษได้โดยเหลือเศษที่น้อยที่สุดเพื่อการประหยัดกระดาษซึ่งก็คือการลดต้นทุนการผลิต นอกจากนี้ในกรณีที่ เป็นหนังสือที่ระลึกราคาแพงและต้องการรูปทรงที่แปลกแตกต่างไปจากปกติ ขนาดหนังสือที่นิยมใช้โดยทั่วไปมักจะขึ้นอยู่กับขนาดกระดาษที่ใช้พิมพ์

กรณีใช้กระดาษมาตรฐานขนาด 31x43 นิ้ว มักใช้ขนาด ดังนี้

- 1) ขนาด 8 หน้ายก 7.5 x 10.25 นิ้ว ขนาดหนังสือเล่ม
- 2) ขนาด 16 หน้ายก 5 x 7.5 นิ้ว ขนาดพ็อกเก็ตบุ๊ก
- 3) ขนาด 32 หน้ายก 3.5 x 5 นิ้ว ขนาดพ็อกเก็ตบุ๊กเล่มเล็ก

กรณีใช้กระดาษขนาด 24 x 35 นิ้ว มักใช้ขนาด ดังนี้

- 1) ขนาด A5 หรือ 16 หน้ายก 5.75 x 8.25 นิ้ว ขนาดหนังสือวิชาการ
- 2) ขนาด A6 หรือ 32 หน้ายก 5.75 x 5.25 นิ้ว ขนาดหนังสือพ็อกเก็ตบุ๊ก

หนังสือที่มีขนาดอื่นอาจจะตัดได้ไม่ลงตัวทำให้กระดาษเหลือเศษ ซึ่งเปลืองกระดาษและ เป็นผลโดยตรงต่อต้นทุนที่จะเพิ่มขึ้น

3. รูปแบบของปกหน้า

เนื่องจากความหลากหลายในรูปแบบที่เป็นไปได้ในการออกแบบปกหน้าของหนังสือ นักออกแบบจึงควรจะได้มีการตกลงร่วมกันกับผู้เขียนหรือสำนักพิมพ์เรื่องรูปแบบของปกหน้าเสียก่อนในประเด็นต่างๆ ดังนี้

3.1) กระดาษที่ใช้ในการพิมพ์ปกหน้า ปกติแล้วปกหน้าจะใช้กระดาษคนละประเภทกับหน้าในหรือใช้กระดาษที่มีความหนากว่าปกติ เช่น กระดาษอาร์ตการ์ด 210-310แกรม ทั้งนี้ เพราะปกหน้าจะต้องทำหน้าที่ปกป้องหนังสือให้คงทนต่อการฉีกขาด หรือเปียกชื้น และกระดาษ

ที่ใช้พิมพ์ควรจะสามารถรองรับการพิมพ์ที่พิเศษกว่าหน้าใน เช่น การพิมพ์ภาพ 4สี การใช้เทคนิคหลังพิมพ์เพื่อเพิ่มความสวยงามดึงดูดใจ

3.2) ควรจะมีหน้าหุ้มปกหรือไม่ ปกตินหนังสือที่มีความหนาหรือหนังสือที่มีราคาสูงมักจะมีหน้าหุ้มปกเพื่อรักษาปกหน้าให้เสียหาย

3.3) หน้าปกจะพิมพ์ด้วยระบบการพิมพ์ใด และจะพิมพ์กี่สี รวมทั้งจะมีการใช้เทคนิคพิเศษอื่นในทางการพิมพ์หรือไม่

4. รูปแบบของหน้าใน

รูปแบบของหน้าในของหนังสือนั้นจะมีลักษณะเช่นไร ก็ย่อมขึ้นอยู่กับลักษณะของสิ่งที่จะเป็นองค์ประกอบของเนื้อหา ได้แก่ เนื้อหาที่เป็นตัวพิมพ์ และภาพประกอบต่างๆ ว่ามีมากน้อยและต้องการคุณภาพระดับใด ทั้งนี้ควรพิจารณาในเรื่องต่อไปนี้

4.1) กระดาษที่ใช้ในการพิมพ์ว่าจะจะเป็นกระดาษชนิดใด และจะเป็นกระดาษที่มีความหนาหรือน้ำหนักเท่าใด กระดาษปรู๊ฟเหมาะกับงานพิมพ์ที่ต้องการราคาถูกสำหรับพิมพ์สีเดียว นิยมใช้กระดาษปอนด์ 60, 70, 80, 100 แกรม และนิยมกระดาษอาร์ต 90-160แกรม สำหรับพิมพ์ออฟเซต 4 สี สำหรับหนังสือที่มีจำนวนมากหรือต้องการพิมพ์ทั้งสองด้านของกระดาษนั้น จะต้องดูให้แน่ใจว่ากระดาษมีความหนาพอ หรือทึบแสง (opaque) มากพอที่ภาพจากอีกด้านหนึ่งจะไม่ทะลุมารบกวนภาพอีกด้านหนึ่ง

4.2) ระบบการพิมพ์ที่เหมาะสมควรจะเป็นระบบใด และจะพิมพ์กี่สี ในหนังสือบางเล่มอาจจะมีการพิมพ์สีไม่เท่ากันจึงต้องมีการกำหนดว่าจะเป็นการสีสี่สีที่หน้า หน้าสีเดียวที่หน้า รวมทั้งมีการใช้เทคนิคพิเศษอื่นในทางการพิมพ์หรือไม่ ซึ่งโดยปกติแล้วหน้าในของหนังสือมักจะไม่ค่อยมีเทคนิคพิเศษอะไรมากนัก ยกเว้นหนังสือเด็กซึ่งอาจจะมี ป๊อปอัพ (pop up) คือตัดต่อเพิ่มกลไกให้กระดาษตั้งขึ้นเป็นสามมิติเพื่อเพิ่มความสนุกสนานให้หน้าหนังสือ

4.3) จำนวนหน้า ควรจัดให้มีจำนวนหน้าที่เป็นชุดลงตัวต่อการพับตัดจากกระดาษแผ่นใหญ่ หรือที่เรียกว่ายก โดยระบุจำนวนหน้าต่อ 1ยก เช่น 8หน้ายกจำนวนหน้าของหนังสือทั้งหมดของหนังสือจะต้องหาร8ได้ลงตัว เช่น 88 หน้า หรือ 328 หน้า เป็นต้น หากหาร8ไม่ลงตัวจะเกิดปัญหาในการพับเข้าเล่ม

5. แบบและขนาดตัวอักษร

ปกติแล้วตัวอักษรที่จะใช้ในหนังสือเล่มหนึ่ง จะไม่มีความหลากหลายมากนัก อาจจะมี ความแตกต่างกันระหว่างตัวที่เป็นหัวเรื่องหรือพาดหัว กับตัวที่เป็นเนื้อเรื่องเท่านั้น อย่างไรก็ตามในเรื่องของขนาดของตัวเนื้อเรื่องก็ต้องพิจารณาใช้ในขนาดที่เหมาะสมกับผู้อ่านที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย หากเป็นผู้ที่มีอายุมากหรือเด็ก ก็อาจจะต้องเลือกตัวอักษรที่มีขนาดใหญ่กว่าตัวอักษรที่ใช้สำหรับวัยรุ่นหรือผู้ใหญ่ทั่วไป

6. แบบและจำนวนภาพประกอบ

ภาพประกอบนี้จะเป็นตัวแปรหนึ่งที่เราควรนำมาพิจารณาว่าจะต้องการนำเสนอภาพประกอบที่เป็นภาพถ่ายหรือภาพประกอบในลักษณะอื่น จะเป็นภาพสีหรือขาวดำ จำนวนอย่างละกี่รูป ซึ่งแบบและจำนวนภาพประกอบนี้ ล้วนเป็นตัวแปรที่จะไปมีผลต่อการเลือกชนิดกระดาษที่เหมาะสมในการพิมพ์ และระบบการพิมพ์ รวมทั้งต้นทุนในการผลิตด้วย

7. การกำหนดขั้นตอนหลังการพิมพ์

เนื่องจากหนังสือมีขนาดความหนาที่หลากหลาย ทำให้มีวิธีการทำเล่มหนังสือที่เหมาะสมแตกต่างกันไป นอกจากนี้ผู้ออกแบบยังสามารถเลือกใช้เทคนิคพิเศษบางอย่างที่จะต้องดำเนินการภายหลังการพิมพ์เสร็จสิ้นลงแล้ว ดังนั้นการที่ได้สรุปขั้นตอนที่คาดว่าจะใช้หลังการพิมพ์ไว้ล่วงหน้า จะทำให้นักออกแบบได้ใช้เป็นข้อควรคำนึงในขณะทำการออกแบบ

การออกแบบรูปเล่ม

รูปเล่มเป็นส่วนที่จะช่วยบ่งบอกถึงรูปร่างและลักษณะของหนังสือ การออกแบบรูปเล่มโดยทั่วไปสามารถออกแบบได้ทั้งแนวตั้งและแนวนอน ส่วนขนาดของหนังสือจะขึ้นอยู่กับการออกแบบ หรือขนาดของกระดาษที่นำมาใช้ในการพิมพ์ โดยทั่วไปกระดาษที่ใช้พิมพ์หนังสือจะมีขนาด 15x21 เซนติเมตร หรือเรียกกันว่า “กระดาษหนึ่งหน้ายก” (ศิริพงศ์ พยอมแย้ม, 2537)

ขนาดของรูปเล่มของหนังสือเรียนเป็นองค์ประกอบในการช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้นักเรียนเกิดความสนใจในการศึกษาเนื้อหาในหนังสือเรียนมากยิ่งขึ้น ซึ่งเอนก รัตน์ปิยะภากรณ์ (2531) ให้ข้อคิดเห็นเห็นว่า หนังสือเรียนควรมีขนาดที่เหมาะสมกับขนาดของมือเด็ก โดยทั่วไปจะมีการจัดทำ 2 ขนาด คือ ขนาด 14.8x21 ซม. และขนาด 18.5x26 ซม. และหนังสือจะต้องมีความหนาไม่เกิน 200 หน้า และฮัมเมล (Hummel, 1988) ยังได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับขนาดรูปเล่มของหนังสือเรียนสำหรับนักเรียนเพื่อนำมาใช้ในการเรียนการสอนว่า หนังสือไม่ควรมีความหนาหรือมีความกว้างมากเกินไป เพราะนักเรียนจะไม่เกิดความสนใจในการอ่านหนังสือ

ศิริพงศ์ พยอมแย้ม (2529) กล่าวว่า การออกแบบรูปเล่มหนังสือจำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบที่สำคัญ 2 ส่วน คือ

1. ปัจจัยทางด้านความงาม และการรับรู้ของมนุษย์
2. ปัจจัยทางด้านประโยชน์ใช้สอย

การออกแบบจัดวางหน้ากระดาษ

การออกแบบจัดวางหน้ากระดาษเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการในการผลิตหนังสือ มีลักษณะและรูปแบบในการจัดทำที่เป็นงานศิลปะ

เฟลมมิงและลีวายส์ (Flemming and Levine, 1993) กล่าวว่า การออกแบบจัดวางหน้ากระดาษ หมายถึง การเรียบเรียงและการจัดองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ตัวพิมพ์ งานกราฟฟิกและพื้นที่ว่างบนหน้ากระดาษให้เกิดความเป็นระเบียบ มีความสวยงาม และทำให้ข้อความในหน้ากระดาษไม่ติดกัน ซึ่งมีผลทำให้เกิดความสะดวกสบายในการอ่าน

ศิริพงศ์ พยอมแย้ม (2537) อธิบายว่า การจัดวาง หมายถึง การกำหนดพื้นที่ของหนังสือในแต่ละหน้าว่าควรประกอบไปด้วยองค์ประกอบอะไรบ้าง เช่น ตัวอักษร ภาพประกอบ ว่าควรอยู่ในบริเวณใดและตำแหน่งใด โดยคำนึงถึงความสวยงาม

ชารทิพย์ เสรินทวัฒน์ (2550) อธิบายว่า การออกแบบจัดวางหน้า คือ การนำเอาส่วนประกอบต่าง ๆ เช่น หัวเรื่อง เนื้อเรื่อง ภาพประกอบ และการลงท้าย มาออกแบบจัดวางลงบนหน้ากระดาษให้เกิดความสวยงามเป็นระเบียบ และสามารถช่วยดึงดูดความสนใจ

ศินีนาถ เลิศไพรวัง (2534) อธิบายว่า การออกแบบจัดวางหน้าหนังสือ หมายถึง การกำหนดตำแหน่งขององค์ประกอบต่าง ๆ เช่น กรอบ ขนาดของหนังสือ ข้อความ และภาพประกอบให้ปรากฏลงบนหน้าของหนังสืออย่างสวยงาม

จินดนา ไบกาชูย์ (2534) อธิบายว่า การจัดหน้า หมายถึง การออกแบบจัดวางตัวอักษรที่เป็นเนื้อหาและรูปภาพลงบนหน้ากระดาษให้นำอ่าน มีความโปร่ง ไม่หนาทึบด้วยตัวอักษรหรือรูปภาพเพียงอย่างเดียว

นันทนา วิฑูฒิตักดิ์ (2529) อธิบายว่า การจัดหน้าหนังสือ หมายถึง การนำเอาปัจจัยต่าง ๆ ที่จะพิมพ์ อันประกอบด้วยตัวหนังสือ สี ภาพประกอบที่เป็นภาพวาด และภาพถ่ายมาจัดรวมเข้าไว้ด้วยกันในหน้ากระดาษ

สรุปได้ว่า การออกแบบจัดวางหน้ากระดาษ หมายถึง การออกแบบหรือการกำหนดตำแหน่งของหน้ากระดาษให้เกิดความสวยงามเป็นระเบียบด้วยการนำเอาปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของหนังสือมาเป็นสื่อในการถ่ายทอด เช่น ตัวอักษร ภาพประกอบ สี พื้นที่ว่าง

การเข้าเล่มหนังสือ

วิริยะ สิริสิงห และคณะ (2542) กล่าวว่า การเข้าเล่มหนังสือเป็นเรื่องที่ต้องใช้ความพิถีพิถัน หนังสือที่ได้จึงจะสวยงามคงทน การเข้าเล่มโดยทั่วไป มี 5 แบบ คือ

1. การเข้าเล่มแบบเย็บกลางด้วยลวด ซึ่งเรียกว่า การเย็บมุงหลังคา การเข้าเล่มแบบนี้ใช้กับงานที่ไม่ต้องเก็บไว้นาน ข้อดีของการเข้าเล่มแบบนี้คือทำได้รวดเร็ว ข้อเสียคือเมื่อเปิดอ่านบ่อยครั้ง หน้าหนังสือจะหลุดออกมือง่าย

2. การเข้าเล่มแบบเย็บสันหนังสือ เป็นการใช้ลวดเย็บกระดาษ เย็บที่สันด้านบนของหนังสือ หนังสือก็จะติดกันเป็นเล่มแล้วหากาวที่สัน จากนั้นหุ้มด้วยปกหนังสือ แล้วนำไปเจียนขอบสามด้าน โดยยกเว้นด้านสัน

3. การใส่สันกาว วิธีนิยมกันมากในปัจจุบัน เพราะหนังสือที่เสร็จสมบูรณ์แล้วจะดูสวยงาม เปิดอ่านสะดวก และใช้เครื่องจักรผลิตจึงทำงานได้รวดเร็ว โดยนำหนังสือป้อนเข้าเครื่องจักรซึ่งเป็นใบเลื่อย ใบเลื่อยจะฟันด้านสันหนังสือให้เป็นร่องแล้วทากาวและหุ้มปก นำหนังสือที่หุ้มปกแล้วไปเจียนขอบสามด้าน ข้อเสียของการเข้าเล่มแบบนี้คือ ถ้ากาวไม่มีคุณภาพ จะทำให้หน้าหนังสือหลุดได้ง่าย

4. การเย็บก๊อ คือ การเย็บด้วยด้ายให้หนังสือแต่ละยกติดกัน การเย็บแบบนี้จะใช้เวลานานและราคาแพง แต่ได้หนังสือที่สวยงาม คงทน

5. การทำปกแข็ง คือ การนำหนังสือที่เข้าเล่มด้วยการเย็บก๊อมาติดปกแข็ง หนังสือที่ได้จะเข้ามาตรฐานสากล

ชาญติลปี กิตติโชติพาณิชย์ (2544) กล่าวว่า ในปัจจุบันเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างสูงในการใช้เป็นเครื่องมือตอบสนองความสามารถและจินตนาการของนักออกแบบได้อย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้การออกแบบมีความสะดวก รวดเร็วมากยิ่งขึ้น

คุณภาพการพิมพ์และการใช้เทคโนโลยีในการพิมพ์

หนังสือเรียน นอกจากจะปรับปรุงเนื้อหาสาระให้ทันสมัยแล้ว คุณภาพในการพิมพ์จะช่วยให้นักเรียนอ่าน น่าสนใจสำหรับผู้เรียน คุณภาพการพิมพ์ ได้แก่ รูปเล่มกะทัดรัด สวยงามและคงทน การพิมพ์ชัดเจนทั้งตัวอักษรและภาพประกอบ (ชูลีพร พงษ์สมบูรณ์, 2531)

Christian Uhlig (1999) กล่าวว่า ในการผลิตหนังสือเกี่ยวกับการศึกษาและวัฒนธรรม ควรมีการจัดระบบการพิมพ์อย่างมีประสิทธิภาพ จะช่วยให้มีสื่อการเรียนการสอนที่ดีและเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้

ชุตินา สัจจนันท์ (2543) กล่าวว่า ปัจจุบันสังคมไทยอยู่ในยุคข้อมูลข่าวสารความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีและวิทยาการในสาขาวิชาต่าง ๆ โดยเฉพาะเทคโนโลยีในการพิมพ์ ทำให้มีการสร้างสรรค์และจัดพิมพ์วรรณกรรมหลากหลายรูปแบบออกมาเผยแพร่เป็นจำนวนมาก เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์และกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ กัน

James (1998) กล่าวว่า ได้มีการใช้เทคโนโลยีที่ร่วมสมัยในการออกแบบหนังสือให้มีความทันสมัยและดึงดูดความสนใจของผู้อ่านมากขึ้น ทั้งสื่อผสม สื่อซีดีรอม ทำให้หนังสือในปัจจุบันมีความหลากหลายและสามารถตอบสนองความสนใจของผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

ปรีชา ช่างขวัญยืน (2539) และสงกรานต์ แหม่มแก้ว (2538) กล่าวว่า คอมพิวเตอร์ได้นำมาใช้ในการออกแบบรูปเล่มของหนังสือ เนื่องจากมีความสะดวก รวดเร็ว เครื่องคอมพิวเตอร์และซอฟต์แวร์ในปัจจุบันได้รับการพัฒนาไปอย่างมาก และได้กลายเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพิมพ์หนังสือให้มีรูปร่างลักษณะที่ได้มาตรฐาน การที่นักวิชาการสามารถจัดพิมพ์หนังสือได้ด้วยตนเองจะก่อให้เกิดผลดีหลาย ๆ ด้าน เช่น ความถูกต้องสมบูรณ์ของหนังสือที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น

สมพร จารุณัฐ (2540) ได้ให้ความหมายของเทคนิคการพิมพ์ คือ การพิจารณาความเหมาะสมในเรื่องขนาดรูปเล่ม ลักษณะตัวอักษร การจัดที่ว่างของหนังสือ ความชัดเจนถูกต้องของภาพประกอบ การเย็บเล่มของชนิดกระดาษ ความแข็งแรงทนทานของหนังสือและราคาหนังสือ

ระบบการพิมพ์หนังสือ

ระบบการพิมพ์ที่ใช้ในประเทศไทยมี 2 ประเภท ได้แก่

1. ระบบเลตเตอร์เพรส (Letterpress) ระบบนี้เป็นระบบที่ใช้ในการเรียงพิมพ์ข้อความด้วยตัวเรียงโลหะ ส่วนใดเป็นภาพใช้วิธีการแกะบล็อกมาประกอบ เมื่อพิมพ์แล้วจะนำตัวเรียงเหล่านั้นมาใช้เรียงพิมพ์ใหม่หลาย ๆ ครั้ง การพิมพ์ระบบนี้ราคาสูงกว่าระบบอื่น ๆ

ลักษณะงานพิมพ์ที่เหมาะสมในการพิมพ์ระบบนี้คือ

1. มีจำนวนพิมพ์น้อย
2. ต้องการคุณภาพไม่สูงนัก
3. เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นตัวหนังสือหรือลายเส้น มีภาพประกอบน้อย
4. ไม่เป็นงานพิมพ์ที่พิมพ์หลายสี
5. ต้องการประหยัด

2. ระบบออฟเซต (Offset) ระบบนี้เป็นที่นิยมมากในปัจจุบัน เพราะสะดวก รวดเร็ว และมีคุณภาพดี ลักษณะงานพิมพ์ที่เหมาะสมในการพิมพ์ระบบนี้คือ

1. จำนวนพิมพ์มาก
2. มีภาพประกอบมาก
3. มีภาพพิมพ์หลายสีหรือสี่สี
4. ต้องการคุณภาพดี สวยงาม และรวดเร็ว
5. มีงบประมาณเพียงพอ

การตรวจสอบคุณภาพงานพิมพ์ ควรพิจารณาในสิ่งต่อไปนี้

1. การตรวจสอบสี การให้สีที่ไม่สม่ำเสมออาจทำให้ภาพเลอะเทอะ ไม่สะอาดตา
2. การตรวจสอบความเหมาะสมของกระดาษที่ใช้พิมพ์
3. การตรวจสอบความสะอาดจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น รอยเลอะของหมึก ร่องรอยการขูดขีด เป็นต้น

การตรวจสอบคุณภาพการพิมพ์ต้องตรวจสอบทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิต จะช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้หนังสือมีความสมบูรณ์มากที่สุด

ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีทางด้านการพิมพ์เป็นไปอย่างรวดเร็ว การพัฒนาเทคนิคต่าง ๆ ในการพิมพ์หนังสือได้เกิดขึ้นมากมาย ทั้งนี้เนื่องมาจากการนำคอมพิวเตอร์มาประยุกต์ใช้ทางด้านต่าง ๆ เช่น การเรียงพิมพ์ การแยกสี การควบคุมการพิมพ์

และการตรวจสอบคุณภาพการพิมพ์ การพัฒนาสิ่งเหล่านี้ยังคงมีอยู่ต่อไปในอนาคต การใช้เทคโนโลยีที่ดีจะส่งผลต่อการผลิตหนังสือเรียนที่มีคุณภาพและมาตรฐานมากขึ้น

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

8.1 งานวิจัยในประเทศ

ธวัช ตราชู (2532) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การเปรียบเทียบผลการวิเคราะห์งานออกแบบกราฟฟิกในตำราศิลปะ ระหว่างอาจารย์และนักศึกษาภาควิชาศิลปะ สหวิทยาลัยอีสานใต้” โจน มีวัตถุประสงค์ เพื่อวิเคราะห์งานออกแบบกราฟฟิกในตำราศิลปะภาษาไทยที่ใช้เป็นส่วนใหญ่ในภาควิชาศิลปะของสหวิทยาลัยอีสานใต้ ในด้านการออกแบบจัดวางภาพประกอบและตัวอักษร พร้อมทั้งเปรียบเทียบผลการวิเคราะห์ระหว่างอาจารย์และนักศึกษา โดยกลุ่มประชากรได้แก่ อาจารย์และนักศึกษาภาควิชาศิลปะ สหวิทยาลัยอีสานใต้ประจำภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2531 โดยเป็นอาจารย์จำนวน 20 คน นักศึกษา 226 คน เครื่องมือในการศึกษา คือ แบบสอบถามการวิเคราะห์งานออกแบบกราฟฟิก ที่มีลักษณะเป็นแบบเลือกตอบแบบประเมินค่าและแบบปลายเปิด วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ มัชฌิมเลขคณิต ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการทดสอบค่าที ส่วนตัวอย่างที่ใช้ในการวิเคราะห์ตำรา คือ ตำราการออกแบบของวิรุณ ตั้งเจริญ ตำราการวาดเส้นของโกสุม สายใจ ตำราการวาดสีน้ำ ของอารี สุทธิพันธุ์ ผลการวิจัยพบว่า อาจารย์และนักศึกษามาก สนใจงานกราฟฟิกในตำรามาก เพราะเห็นว่างานกราฟฟิกที่ดีช่วยกระตุ้นให้เกิดความอยากอ่าน ตำราศิลปะควรให้ความสำคัญกับภาพประกอบ เพราะช่วยให้อ่านได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่า อาจารย์และนักศึกษามีความคิดเห็นอยู่ในเกณฑ์ดี โดยเฉพาะด้านการออกแบบจัดวางและตัวอักษร

วิไลลักษณ์ เกตุเล็ก (2539) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หนังสือประกอบการเรียนในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ระดับประถมศึกษาที่จัดพิมพ์ครั้งสุดท้าย โดยสำนักพิมพ์เอกชน ระหว่างปี พ.ศ.2529-2537” การวิจัยในครั้งนี้พบว่า หนังสือประกอบการเรียนในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตส่วนใหญ่ มีวัตถุประสงค์ของหนังสือ คือ เพื่อให้นักเรียนใช้ศึกษาเนื้อหาสาระ และฝึกทักษะในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 นอกจากนี้ยังเป็นแนวกิจกรรมและแบบวัดและประเมินสำหรับครูด้วย และส่วนใหญ่มีการจัดเนื้อหาสาระของหนังสือ โดยมีหัวข้อเนื้อหา ไม่มีเกริ่นนำ ไม่มีบนสรุป แต่มีการอธิบายและยกตัวอย่างประกอบ

อัญชลี โสมติ (2531) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์เนื้อหาของหนังสือเรียน ทัศนศิลป์ศึกษา มัธยมศึกษาปีที่ 2 ในด้านความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรวิชา

ศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521" โดยกลุ่มประชากร คือครูของโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร รวม 59 คน เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสอบถาม ผลการวิจัยพบว่า หนังสือเรียนทัศนศิลปศึกษาในสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ มีความสอดคล้องกัน ในเกณฑ์ปานกลางทุกข้อในด้านความเหมาะสมของเนื้อหาของหนังสือเรียน

พิน เพชรรัตน์(2534) ทำการวิจัยเรื่อง ความสนใจของเด็กที่มีต่อตำแหน่งของภาพประกอบหนังสือแบบเรียน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยเป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และ 6 จำนวน 980 คน ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนสนใจภาพประกอบขนาด ½ หน้า แนวนอน และแนวตั้ง และยังสนใจตำแหน่งของภาพประกอบขนาด ½ หน้า ทั้งลักษณะแนวนอนและแนวตั้งไม่แตกต่างกัน

นภาพร พงษ์อัจฉริยะกุล (2531) ทำการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์หนังสือเรียนทัศนศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในด้านความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรวิชาศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 กลุ่มประชากรที่ใช้เป็นครูศิลปะ จำนวน 5 คน หัวหน้าหมวดศิลปศึกษา 5 คน ผู้จัดทำงานพัฒนาหลักสูตรและผู้แต่งหนังสือเรียนศิลปศึกษา จำนวน 7 คน ผลการวิจัยพบว่า เนื้อหาของหนังสือเรียนมีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง และยังมีความเห็นว่าควรลดเนื้อหา เรื่องจิตรกรรมฝาผนัง และเนื้อหาที่ควรพัฒนา คือเรื่องเกี่ยวกับภาพคน การตกแต่งรูปปั้น การแกะสลัก การพิมพ์จากเศษวัสดุ การสร้างสรรค์งานปะติด และศิลปะพื้นบ้าน

ไพโรจน์ เบาลใจ (2536) ได้ทำการวิจัยองค์ประกอบทางกายภาพของหนังสือที่เป็นสาเหตุให้เด็กเลือกหนังสือแบบเรียน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยเป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 สังกัดกรุงเทพมหานคร จำนวน 1410 คน พบว่า นักเรียนเลือกภาพประกอบแบบภาพวาดเหมือนจริงมีสีสันเป็นธรรมชาติ แบบของตัวอักษรเป็นแบบกรีน 3 ขนาด 20 ปอยท์ ความหนาของหนังสือกว่า 80 หน้า ขนาด 16 หน้ายก ปกแข็ง จัดหน้าแบบเต็มหน้า ลักษณะรูปเล่มเป็นแนวตั้ง ใช้กระดาษอาร์ตในजारจัดพิมพ์ เย็บเล่มด้วยลวด ราคาปานกลาง และพิมพ์ในปีปัจจุบัน

อัฐพล คงพัฒน์ (2545) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาการจัดการเรียนการสอนการศึกษาขั้นพื้นฐานกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการเรียนการสอนการศึกษาขั้นพื้นฐานกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ในด้าน 1. วัตถุประสงค์ 2. เนื้อหาสาระ 3. กระบวนการเรียนรู้ 4. การวัดและประเมินผล กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ใช้ในการ

วิจัย คือ ครูผู้สอนศิลปศึกษา จำนวน 336 คน และนักการศึกษาทางด้านศิลปศึกษาจำนวน 15 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย แบบสอบถาม และแบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า ครูศิลปะส่วนใหญ่เห็นด้วยมากที่สุดในด้านการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปะทุกด้าน คือ วัตถุประสงค์ เนื้อหาสาระ การจัดกระบวนการเรียนรู้ และการวัดและประเมินผล โดยให้ข้อเสนอแนะในแต่ละด้าน ดังนี้ ด้านวัตถุประสงค์ในทุกระดับชั้น ควรมุ่งเน้นให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจ มีความซาบซึ้ง ความภาคภูมิใจในศิลปะไทย และศิลปะท้องถิ่น ควรส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ จินตนาการ เพื่อแสดงออกถึงความคิด ความรู้สึกโดยใช้ศิลปะเป็นสื่อกลางผ่านกระบวนการทำงานของตนเอง ด้วยเนื้อหาสาระ ควรส่งเสริมการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมที่ได้จากแหล่งการเรียนรู้ ควรเปิดโอกาสให้นักเรียนได้ทำงานศิลปะตามความต้องการ ความถนัด ความสนใจของตนเอง โดยคำนึงถึงความเหมาะสม และวุฒิภาวะ ด้านการวัดและประเมินผล ควรประเมินผลตามสภาพจริง เน้นความมีคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม นักวิชาการด้านศิลปศึกษา ได้ให้ข้อเสนอแนะด้านต่าง ๆ ดังนี้ ด้านวัตถุประสงค์ ควรมีความสอดคล้องระหว่างหลักสูตรแกนกลาง และหลักสูตรท้องถิ่น ด้านเนื้อหาสาระ ควรจัดเนื้อหาแยกตามสาระการเรียนรู้ ทัศนศิลป์ ดนตรี และนาฏศิลป์ ด้านการจัดการเรียนรู้ ควรเน้นการจัดกิจกรรมทั้งในและนอกห้องเรียน ใช้แหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ และบูรณาการวิธีการสอนที่หลากหลาย ด้านวัดและประเมินผลควรเป็นไปตามสภาพจริง ควรมีการประเมิน โดยควรเป็นผู้ประเมินผล นักเรียนประเมินตนเอง ครูและนักเรียนประเมินร่วมกัน

ประชิด ทิถบุตร (2531) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาเนื้อหาสาระรายวิชาการออกแบบบรรจุภัณฑ์ สำหรับนักศึกษาระดับอนุปริญา สาขาวิชาเอกออกแบบนิเทศศิลป์ วิทยาลัยครูสวนดุสิต สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาเนื้อหาสาระรายวิชาการออกแบบบรรจุภัณฑ์ สำหรับนักศึกษาระดับอนุปริญา สาขาวิชาเอกออกแบบนิเทศศิลป์ วิทยาลัยครูสวนดุสิต สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์ กลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม สำหรับการวิจัย 2 ขั้นตอน ในขั้นตอนของการสำรวจหาความต้องการจำเป็นเบื้องต้น กลุ่มประชากรคือนักศึกษาเอกออกแบบนิเทศศิลป์จำนวน 42 คน และอาจารย์ผู้สอนจำนวน 12 คน ใช้เครื่องมือวิจัยแบบสอบถามแบบประเมินค่า 5 ระดับคะแนน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการคำนวณหาค่ามัธยฐาน เลขคณิตและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิจัยขั้นที่ 2 กลุ่มประชากรเป็นผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบบรรจุภัณฑ์จำนวน 9 ท่าน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสัมภาษณ์และแบบสอบถามเดลฟาย โดยนำไปสอบถามประชากรผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 รอบ วิเคราะห์ข้อมูลโดยการคำนวณหาค่ามัธยฐานและค่าพิสัยระหว่างควอไทล์

ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันเกี่ยวกับหัวข้อเนื้อหาที่ควรศึกษาในรายวิชาการออกแบบบรรจุภัณฑ์ดังนี้คือ

1. ความรู้ทางการบรรจุภัณฑ์ทั่วไป
2. วัสดุบรรจุภัณฑ์
3. ความคิดสร้างสรรค์
4. หลักการออกแบบบรรจุภัณฑ์
5. การนำเสนอผลงาน
6. วิธีการศึกษาความรู้
7. การออกแบบโครงสร้าง
8. การตลาดและการโฆษณา
9. กระบวนการพิมพ์
10. บทบาทและหน้าที่ของงาน
11. จิตวิทยาการออกแบบ
12. ความรู้ทางกฎหมาย
13. การออกแบบกราฟฟิก

เทวินทร์ เอี่ยมมี (2536) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การพัฒนาแบบเรียนทางศิลปศึกษา เรื่อง การเรียนรู้คุณค่าทางศิลปะสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาแบบเรียนศิลปศึกษาเรื่องการเรียนรู้คุณค่าทางศิลปะสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และเพื่อเปรียบเทียบผลการสอนวิชาศิลปศึกษาโดยใช้แบบเรียนที่พัฒนาขึ้นกับการสอนปกติ การดำเนินงานวิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า 4 ด้านคือ

1. หลักพัฒนาการทางศิลปะ
2. หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2531)
3. การวิจารณ์ศิลปะ
4. หลักการออกแบบหนังสือ

ผลการวิจัยพบว่า

1. คุณภาพของแบบเรียนที่พัฒนาขึ้นมีคุณภาพที่เหมาะสมตามเกณฑ์การพัฒนาหนังสือ

4 ด้าน

2. แบบเรียนมีประสิทธิภาพเป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด

3. ผลการทดลองสอนด้วยแบบเรียนที่พัฒนาพบว่าคะแนนหลังเรียนสูงกว่าคะแนนก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญระดับ .01

4. ผลการสอนโดยใช้แบบเรียนที่พัฒนาขึ้นสูงกว่าการสอนแบบปกติอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .01

ไพโรจน์ พวงมณี (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "ความคิดเห็นของครูศิลปศึกษาเกี่ยวกับหนังสือเรียนศิลปศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษา กรุงเทพมหานคร" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาความคิดเห็นของครูศิลปศึกษาเกี่ยวกับหนังสือเรียนศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษา กรุงเทพมหานคร ดังต่อไปนี้คือ ศึกษาในด้านความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรวิชาศิลปศึกษา ด้านเนื้อหา ด้านกิจกรรม ด้านภาพประกอบ ด้านภาษาและการเขียน ด้านการออกแบบจัดวางรูปเล่ม กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ใช้ในการวิจัยเป็นครูศิลปศึกษา จำนวน 382 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมา วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ ค่ามัธยิมเลขคณิตและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า ครูศิลปศึกษามีความคิดเห็นเกี่ยวกับหนังสือเรียนศิลปศึกษา มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับเหมาะสมปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อในแต่ละด้านพบว่า ข้อที่ครูศิลปศึกษาเห็นว่าเหมาะสมอยู่ในระดับสูงคือ

- 1.ด้านความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรวิชา ครูศิลปศึกษาเห็นว่าหนังสือศิลปศึกษาส่งเสริมให้มีความรู้ความเข้าใจพื้นฐานในการปฏิบัติกิจกรรมศิลปะ
- 2.ด้านเนื้อหา ครูศิลปศึกษาเห็นว่าเนื้อหาของหนังสือเรียนศิลปศึกษามีความสอดคล้องกับจุดประสงค์ของวิชาศิลปศึกษา
- 3.ด้านกิจกรรม ครูศิลปศึกษาเห็นว่ากิจกรรมสามารถยืดหยุ่นในการปฏิบัติได้
- 4.ด้านภาพประกอบ ครูศิลปศึกษาเห็นว่าภาพประกอบมีสีสันสวยงามช่วยกระตุ้นให้เกิดความสนใจ
- 5.ด้านภาษาและการเขียน ครูศิลปศึกษาเห็นว่าภาษาเขียนมีความถูกต้องในเรื่องการใช้ตัวสะกด การันต์และพยัญชนะ
- 6.ด้านการออกแบบ จัดวางรูปเล่ม ครูศิลปศึกษาเห็นว่า การออกแบบจัดวางปกมีความน่าสนใจสะดุดตา

เสรี ชิวคำ (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การสำรวจเนื้อหา เครื่องช่วยการเรียนรู้และลักษณะทั่วไปของหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533)" ที่กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้แก่ หนังสือเรียนของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด และสำนักพิมพ์ประสานมิตร จำกัด ในด้าน

- 1.ด้านเนื้อหาของหนังสือ
- 2.ด้านเครื่องช่วยการเรียนรู้
- 3.ด้านลักษณะทั่วไปของหนังสือ

โดยใช้เครื่องมือการศึกษาหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น และได้รับการปรับปรุงแก้ไขจากผู้ทรงคุณวุฒิแล้วนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์โดยหาค่าร้อยละ และนำเสนอผลในรูปตารางประกอบคำอธิบาย ผลการวิจัยพบว่า

1.ด้านเนื้อหาของหนังสือ เนื้อหาความรู้ความเข้าใจพื้นฐานศิลปะ ร้อยละ 64.82 เนื้อหาความซาบซึ้งในศิลปะร้อยละ 15.35 เนื้อหาศิลปะปฏิบัติร้อยละ 10.81 และเนื้อหาการนำศิลปะไปใช้ในชีวิตประจำวัน ร้อยละ 8.99

2.ด้านเครื่องช่วยการเรียนรู้ ลักษณะโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วยบทนำ เนื้อหา กิจกรรม มากที่สุด ลักษณะการนำเสนอบทนำประกอบด้วย จุดประสงค์การเรียนรู้มากที่สุด ลักษณะการนำเสนอเนื้อหาประกอบด้วย ข้อความตามภาพประกอบ ตัวอักษรมีขนาด 16 พอยท์ ภาพประกอบเป็นภาพสีมากกว่าภาพขาวดำ ชนิดของภาพประกอบเป็นภาพฮาล์ฟโทนมากกว่า ภาพลายเส้น ภาพประกอบมีหน้าที่ส่งเสริมเนื้อหาให้เด่นชัดขึ้นมากที่สุด จำนวนหน้าของภาพประกอบมีมากกว่าจำนวนหน้าของเนื้อหา และแหล่งข้อมูลอ้างอิงเป็นหนังสือภาษาไทยมากที่สุด

3.ด้านลักษณะทั่วไปของหนังสือ หนังสือมีขนาด 8 หน้ายกพิมพ์ (18.5x26 ซม.) มากที่สุดแบบรูปเล่มเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวตั้ง ปกหนังสือเป็นกระดาษอาร์ตเคลือบมัน กระดาษเนื้อในเป็นกระดาษปรู๊ฟมากที่สุด การพิมพ์ตัวอักษรมีความคมชัด การพิมพ์รูปภาพมีลักษณะไม่ชัดเจนบางภาพการเรียงลำดับเลขหน้าถูกต้องและวิธีการเข้าเล่มแบบไสกาว

อนันต์ ประภาโส (2543) ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเกณฑ์การสร้างตำราเรียนวิชาวิทัศนศาสตร์และเทคนิคศิลปะ สำหรับโปรแกรมวิชาศิลปกรรม ระดับปริญญาตรี สถาบันราชภัฏ” การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อการศึกษาเกณฑ์การสร้างตำราเรียน วิทัศนศาสตร์และเทคนิคศิลปะ สำหรับโปรแกรมวิชาศิลปกรรม ระดับปริญญาตรี สถาบันราชภัฏ ประชากรที่ใช้เป็นกลุ่มประชากรแบบเจาะจง โดยได้กำหนดคุณสมบัติไว้ดังนี้คือ

1.ผู้ที่มีผลงานทางวิชาการ หนังสือตำราหรืองานวิจัยที่เกี่ยวกับศิลปะที่เผยแพร่ในวงวิชาการ

2.เป็นผู้สอนวิชาวิทัศนศาสตร์และเทคนิคศิลปะในสถาบันราชภัฏ

3.เป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่มีตำแหน่งบริหารรวมทั้งสิ้น 12 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยเครื่องมือ 2 ส่วน คือ

1.เกณฑ์การสร้างตำราเรียนรายวิชาวิทัศนศาสตร์และเทคนิคศิลปะ สำหรับโปรแกรมวิชาศิลปกรรม ระดับปริญญาตรี สถาบันราชภัฏ ที่ผู้พัฒนาขึ้น

2.แบบสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับความเหมาะสมของเกณฑ์การสร้างตำราเรียนรายวิชาวิทัศนศาสตร์และเทคนิคศิลปะสำหรับโปรแกรมวิชาศิลปกรรม ระดับปริญญาตรี สถาบันราชภัฏ จำนวน 4 ด้านคือ

- 2.1.ด้านคุณลักษณะตำราเรียนที่ดี
- 2.2.ด้านความตรงตามหลักสูตรของตำรา
- 2.3.ด้านความตรงตามวัตถุประสงค์รายวิชา
- 2.4.ด้านความเหมาะสมของเนื้อหา วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ ด้านมัชฌิมเลขคณิต และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ปฐมรัตน์ ยิ้มประเสริฐ (2544) ทำการวิจัยเรื่อง "ทัศนะเกี่ยวกับการพัฒนาหนังสือเรียน ศิลปศึกษาและคู่มือครูศิลปศึกษาของนักวิชาการทางศิลปศึกษา และครูศิลปศึกษาในโรงเรียน ประถมศึกษา สังกัดสำนักงานประถมศึกษาแห่งชาติ เขตการศึกษาที่ 7 การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาทัศนะเกี่ยวกับการพัฒนาหนังสือเรียนศิลปศึกษาและคู่มือครูศิลปศึกษาของ นักวิชาการทางศิลปศึกษา และครูศิลปศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงาน ประถมศึกษาแห่งชาติ เขตการศึกษาที่ 7 เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาหนังสือเรียนศิลปศึกษา และคู่มือครูศิลปศึกษา ในด้านโครงสร้างของหนังสือ ประกอบด้วย เนื้อหา กิจกรรม ภาพประกอบ ภาษาและการเขียน รูปเล่มและการนำเสนอ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถาม เก็บรวบรวมข้อมูลจากครูศิลปศึกษาจำนวน 170 คน นักวิชาการทางด้าน ศิลปศึกษาจำนวน 85 คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ ค่ามัชฌิมเลขคณิต และส่วน เบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า นักวิชาการทางศิลปศึกษาและครูศิลปศึกษามีความคิดเห็นด้วยมาก ต่อแนวทางการพัฒนาหนังสือเรียนศิลปศึกษา และคู่มือครูศิลปศึกษาในโครงสร้างหนังสือทุก ด้านอันประกอบด้วย ด้านเนื้อหา ด้านกิจกรรม ด้านภาพประกอบ ด้านภาษาเขียน ด้านรูปเล่ม และการนำเสนอ ในส่วนของคำแนะนำเพิ่มเติม นักวิชาการด้านศิลปศึกษาและครูศิลปศึกษา เสนอแนะว่า หนังสือเรียนควรมีขนาดรูปเล่มที่เหมาะสม สีสวยงามสดใส เนื้อหากิจกรรมมีความ เหมาะสมกับวัยของผู้เรียนและสามารถประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวันของนักเรียน ส่วนหนังสือ คู่มือครูนั้นควรจะมีการอธิบายการปฏิบัติกิจกรรมอย่างละเอียด มีขั้นตอนที่ชัดเจนและมีเทคนิค วิธีการประเมินผลที่ชัดเจน

สุพร สุนทรนนท์ (2537) ทำการวิจัยเรื่องผลของการจัดขนาดตัวพิมพ์ ระยะบรรทัดและ ขนาดของคอลัมน์ที่มีต่อประสิทธิภาพการอ่านของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กลุ่ม ตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 810 คน ผลการวิจัยพบว่า ขนาดตัวพิมพ์ 16 ปอยท์ ระยะบรรทัด +3 ปอยท์ ขนาด 2 คอลัมน์ มีผลต่อการอ่านของนักเรียน สูงกว่าแบบอื่นๆ รองลงมาคือ ตัวพิมพ์ 18 ปอยท์ ระยะบรรทัด + 3 ปอยท์ ขนาด 1 คอลัมน์ และตัวพิมพ์ 18 ปอยท์ ระยะบรรทัด +1 ปอยท์ ขนาด 1 คอลัมน์

สุภาพรณ อุ่นเมตตาจิต (2541) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาการสอนวิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ เพื่อศึกษาวิธีการสอนและการใช้สื่อการสอนวิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ในด้านวิธีการสอนและการใช้สื่อการสอน กลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ อาจารย์ผู้สอนทัศนศิลป์ที่มีประสบการณ์การสอนไม่ต่ำกว่า 5 ปี โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย 105 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ที่มีประสบการณ์การสอนไม่ต่ำกว่า 10 ปีขึ้นไป จำนวน 7 คน และผู้ผลิตสื่อเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ จำนวน 8 คน ระเบียบวิธีการวิจัยและเครื่องมือที่ใช้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยใช้แบบสอบถามชนิดเลือกตอบ แบบประเมินค่า แบบปลายเปิด และแบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูล โดยการหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าความถี่เรียงจากมากไปหาน้อย ผลการวิจัย พบว่า อาจารย์ผู้สอนทัศนศิลป์และผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ศิลป์เห็นด้วยมากในวิธีสอนที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ส่งเสริมการวิเคราะห์ สร้างความสนใจให้กับผู้เรียน มีความเห็นในระดับปานกลางในวิธีการสอนที่ส่งเสริมการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์ และการสอนที่ทำให้ผู้เรียนสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าต่อไป เห็นด้วยกับวิธีการสอนที่ส่งเสริมการค้นคว้าด้วยตนเอง และทำให้ผู้เรียนสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าต่อไป และวิธีการสอนที่ทำให้ผู้เรียนนำไปสัมพันธ์กับวิชาอื่น ๆ ในระดับมาก เห็นด้วยในระดับปานกลางในวิธีสอนที่ทำให้ผู้เรียนรู้จักทำงานร่วมกับผู้อื่น ในด้านสื่อการสอนผู้ผลิตเห็นด้วยมากกับสื่อการสอนที่ทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ สร้างความสนใจให้กับผู้เรียน ส่งเสริมศิลปะและคติชาวบ้านในสถาบันอุดมศึกษา ผลการวิจัยเห็นว่า ควรมีการเรียนการสอนศิลปะพื้นบ้านในโครงสร้างหลักสูตรสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ เป็นพื้นฐาน

8.2 งานวิจัยในต่างประเทศ

Anderson & Cheri Louise (1998) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับหนังสือภาพสำหรับเด็กในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสื่อความหมายของภาพประกอบที่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง โดยศึกษาการตอบสนองภาพประกอบในหนังสือของเด็ก โดยได้พบว่าผู้แต่งและนักวาดภาพประกอบจะต้องคำนึงถึงพัฒนาการตามวัยตลอดจนความสนใจของผู้อ่านเป็นหลักในการเขียนเนื้อเรื่องและการออกแบบภาพประกอบที่ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการซึ่งจะทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจทั้งเนื้อหาที่นำเสนอได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัยคือ ทฤษฎีที่ว่าด้วยสัญลักษณ์และเครื่องหมาย (Semiotic Theory) และทฤษฎีว่าด้วยการแปลความหมาย (Transactional Theory) ในการศึกษาการตอบสนองของภาพประกอบในหนังสือภาพ การรับรู้เชิงทัศน์ การตอบสนองงานศิลปะของเด็ก ความสัมพันธ์ของเนื้อเรื่องในหนังสือภาพและกระบวนการสร้างสรรค์ภาพประกอบของนักวาดภาพประกอบ

Cianciolo Patricia (1974) จากการศึกษาได้สรุปลักษณะเฉพาะของหนังสือภาพที่มีความสามารถในการกระตุ้นอันจะก่อให้เกิดอิทธิพลโน้มน้าวให้เด็กเกิดการรับรู้และเห็นคุณค่าของภาพและภาษาออกมาได้ 4 กรณี ดังนี้ 1)อายุและความสามารถในการคิดและพัฒนาการทางสังคมของเด็ก ซึ่งผู้ใหญ่ต้องเข้าใจว่าจะใส่ประสบการณ์ใดที่เหมาะสมกับวัยของเด็กในหนังสือภาพ 2)พัฒนาการทางอารมณ์ของเด็ก 3)ความสามารถในการอ่านและเวลาที่เด็กใช้กับภาพประกอบเนื่องจากเด็กจะพยายามคาดเดาเนื้อเรื่องจากภาพประกอบชิมชับบุคลิกของตัวละครและบรรยากาศของเรื่อง 4)จากการศึกษาพบว่าเด็กชอบภาพประกอบเนื้อเรื่องที่เห็นจริงและมีสีสันสวยงามและมีรายละเอียดของภาพตามที่เนื้อเรื่องได้บรรยายไว้ ไม่ว่าจะเป็นบุคลิกลักษณะกริยาท่าทาง และมีลักษณะที่สะดุดตาและความสนใจของเด็กและจากการศึกษาพบว่าภาพเหมือนจริงและภาพการ์ตูนก็ได้รับความสนใจเท่าๆกัน

Clark (1975) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "Modern Theoretical Foundation of Appreciation and Creation in Art Education Textbook 1960-1970" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่าหนังสือประกอบการเรียนการสอนของครูศิลปะที่สอนเด็กในวัย 11-14 ปี ซึ่งพิมพ์ในระหว่างปีค.ศ. 1960-1970 จำนวน 10 เล่ม มีเนื้อหาที่มาจากทฤษฎีความซาบซึ้งในศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ด้านศิลปะเป็นพื้นฐานหรือไม่และมีสัดส่วนเช่นไรโดยศึกษาจากเกณฑ์ทฤษฎี 8 ทฤษฎีคือ

- 1.ทฤษฎีของ John Dewey และทฤษฎีด้านสังคมศาสตร์(The Sociological Theories)
- 2.ทฤษฎีของ Benedetto Croce และ R.G.Coolingwood และทฤษฎีด้านการแสดงออกและการสื่อความหมาย (Expression and Communication)
- 3.ทฤษฎีของ Clive Bell และทฤษฎีรูปทรงนิยม(Formalistic)
- 4.ทฤษฎีของSusane K. Langer และทฤษฎีการเลียนแบบสัญลักษณ์(Symbolic Imitation)
- 5.ทฤษฎีของ Morris Weitz และทฤษฎีปรัชญาวิเคราะห์ (Analytical Philosophy)
- 6.ทฤษฎีของSigmund Freud และทฤษฎีจิตวิเคราะห์(Psychanalytic Theories)
- 7.ทฤษฎีของ Rudolf Amheim และทฤษฎีเกสตัลท์ (Gestalt Theories)
- 8.ทฤษฎีอื่นๆ อาทิ ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์(Aesthetic Theories) ทฤษฎีมานุษยวิทยา (Anthropological Theories) ทฤษฎีประวัติศาสตร์ (Art History Theories) ทฤษฎีศิลปะร่วมสมัย (Contemporary Art Theories) ทฤษฎีจิตวิทยา (Psychological Theories) หรือ สมมติฐานที่ได้รับจากงานวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า 1)ผู้แต่งหนังสือโดยส่วนมากจะอ้างอิงถึงทฤษฎีของ John Dewey และเกี่ยวกับทฤษฎีสังคมศาสตร์ ตามด้วยทฤษฎีการแสดงออกและการสื่อความหมาย ทฤษฎีรูปทรงนิยมตามลำดับ 2)สังเกตได้ว่าขาดการอ้างอิงถึงทฤษฎีศิลปะร่วมสมัยและศิลปะสมัยใหม่เป็นพื้นฐาน 3)ผู้แต่งหนังสือหลายท่านจะอ้างอิงถึงข้อมูลที่จำเป็นของทฤษฎีที่พวกเขาใช้

เหมือนกับการตีความ และการนำเสนอทฤษฎีอย่างเกี่ยวพันด้วยลักษณะที่ไม่มีอคติ 4)ขณะที่ความตั้งใจส่วนใหญ่จะมุ่งไปสู่ทฤษฎีพื้นฐานของความซาบซึ้งในศิลปะมากกว่าการสร้างสรรค์ศิลปะ แต่เมื่อพิจารณาจากคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์มากกว่าความซาบซึ้งทางศิลปะ 5)คุณค่าของศิลปะจัดให้เป็นประโยชน์สำหรับลักษณะเฉพาะส่วนบุคคล ซึ่งช่วยในการเจริญเติบโต และสำหรับสังคมในการจัดวิถีทางการสื่อความหมาย 6)มีข้อเขียนเกี่ยวกับศิลปะวิจารณ์หรือประเมินศิลปะเป็นส่วนน้อยในหนังสือ 7)แนวโน้มของหนังสือจะมีศาสตร์ทางศิลปะและสุนทรียศาสตร์หรือไม่ก็ทฤษฎีพื้นฐานทางจิตวิทยา 8)ผู้แต่งหนังสือต่างๆไม่ได้นำเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับความซาบซึ้งและการสร้างสรรค์ศิลปะ

Chadwick (1990) จาก *Instructional Development and third World Textbooks* ได้กล่าวว่าการศึกษาศิลปะสำหรับเด็กในโลกที่ 3 นั้นยังขาดแคลนในเรื่องของหนังสือเรียนและยังไม่ได้มาตรฐาน ทำให้การศึกษาศิลปะยังไม่เจริญเท่าที่ควร ในการปรับปรุงและเพิ่มคุณภาพการศึกษาในโลกที่ 3 ทำได้โดยใช้หนังสือเรียนที่มีคุณภาพและมีปริมาณเพียงพอ

Dunnahoo (1992) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "Content Analysis of Elementary Art Teacher Preparation Textbooks : A Study of the Status Discipline-Based Art Education in Art Teacher Preparation Texts" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ศึกษาลักษณะ DBAE ในประวัติหนังสือเรียนศิลปะศึกษา
2. วิเคราะห์แนวโน้ม ส่วนประกอบ หลักสูตรศิลปะศึกษา ในระดับประถมศึกษา
3. ศึกษาลักษณะทั่วไปที่สำคัญในการศึกษาหนังสือเรียนของครูศิลปะระดับประถมศึกษา และกำหนดสถานะของศิลปะ 4 แกน ตามหลัก DBAE ในหนังสือเรียนศิลปะศึกษา ผลการวิจัยพบว่า

1. หนังสือเรียนศิลปะศึกษามีเนื้อหาที่รวบรวมขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปและทักษะจาก 4 แกนของ DBAE ในช่วงเวลาจาก ค.ศ. 1929-1985
2. ส่วนประกอบของหลักสูตรประถมศึกษาจะเป็นประโยชน์ในอนาคต มีเนื้อหาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของศิลปะทั้ง 4 แกน
3. หนังสือเรียนศิลปะศึกษาถูกใช้เป็นประจำ สำหรับการเตรียมตัวสอนของครูศิลปะระดับประถมศึกษาทั้งครูศิลปะโดยตรงและครูศิลปะที่จบการศึกษาทั่วไป หนังสือเรียนศิลปะยังคงมีความสำคัญในการนำมาเป็นพื้นฐานสำหรับการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติกิจกรรมศิลปะ

Hummel (1988) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "School Textbooks and Lifelong Education : an Analysis of Schoolbooks from Three Countries" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ลักษณะของหนังสือเรียนที่เหมาะสมกับแนวความคิดการศึกษาแบบตลอดชีวิต ผลการวิจัย

พบว่า 1) ด้านรูปเล่ม (Format) ปกหนังสือเรียนควรมีภาพสี ต้องดึงดูดความสนใจ มีความทนทานพอสำหรับการใช้งาน ขนาดหนังสือเรียนไม่ใหญ่เกินไป น้ำหนักเบาภาพประกอบต่างๆ ควรเป็นภาพสีภาพมีคุณค่าทางด้านการให้ข้อมูล การใช้ภาพการ์ตูนหรือภาพวาดขึ้นอยู่กับรสนิยมหรือความชอบของนักเรียนกลุ่มเป้าหมาย การออกแบบจัดหน้ามีโครงสร้างชัดเจน ดูสบาย ตัวอักษรทันสมัยง่ายต่อการอ่าน ใจความสำคัญของข้อความมีการสรุปย่อ หัวเรื่องสำคัญการเน้นให้เด่นชัดเจน 2) ด้านเนื้อหา (Content) เนื้อหามีโครงสร้างชัดเจนอยู่บนพื้นฐานของหลักวิชาการ ขึ้นต้นบทด้วยข้อความที่กระชับตรงตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการเรียน เนื้อหา มีความเหมาะสมกับวัยประสบการณ์ของนักเรียน เนื้อหานำมาจากผลการวิจัยสถานการณ์ปัจจุบันทั้งในและต่างประเทศมีอ้างอิง ดัชนีที่ช่วยให้นักเรียนค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติม 3) ด้านการใช้ภาษา (Language) การใช้ภาษาในหนังสือเรียนต้องชัดเจนถูกต้อง และสัมพันธ์กับความสามารถในการอ่านของนักเรียน มีอธิบายคำศัพท์เฉพาะ 4) ด้านวิธีการ (Methodological Approches) หนังสือเรียนช่วยกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และเป็นเครื่องชี้้นำให้กับครูผู้สอน มีคำถามเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ จะช่วยกระตุ้นให้เกิดการอภิปราย เกิดการวิเคราะห์ที่ดีกว่าการมีคำถามที่เน้นการใช้รูปแบบการจำแบบง่าย ๆ ในตอนท้ายบท นอกจากนี้ควรมีการส่งเสริมให้มีการทำงานเป็นกลุ่ม ส่งเสริมให้นักเรียนรู้ด้วยตนเองจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งในและนอกโรงเรียนซึ่งจะช่วยให้นักเรียนยังคงศึกษาด้วยตนเองต่อไป

Lampela (1999) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "The Use of The Art Textbooks by Selected Elementary Classroom Teacher and Selected Elementary Middle and High School Art Teachers" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ศึกษาแนวทางการใช้หนังสือเรียนศิลปศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย

2. ศึกษาการให้คุณค่าต่อหนังสือเรียนศิลปศึกษาของครูผู้สอน

เครื่องมือในการวิจัยได้แก่ แบบสอบถาม จำนวน 30 ข้อ และการสัมภาษณ์ครูผู้สอนศิลปศึกษาในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย

ผลการวิจัยพบว่า ครูศิลปะเกือบทั้งหมดใช้หนังสือเรียนประกอบการสอน และการใช้หนังสือเรียนศิลปศึกษาของครูจะใช้ในบางบทเรียนเท่านั้น ซึ่งครูจะเป็นผู้กำหนดบทเรียนเอง การใช้หนังสือเรียนศิลปศึกษาของครูในบทเรียนต่างๆ จะใช้สอนในด้านเนื้อหา หนังสือเรียนมีประโยชน์อย่างมากนับว่าเป็นหลักใหญ่ในการสอนศิลปะของครู

May (1993) ได้ทำวิจัยเรื่อง "Making Art at a Glance: A Critique of Discover Art Elementary Subjects Center Series No.90" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาเป้าหมายของหนังสือเรียน 2. การอธิบายอย่างมีเหตุผล 3. โครงสร้างต่างๆประกอบด้วย การคัดเลือกเนื้อหา

การเรียบเรียง และจุดเน้นของหนังสือประกอบด้วย การคัดเลือกเนื้อหาการเรียบเรียง และจุดเน้นของหนังสือประกอบด้วยความเข้าใจในการอธิบายเนื้อหา ข้อแนะนำสำหรับครู และผู้ใช้หนังสือเกี่ยวกับรูปแบบการเรียนการสอน การจัดเตรียมกิจกรรม ข้อเสนอแนะ วัสดุอุปกรณ์การเรียน จุดมุ่งหมายของการประเมินตัดสินการเรียนการสอนของนักเรียน ผู้แต่งได้มีเป้าหมาย 3 อย่างของศิลปะได้แก่ การสร้างสรรค์ศิลปะ 2. การมองศิลปะ 3. การดำรงชีวิตด้วยศิลปะ โดยจะมีความซับซ้อนในระดับเกรด 6 "Discover Art" เน้นทั้งศิลปะปฏิบัติ การวิเคราะห์ห้องศิลปะประกอบในการออกแบบ และส่วนมากเกินความจำเป็นในหนังสือคือ การถามความคิดเห็นของเด็ก ทักษะของเด็ก โดยมีส่วนน้อยในการพัฒนาความเข้าใจลึกซึ้งในศิลปะอันหลากหลายของเด็ก แต่ก็ยังมีบางอย่างที่มีคุณค่าเช่น กิจกรรมทางศิลปะต่างๆ ใน "Discover Art" เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนอย่างมาก

Schwarcz (1991) ได้ศึกษาลักษณะของความสามารถในการพัฒนาการรับรู้ทางสายตาและความรู้สึกของเด็กระดับชั้นประถมศึกษาตอนต้น ของเด็กในเมืองและชนบทเพื่อศึกษาความเกี่ยวเนื่อง อันเกี่ยวเนื่องกับการประสานประสบการณ์ทางการมอง การฟัง และการรับรู้ถึงรูปทรง สี แสง และการเคลื่อนไหวของวัตถุสิ่งของในธรรมชาติที่เป็นจริง ในขอบเขตของวัฒนธรรมยุโรปและโลกสมัยใหม่ ที่ส่งผลอันจะก่อให้เกิดเป็นสุนทรียภาพและความรู้สึกนึกคิดที่จะก่อให้เกิดเป็นประสบการณ์ Weisman สนับสนุนความคิดนี้ เขาได้ให้เกณฑ์ 3 ข้อเกี่ยวกับการเกิดรับรู้ของคนดังนี้ 1) หน้าที่ของสิ่งนั้นๆ 2) การเชื่อมโยงสู่ประสบการณ์ 3) ความชัดเจนของสิ่งที่เห็น เกณฑ์ทั้งสามข้อนี้ครอบคลุมเป็นถึงการรับรู้ในงานศิลปะ Schwarcz and Schwarcz ได้เชื่อมโยงแนวคิดนี้สู่การพัฒนาการรับรู้ของเด็กผ่านการกระตุ้นของสื่อประเภทต่างๆ ในปัจจุบันซึ่งไม่ว่าจะเป็นภาพจากโทรทัศน์ ภาพยนตร์ และสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ โดยเฉพาะที่เน้นเป็นพิเศษคือหนังสือภาพสำหรับเด็กโดยตั้งคำถามว่าทำไมภาพประกอบจึงเป็นส่วนสำคัญที่สุดในหนังสือสำหรับเด็กพวกเขาได้ข้อสังเกตจากการศึกษาทั้งสองข้อคือ 1) หนังสือสำหรับเด็กนั้นมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาการของเด็กในด้านต่างๆ และสร้างเสริมความเข้าใจในด้านการใช้ภาษา เรื่องเกี่ยวกับนามธรรม และสะท้อนประสบการณ์ที่แตกต่างให้เด็ก 2) สื่อที่เลือกใช้ในภาพประกอบหนังสือสำหรับเด็กนั้นเลือกมาสำหรับส่งเสริมพัฒนาการของเด็ก ตัวอย่างในหนังสือภาพสำหรับเด็ก ภาพและคำบรรยายซึ่งทำหน้าที่ส่งเสริมกันไป ดำเนินเรื่องไปพร้อมๆ กันกับคำที่ใช้ ทำให้เด็กได้เรียนรู้เรื่องภาษาส่วนภาพก็พัฒนาการมองเห็นและยังส่งเสริมเกี่ยวกับสุนทรียภาพทางศิลปะไปด้วย ภาพประกอบยังเปิดโอกาสให้ผู้ดูกวาดไล่อายตาไปได้อย่างอิสระและพิจารณาได้อย่างเต็มที่โดยไม่มีข้อจำกัด